

Лауреат Загальнонаціональної громадської акції «Флагмани освіти і науки України»

ПСИХОЛОГІЯ і суспільство

Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис

Індексується
Index Copernicus
(ICI World of Journals),
Google Scholar

Розміщений на платформі
«Наукова періодика
України»
Національної бібліотеки
України ім. В.І. Вернадського

2020. № 4 (82)

Рік видання 21-й

Заснований у 2000 році

Виходить чотири рази на рік

Головний редактор **ФУРМАН Анатолій Васильович**

КАТЕГОРІЯ «Б» ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 15617-4089 ПР, видане 25 серпня 2009 року Міністерством юстиції України

ISSN: 2523-4099 (Online), 1810-2131 (Print), DOI: <https://doi.org/10.35774/pis>

Передплатний індекс Укрпошти: 21985

Вебсторінки журналу: pis.wunu.edu.ua (офіційна), psm2000.ucoz.ua (інформаційна)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ψ **Проблеми
суспільствотворення**

ψ **Фундатори
українотворення**

ψ **Фундаментальні
дослідження**

ψ **Методологія як сфера
мислєдіяльності**

ψ **Професійне
методологування**

ψ **Теоретична психологія**

ψ **Історія психології**

ψ **Психософія**

ψ **Освітологія**

ψ **Теорія і технології
соціальної роботи**

ψ **Психодидактика**

ψ **Соціальна психологія**

ψ **Аксіопсихологія**

ψ **Психологія**

економічного життя

ψ **Психологія особистості**

ψ **Прикладна психологія**

ψ **Експериментальна психологія**

ψ **Психологічна практика**

ψ **Програмово-методичний
інструментарій**

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б” у галузі психологічних наук, спеціальність — 053 Психологія
(Наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 року)

ЗАСНОВНИК ТА ВИДАВЕЦЬ:

Західноукраїнський національний університет
(Рекомендовано до видання вченою радою, протокол № 3 від 25 листопада 2020 року)

СПІВВИДАВЦІ:

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
Факультет психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної ради: **Андрій КРИСОВАТИЙ** (д. е. н., проф., Західноукраїнський національний університет)
Шеф-редактор: **Володимир МОВЧАН** (д. е. н., проф.)
Головний редактор: **Анатолій В. ФУРМАН** (д. психол. н., проф., Західноукраїнський національний університет)
Заступник головного редактора: **Сергій БОЛТІВЕЦЬ** (д. психол. н., проф., Українська асоціація гіпнозу),
Заступник головного редактора: **Оксана ФУРМАН** (д. психол. н., проф., Західноукраїнський національний університет)
Відповідальний за випуск: **Юрій МОСКАЛЬ** (Західноукраїнський національний університет)
Англомовний редактор: **Мар'яна ЛИПКА** (Західноукраїнський національний університет)

Руслана КАЛАМАЗ (д. психол. н., проф., Національний університет “Острозька академія”),
Зіновія КАРПЕНКО (д. психол. н., проф., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника),
Юрій МАКСИМЕНКО (д. психол. н., проф., Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського),
Віктор МОСКАЛЕЦЬ (д. психол. н., проф., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника),
Петро М'ЯСОЇД (к. психол. н., доц., Полтавська спеціалізована школа-інтернат №2),
Віталій ПАНОК (д. психол. н., проф., Український НМЦ практичної психології та соціальної роботи НАПН України),
Олексій ПОЛУНІН (д. психол. н., проф., Київський національний торговельно-економічний університет),
Мирослав САВЧИН (д. психол. н., проф., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка),
Ольга САННІКОВА (д. психол. н., проф., Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського),
Михайло ТОМЧУК (д. психол. н., проф., Вінницька академія неперервної освіти),
Анатолій А. ФУРМАН (д. психол. н., доц., Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського),
Сергій ШАНДРУК (д. психол. н., проф., Західноукраїнський національний університет),
Наталія ШЕВЧЕНКО (д. психол. н., проф., Запорізький національний університет),
Тетяна ЩЕРБАН (д. психол. н., проф., Мукачівський державний університет),
Тамара ЯЦЕНКО (д. психол. н., проф., Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького),
В'єра БАЧОВА (д. психол. н., проф., Інститут експериментальної психології АН Словачької Республіки),
Марина ГУСЕЛЬЦЕВА (д. психол. н., проф., Психологічний інститут РАО, Російська Федерація),
Райнер КЛУВЕ (д. психол. н., проф., Гамбурзький університет, Федеративна Республіка Німеччина),
Ігор РАКУ (д. психол. н., проф., Кишинівський державний педагогічний університет імені Іона Крянге, Республіка Молдова),
Роман ТРАЧ (д. психол. н., проф., Американська психологічна асоціація, Сполучені Штати Америки)

Редакційна рада: **Іван ДАНИЛЮК, Микола СЛЮСАРЕВСЬКИЙ** (заступники голови),
Віль БАКІРОВ, Юрій КУЗНЕЦОВ, Ігор ПАСІЧНИК, Віктор РИБАЧЕНКО,
Олексій ЧЕБИКІН, Юрій ЯКОВЕНКО

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

46009, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 5а,
телефони: (097) 442-75-95, (0352) 47-50-50 + (вн.) 10-356
електронна поштова скринька: a.furman@wunu.edu.ua

Онлайн версія номера: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04>

ВИДАВЕЦЬ ТА ВИГОТОВЛЮВАЧ — ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(46004, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11)

Свідомство про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23 березня 2009 року
РОЗПОВСЮДЖЕННЯ — ВПЦ “ЕКОНОМІЧНА ДУМКА ЗУНУ” (46020, Україна, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2)

Здано до набору 30.10.2020. Підписано до друку 02.12.2020. Формат 84x108^{1/16}. Папір офсетний. Друк на дублюаторі.
Умов. друк. арк. 12,7. Обл.-вид. арк. 13,1. Наклад 400 пр. Зам. № P004-20/4.

Ціна за передплатою Укрпошти (з урахуванням послуг): 99 грн 07 к.

ЗМІСТ

Теоретична психологія	5	<i>Мирославу Савчину – сімдесят!</i>
	7	<i>Мирослав Савчин</i> Постмодерністський світогляд і проблемний контекст психологічного пізнання особистості
	24	<i>Олег Хайрулін</i> Гра як психологічна програма життєдіяльності суб'єкта
Теорія та історія психології	54	<i>Тамара Яценко, Любов Галушко, Ірина Євтушенко, Світлана Манжара</i> Паралогічність мислення психолога в контексті глибинно-корекційного пізнання
	70	<i>Інеса Гуляс</i> Концепція аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості
Експериментальна психологія	97	<i>Агнес Сантос, Денніс Релоджо-Говелл</i> Спосіб життя та когнітивне функціонування літніх людей на Філіппінах як основа програми підвищення когнітивних здібностей (англ. мовою)
Програмово-методичний інструментарій	106	<i>Анатолій В. Фурман</i> Авторська програма дисципліни “Методологія наукових досліджень”
Критика та бібліографія	124	<i>Показчик статей, надрукованих у журналі в 2020 році</i>

TABLE OF CONTENT

Theoretical psychology	5	<i>Myroslav Savchyn is seventy!</i>
	7	<i>Myroslav Savchyn</i> Postmodern worldview and problematic context of personality's psychological cognition
	24	<i>Oleh Khairulin</i> Game as a psychological program of the subject's life activity
Theory and history of psychology	54	<i>Tamara Yatsenko, Lyubov Galushko, Iryna Ievtushenko, Svitlana Manzhara</i> Pralогicity of the psychologist's thinking in the context of deep-correctional cognition
	70	<i>Inessa Hulas</i> The concept of axiological design of personality's life achievements
Experimental psychology	97	<i>Agnes Santos, Dennis Relajo-Howell</i> Lifestyle and cognitive functioning of Filipino older adults as basis for cognitive enhancement programme
Program-methodical toolkit	106	<i>Anatoliy V. Furman</i> Author's program of the discipline "Methodology of scientific researches"
Criticism and bibliography	124	Index of articles published in the magazine in 2020

МИРОСЛАВУ САВЧИНУ – СІМДЕСЯТ!

Савчин Мирослав Васильович народився 01 жовтня 1950 року в с. Улично Дрогобицького району Львівської області. Закінчив Дрогобицький державний педагогічний інститут (1972). Доктор психологічних наук (1997), професор (2000). Розпочав професійну діяльність (1972) на посадах вчителя фізики, астрономії і математики, з 1977 до 1980 рік – інспектор шкіл Дрого-

Мирослав Васильович САВЧИН

бицького райвно і за сумісництвом – викладач кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка, з 1980 до 1982 – викладач кафедри психології, з 1982 по 1985 рік – аспірант Інституту психології АПН України. У 1985 році захистив кандидатську дисертацію. З 1985 – викладач, старший викладач, доцент, професор, а з 1987 і донині – завідувач кафедри психології Дрогобицького названого інституту. У 1988–1989 роках – голова Львівського зонального товариства психологів України.

Мирослав Савчин – відомий український психолог, котрий, нерідко опонуючи масовому повсякденню, реалізувався як засновник нової психологічної системи. Досліджує проблеми методології психології, проблеми психології особистості, фахової підготовки психологів і педагогів, сформулював психологічну кон-

цепцію відповідальної поведінки, духовну парадигму психологічної науки, обґрунтував сутність здатностей особистості, цілісний підхід до здоров'я людини в єдності тілесної, психічної, психологічної, соціальної, моральної та духовної складових.

Ювіляр є автор 450 наукових праць, підготував 14 кандидатів психологічних наук. Він постійно виступає

офіційним опонентом при захисті докторських та кандидатських дисертацій. Нагороджений значком “Відмінник освіти України”, значком “Петра Могили”, медаллю “За сприяння в охороні державного кордону України”, знак “Ушинський К. Д.”, Почесними грамотами Міністерства освіти України, обласного та районного відділів освіти, відзнакою “Почесний професор Дрогобицького педагогічного університету імені І. Франка” та грамотою Верховної Ради України “За заслуги перед українським народом”.

Крізь своє життя, всю науково-педагогічну діяльність Мирослав Васильович несе наукову естафету, отриману від свого вчителя, наукового керівника, доктора психологічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України Мирослава Боришевського (1934–2014), який фундаментально вплинув на його наукову долю,

привернувши увагу до проблеми особистості, зокрема її самосвідомості, а пізніше – до проблеми морального та духовного розвитку особистості. Під керівництвом М. Боришевського М. Савчин підготував і захистив кандидатську (1985), а пізніше й докторську дисертації (1997). Наставник і вчитель особливо наполягав на якісному аналізі особистісних феноменів та необхідності заглиблюватися в сутність дії їх психологічних механізмів. Наукове наставництво переросло у велику людську дружбу та наукове співробітництво вчителя та учня. Від свого вчителя учень перейняв естафету високої духовності, людяності, добра, любові, відповідальності, продовжує розвивати та втілювати в освітній процес положення, його думки та ідеї.

Чільне місце у дослідженнях М. Савчина займає проблема відповідальності, моральної свідомості та самосвідомості, духовної сфери, аналіз здатностей особистості та вивчення проблеми здоров'я людини. Вчений значну увагу приділяє проблемі становлення духовного світу здорової особистості, яка розвивається, формується і виховується у сучасному соціумі та освітньому просторі. Він збагатив психологічну науку та практику засадами особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів та педагогів, що відкриває широкі можливості для розкриття глибинного творчого потенціалу людини взагалі та фахівця зокрема. Крім того, ювілярем викладено методологічні положення для аналізу вершинних рівнів розвитку особистості, запропоновано цілісну характеристику повноцінно розвиненої особистості, розкрито суть загальнолюдських якостей та особливостей її життя в контексті збереження духовного, душевного та фізичного здоров'я. Концепції та положення, що обґрунтовані науковцем, акумулюють у собі ті одвічні цінності (віри, любові, надії, добра, свободи, відповідальності), без яких неможливий духовний розвиток людини, зростання

її творчого потенціалу, її активне життя у суспільстві.

У результаті теоретико-методологічних та прикладних досягнень були підготовлені монографії “Психологія відповідальної поведінки” (1997), “Духовний потенціал людини” (2000), “Методологеми психології” (2013), “Духовна парадигма психології” (2013), “Здатності особистості” (2016), “Здоров'я людини: духовний, особистісний та тілесний виміри (2019) та ін. М. Савчин підготував цілу серію підручників та посібників із психології, які неодноразово перевидавалися (“Загальна психологія” – 6 вид., “Вікова психологія” – 5 вид., “Педагогічна психологія” – 3 вид., “Соціальна психологія” – 3 вид. та ін.), якими користуються студенти-психологи та студенти-педагоги всієї України.

Ідеї М. В. Савчина є прикладом поєднання високого теоретико-методологічного рівня досліджень з їх прикладною і практичною спрямованістю. Вчений, зосереджуючись на проблемі “живого психологічного знання”, яке, за його визначенням, має значення та особистісний сенс, підлягає технологізації та використанню в обґрунтуванні і створенні умов для прогресивного розвитку здорової особистості, оволодінні нею благодатними автентичними здатностями, повертається до цілісного вивчення людини, обстоюючи думку про те, що тільки цілісне розуміння людини в єдності тілесного, соціального, психічного, психологічного, морального, духовного є методологічним підґрунтям дослідження невирішених проблем її природи та сутності.

Професор М. Савчин реалізував себе як людина, науковець, наставник, громадянин. Його особистість вражає не лише титанічною працьовитістю, великою ерудицією, а й вагомими творчими здобутками. Зараз учений докладає багато зусиль для популяризації живого психологічного знання в Інтернет-просторі.

Мирослав САВЧИН

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ СВІТОГЛЯД І ПРОБЛЕМНИЙ КОНТЕКСТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Myroslav SAVCHYN

POSTMODERN WORLDVIEW AND PROBLEMATIC CONTEXT OF PERSONALITY'S PSYCHOLOGICAL COGNITION

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.007>

УДК: 159 : 316.3

Постановка наукової проблеми. Починаючи з другої половини ХХ століття у розвитку всієї цивілізації постали швидкі, значні й незворотні зміни, все більше посилюються дестабілізаційні процеси. За таких умов людині стає об'єктивно важко вловити постійне, вічне, що апріорі існує. Об'єктивна динаміка світу та суб'єктивна спрямованість сприймання спричиняють зосередження уваги перш за все на розвиткових аспектах повсякдення й одночасно відвертають людську пильність від постійних його модусів. Людство створило віртуальний світ, який у внутрішньому засвіті особи, інтегруючись з образами реального довкілля, зумовлює появу нових феноменів. Одночасно з поля зору життя людського соціуму та наукової рефлексії почали зникати вічні константи функціонування світу і людини [28].

Дискусія у філософії науки, з одного боку, і розвиток методології гуманітарних наук, пов'язаний з культурологічним, постмодерністським, наратологічним "поворотами", – з другого, спричинили до формування *постмодерністського світогляду*, що активно витісняє неокласичний. Нові уявлення про світ, про динамічність загальноцивілізаційних процесів, культури, про цінності, людське життя, особливості пізнання світу, природу людини та її активності і самоактивності призвели до часто невиправданої методологічної переорієнтації

гуманітарних наук, зокрема, психологічної науки в дослідженні онтології, феноменології і суті природи людини та її особистості.

Аналіз методологічних традицій [1; 2; 3; 6; 16; 30; 32], сучасних методологічних концепцій пізнання [7; 23] та власний досвід методологування [25; 28] дозволив вичленувати рівні методологічної роботи: 1) *внутрішньоконцептуальний*: методологічна рефлексія здійснюється в межах конкретної психологічної теорії, зокрема з'ясовуються засади теоретичного виокремлення нового психологічного феномену (критерії виділення та аналізу його проявів, структури, властивостей, закономірностей функціонування і розвитку, взаємозв'язків з іншими явищами тощо); 2) *міжконцептуальний*: вказана рефлексія спрямована на з'ясування методологічних засад теорії порівняно з іншими концептуальними підходами до вивчення досліджуваного психологічного феномену; 3) *загальнопсихологічний*: рефлексія стосується з'ясування методологічних основ запропонованої концепції в межах окремих психологічних парадигм, методологем і принципів; 4) *загальнонауковий*: зазначеною рефлексією встановлюється відповідність психологічної теорії загальноприйнятим в науці методологічним нормам, науковим традиціям і стандартам.

І все ж методологія не всесильна, адже сам метод ніколи не досягає того рівня, де є шанс зустрітися з істиною, у якої завжди є свій, не наш “метод” [3]. Окрім того, мислення і розум не мають монополії на розв’язування проблем і прийняття рішень, тому що розум без серця коштує дешево, як і серце без розуму. Емоційне мислення і раціональні емоції коливаються як гострі мечі, як саме життя (О.О. Ухтомський). Сучасна методологія має дати відповідь на запитання про необхідність об’єднання конструктивних зусиль науки, гуманітарної технології і теології у вивченні природи людини, спонукати окремі науки перейти власні межі, щоб враховувати цілісний образ людини.

Надійний у пізнанні метод вченого – віддача себе світу, щоб почути його голос, смисл, істину. Часто голос дослідника збурює всю ситуацію пошуку, бо “наше” слово не тільки не в стані “схопити таїну”, але навіть достатньо наблизитися до неї [3]. Адекватне пізнання світу не може бути без самовіддачі. Як свого часу зазначав П.А. Флоренський, віддача себе світу є *актом любові*: “В любові і тільки в любові мислення можливе справжнє пізнання Істини” [32]. У любові (П.О. Флоренський), у сумлінні (О.О. Ухтомський) філософи вбачають початкові стадії завжди бажаної одухотвореної інтуїції, без якої неможливе не тільки наукове, але й узагалі ніяке мислення. Самовіддача дозволяє вченому зробити перший і сміливий крок до реалізації своєї місії, використати свій шанс на зустріч з істиною.

Природно, що Г.П. Щедровицький чітко розпізнає методологічний і метаметодологічний рівні інтелектуальної діяльності, на якому рефлексія здійснюється над методологічними засновками теорії (до прикладу, онтогенезу особистості, знаходження нею свого щастя і збагачення сенсу життя тощо). Без розуміння специфіки останнього рівня неможливо здійснити світоглядну оцінку уявлень про людину, одержати цілісне уявлення про неї, розв’язувати завдання міждисциплінарного синтезу, спрямування дослідження на вирішення проблем сенсу, щастя та здорового способу життя особи.

Мета дослідження: на методологічному рівні рефлексування проаналізувати сутність постмодерністського світогляду та з’ясувати його вплив на сучасний розвиток психологічної науки.

Авторська ідея: на основі методологічного аналізу з’ясувати та рефлексивно оцінити погляди постмодерністського світогляду на світ,

культуру, життя людини, пізнання світу, природу особистості та її змінювання, нарративну практику, виявити характер впливу цього світогляду на розвиток гуманітарного знання, з’ясувати його прогресивні та деструктивні сторони і дію на розв’язання актуальних проблем психологічної науки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До цього часу в гуманітарних науках і психології зокрема не дано цілісної характеристики постмодерністського світогляду та не з’ясовані особливості його впливу на розвиток психологічної науки, насамперед проблемного контексту персонології.

Виклад основного матеріалу дослідження

Особливості постмодерністського світогляду виявляються у характеристиках уявлень науковців про світ та культуру, в трактуванні життя людини, розгляді проблеми пізнання світу, зокрема особистості та її онтогенетичних змін.

Уявлення про світ і культуру. Постнекласичний образ світу – багатомірне, гетерогенне, мозаїчне ментальне утворення, залежне від фокусування свідомості людини і від форми способів його опису. Вважається, що ніби-то такий образ переважно обстоюють сучасне природознавство, філософія, культурологія, антропологія, соціологія як форми культури, демонструючи перехід до постнекласичного типу наукової раціональності та відповідної йому парадигматики. Стверджується, що все більшу роль у дослідженнях в гуманістичних науках починає відігравати культурологічний контекст. Еволюційний сенс постмодернізму в культурі передбачає переосмислення прожитого, “демонтаж” завалів цивілізації (феномен, який Ж. Дерріда позначив терміном “деконструкція”) [13]. Констатується, що сучасна культура стала культурою екстазу комунікації, хоча фактично вона стала тотальною маніпуляцією як новим видом експлуатації людини людиною у ХХІ ст. [27].

Об’єктивна динаміка світу та суб’єктивна спрямованість сприймання спричиняють зосередження уваги перш за все на динамічних аспектах світу та неакцентування інтелектуальних зусиль учених на постійних його модусах. Так, в аналізованому світогляді культивується ідея, що сучасність поступово втрачає твердість, щільність, системність, стаючи м’якою, гнучкою, легкою, випадковою, тому особливого значення набувають індивідуальні прак-

тики організації життя. На засновках цього формулюється фатально песимістичний висновок, що реальність “сама по собі” не існує, а наявні лишень її багаточисельні версії, що створюються з допомогою значень і символів. До прикладу, Ф. Джеймсон [14] вказує на такі ознаки культури постмодерну, як відсутність глибини, поверховий погляд на світ, послаблення емоцій, втрата історичності, переважання відтворювальних технологій над креативними. Стверджується, що постнекласична раціональність має справу з надскладними об’єктами, що самодостатньо розвиваються, а тому постнекласична наука звертається до синергетичної парадигми, утверджує багатомірність реальності, знімає абсолютизацію принципу антропоцентризму і здійснює стратегічний перехід від антропоцентризму через біоцентризм до вітацентризму (М.С. Гусельцева, В.С. Стьопін, А.В. Фурман та ін.). Життєві події розглядаються як наслідок нестійкості хаосу, а присутня в експерименті змінна як причина означає лише те, що “зовнішні умови (наприклад, експериментальні в науковому дослідженні) порушують рівновагу в нестійкій системі таким чином, що з усіх потенційних можливостей реалізується тільки одна” [19, с. 105]. Жити означає на кожному кроці творити, вигадувати життя, розповідати його самому чи самій собі. Однак усе таки залишається відкритим методологічне питання: “У якому напрямку розвиватися та діяти людині сучасного світу?”

У цій інтелектуальній течії вважається, що порядок конституюється в хаосі, який розглядається як упорядкований і своєрідний різновид порядку. Жан Бодрійяр застосував створену в природознавстві теорію хаосу [4; 5] для аналізу соціально-психологічних феноменів, стверджуючи, що хаос допомагає зберегти відчуття стабільності системи навіть в умовах дефіциту впорядкованості. Саме постнекласична “теорія спрямованого безладу” вивчає специфіку й типи взаємозв’язку процесів структурування і хаотизації. Фактично пропонується досить деструктивна ідеологія креативного хаосу, яка досягла такого поширення, що активно впливає на організацію суспільного життя. Як свідчить наш аналіз та емпіричні дані, проблемність у розвитку надскладних систем на кшталт людської психіки та особистості знімається, якщо врахувати факт існування та дію стабілізуючого духовного чинника [26]. Завдяки орієнтації на духовну сферу для людини все стає визначеним,

не таким несуперечливим і зрозумілішим, долаються ентропійні тенденції та одночасно виникають спрямовані, синергійні. Животворний дух миттєво та у всіх ситуаціях знімає невизначеність, суперечності, неусвідомленості у думках, намірах, переживаннях і діях.

Постмодернізм обстоює соціальне конструювання реальності (але якої? – М.С.), що на рівні особистості постає як самоконструювання (але з яким змістом, у якому напрямку, з якою метою?, на жаль, це не аналізується. – М.С.), підтримує самотворення у контексті, діалозі зі світом (це, здебільшого не діалог, а маніпулювання. – М.С.). Так, “відповідно до ідей соціального конструктивізму, реальність (у даному випадку культура) така, яке наше уявлення про неї, вибираючи відповідні терміни, ми творимо відповідну реальність” [8]. Навіть у трактуванні краси постмодерністи розвивають ідею її множинності, що породжує гламур, спрощену, формалізовану, технологізовану для масовою споживання красу. Між тим, гламур – це штучно прикрашена буденність, що спотворює, знищує естетичний смак людини, викликає у суспільстві “смаковий” хаос. Вважається, що естетичне пріоритетніше, ніж етичне, а відтак вже не йдеться про високі моральні та духовні ідеали в мистецьких творах.

Трактування життя людини. Вітальність, поведінка розглядаються як текст, а комунікація є ключовим моментом у поясненні соціального буття особистості. Констатується, що процес пристосування до навколишнього світу та водночас його зміни, пристосування світу до себе, до власних, часто егоїстичних потреб, відбувається діалогічно. Специфікою ситуації постмодерну стає багатовимірність процесів вибору моделей життя і відповідних їм культурних стратегій, які набувають непередбачуваного, біфуркаційного характеру, зумовлюючи невикоріненість індивідуальної свідомості у загальних культурних смислах” [24].

Постнекласична наука звертає увагу на контекстуальність людського життя, його чутливість до соціокультурних впливів. Вона наполягає на первинності поля, простору, соціуму, культури в житті людини та констатує загадковість, а відтак непізнаність внутрішньої сутності особистості як чогось не зовсім реального, а тому про духовність не йдеться взагалі. Так, М. Фуко, аналізуючи проблеми знання, влади, практики і дискурсу, насамперед мовного, визначає сутність культури як сукупності дискурсів [34], мотивуючи це тим, що людина залежить від того, що вона говорить, набагато

більшою мірою, ніж від того, про що думає, що і як про це говорять навколишні. Одночасно цей філософ зауважує, що дискурсами потрібно керувати, бо інакше світ взагалі постане хаотичним. Він виділяє три *групи процедур контролю над дискурсами*:

1) зовнішні, які встановлює група людей, одна особа чи вони виникають стихійно, до яких відносяться: а) заборона, коли силовим способом обмежується сфера (проблематика) тем, на які не можна висловлюватися чи публічно заявляти; б) упереджений чи неупереджений розподіл існуючого (фактів, подій, процесів) й неіснуючого чи навпаки, нехтування наявним і проголошення відсутнього “існуючим”; в) протиставлення істинного та неістинного; наприклад, у наш час істинним є те, що науково обґрунтоване, що базується на наукових фактах, одержаних в дослідженнях, а те, що науково не доведене, вважається неістинним; правовий дискурс ґрунтується на знанні про людину і суспільство, а те, що не враховує знання про права людини та соціальні інтереси, розглядається як не правочинне;

2) внутрішні процедури, які здійснюються самими дискурсантами, а саме: а) коментування подій, фактів, новин, що виконує функцію збереження висловленого в ньому смислу, своєрідного навігатора у величезній кількості подій, фактів, новин; б) регулювання автором дискурсу з метою забезпечення його “невипадковості”, яку суспільство не може допустити, прийняти, дозволити; в) наявність підходу, концепції як сфери об’єктів, методів, тверджень, правил, технік та інструментів, які вважаються істинними;

3) проріджування (“сортування”) суб’єктів, коли одним особам дають змогу висловлюватися на певні теми, проголошувати окремі ідеї, повідомляти про новини чи факти, а іншим це не дозволяється. Крім того, до цієї групи відносять: а) ритуал (церемонія) як дотримання певного етикету, правил поведінки (субординації, заняття позицій, скажімо, на з’їздах, зборах, нарадах, на сесії); б) дискурсійні товариства – групи осіб, що володіють привілейованим правом на той чи іншій дискурс (політики, депутати, посадові особи, вчені), існування яких забезпечується дотриманням певних принципів та організації суб’єктів у групу (товариство, команду, гурт); в) доктрини як сукупність заявлених принципів (світогляд, політична доктрина, національна ідея), які потрібно наслідувати, втілювати в реальне життя, що уможливорює контроль над суб’єкта-

ми дискурсу; г) соціальне присвоєння дискурсів, що пов’язане з тими чи іншими стратифікаціями, диференціаціями в суспільстві; вважається, що людина може мати право про щось заявити чи сказати залежно від статусу, освіти, фінансового стану, влади, авторитету: не все, що може сказати багатий, дозволено сказати бідному, що спроможний висловити вчений, нездатна сказати неосвідчена людина, що артикулює керівник, того не може оприлюднити підлеглий.

Не менш значущим джерелом змін у постмодерністській епістемології став “лінгвістичний поворот”. Так, філософ Г. Гадамер і літературознавець С. Фиш показали, що не стільки текст домінує над читачем, скільки читач володарює над текстом [39]. Згідно із поглядами Ж. Дерріди [13], реальність дається нам у вигляді тексту, а наше сприйняття реальності опосередковане текстами. Для звільнення з-під влади текстів цей відомий філософ винайшов особливу процедуру – “деконструкціювання”. Якщо свого часу Е. Гуссерль виносив світ за дужки, щоб знайти чисту суб’єктивність, то Ж. Дерріда бере в лапки слово, щоб поглянути на нього новими очима. На його думку, деконструкція – це “руйнування старого та отримання нового сенсу слова, що відбувається, до прикладу, при перекладі з однієї мови на іншу, коли речі змінюються від одного контексту до іншого” [13]. Постмодернізм наголошує на авторському погляді на текст, принципово відмовляючись від “об’єктивності”. “Практика” деконструкціювання передбачає постійне створення людиною певного тексту та його опрацювання і редагування під час “мовленневої” взаємодії з іншими особами. Саме так у психології відбувається зміна орієнтирів від природничо-наукової парадигми до герменевтики, постмодернізму.

Проблема пізнання світу. Постмодерністи критикують класичний раціоналізм у пізнанні світу, заперечуючи можливість створення будь-якої універсальної моделі світорозуміння. Обстоюється неможливість загальної “соціальної теорії, яка б претендувала на пояснення історичного процесу і, тим більше, на передбачення майбутнього” [24]. Представники цього напрямку відмовляються від пошуку об’єктивної істини та універсальних пояснювальних моделей, а наполягають на абсолютному релятивізмі, тобто займаються описом та інтерпретацією мінливих феноменів реальності та не ведуть пошук раціональних, об’єктивних

пояснень людської поведінки. Якщо для класичних теорій методологічним завданням постає пошук інваріантів, універсальних законів, то постмодернізм більше уваги приділяє унікальності, одиничним явищам. Йому властивий плюралізм методологічних засад, множинність ключових причинних зв'язків, детермінант [Там само].

Фактично постмодерністська ідеологія оголошує табу на науковість, об'єктивність, раціональність, наступність у пізнанні, на право вченого вважати себе і бути суб'єктом цього процесу. Реальність, у т.ч. реальність внутрішнього світу людини, мовляв, стає дедалі імітаційнішою, люди втрачають здатність розрізняти символи і те, що вони символізують. Стверджується, що наукове знання небездоганне. Зокрема, Р. Харре [35] поставив під сумнів каузальний психологічний дискурс, тому що кожна теорія конструює свою реальність, пробиває свій "тунель до реальності", а не описує різні аспекти об'єктивного світу. За К.-Дж. Джердженом, ні "логічні докази, ні емпіричні методи не спроможні слугувати підтвердженням теорії" [15, с. 60]. У підсумку постнекласична парадигмальна орієнтація призвела до перегляду критеріїв оцінювання об'єктивності наукового знання. І більше того, її носії-адепти вважають неможливим існування систематизованої теорії та єдиної філософії, їх цікавить діагностика та інтерпретаційні схеми стану динамічної культури, зображення множинної взаємопов'язаності феноменів [41]. Ними запропонований *мережвий принцип організації знання*, що відрізняється від системного динамічностію і ситуативністю, тому ідеальними вважаються моделі, що описують окремі аспекти реальності. При цьому "кожна теорія – це окремий погляд на світ у певній перспективі" [12, с. 51]. Учений, котрий дотримується цього типу раціональності, практикує метафоричність дискурсу, синкретичність думок, використовує недоконцептуалізовані поняття, створює терміни, постійно експериментує зі стилем.

Отже, у постнекласичному світогляді акцент перенесено з уявлення про перервність, причинність на уявлення про саморозвиток динамічних (фізичних, психічних і соціальних) систем, який трактується як безперервно незакономірний. Шлях переходу – рефлексія методологічних засад науки з опорою на постнекласичний ідеал раціональності [9]. Констатується необхідність переходу від дослідження об'єктів до вивчення відношень

між ними; від культу спрочинення до культу невизначеності та неоднозначності; від одиничних до множинних інтерпретацій; від ідеї тотальної організації до ідеї самоорганізації; від монізму до мережевого плюралізму.

Для досягнення "об'єктивності" знання французький структуралізм відмовляється від суб'єкта (К. Леві-Стросс, М. Фуко), а постмодерністська методологія – від концепції свідомості як сутності, що переповнена ментальними процесами, а також від кантівського уявлення про філософію як про вищий засіб "чистого розуму", який вершить суд над культурою, і водночас від уявлення про процес пізнання як про точне репрезентування реальності (Т. Адорно, Ж. Дерріда, Г. Марсель) [37]. До прикладу, М. Фуко [34] запропонував "поняття "епістема" для позначення структури пізнання, що історично змінюється і лежить у підґрунті ментальностей, науки, правил гри в суспільстві, життєдіяльності соціальних інститутів, що еволюціонують від епохи до епохи". На його думку, для епохи Відродження характерна епістема подібності і схожості. В епоху Просвітництва (культ розуму) наступає ера епістеми відмінностей, коли у пізнанні пропонується важливість відрізнити одне від іншого (предмети, явища, події), розкласти на елементи, аналізувати – виділяти компоненти і встановлювати відношення між ними, класифікувати. У кінці XIX століття починає культивуватися епістема систем та організацій, а в сучасну епоху інформації встановлюється епістема контролю, коли в цивілізації загалом та окремої людини виникає бажання контролювати світ, себе та інших. Епістемно організовані системи дають доступ до інформації, яка стає засобом маніпулювання людьми, є основою функціонування влади. Тому кожен громадянин може бути об'єктом маніпуляції з боку персоналій, які керують дискурсами.

Постмодерністський світогляд переконаний, що з'ясування будь-якої структури явищ, подій, процесів закріпачує погляд на них. У цьому зв'язку Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі [38] запропонували концепт "ризому", що, на противагу лінійним структурам (буття і мислення), відображає подію, а не її сутність (чисте вираження того, що відбувається всередині події). Ризома характеризує невпорядковану ієрархію, відображає горизонтальні, площинні, а не вертикальні і лінійні зв'язки, що не підвладні деревовидному принципу в структурі явища, знання. Як динамічне утворення вона не має меж, усередині неї плинність

процесів то зростає, то сповільнюється, відбувається скупчення, актуалізуються елементи, або ж, навпаки, детериторизуються сингулярності. Отож ризома звільняє дослідника від закріпачення погляду на явища, процеси, події [18; 31].

У постмодернізмі візуальним образом ризоми є коренева система дерева чи рослини, у якій неможливо виділити початок, кінець, центруючий принцип для побудови ієрархічної структури. Лінія в такому мозаїчному утворенні – це лінія, вздовж якої відбувається рух ризоми чи її сегментів, страт, територій, а не як межі її розподілу на частини. Таке утворення охоплює лінії розчленування, “порівняльні швидкості”, рухи-перетворення, тенденції-зміни, що долучаються до його організації. З одного боку, це смуги поєднання, сегментації, страти, територіальності, з іншого – витоків, джерел, дестратифікації і детериторизації. Завдяки специфічній конструкції ризома здатна породжувати несистемні та непередбачувані відмінності, які не протиставляються актуальним чи потенційно відсутнім або взагалі можливим ознакам. Ризому також уявляють як книгу без предмета та автора, без об’єднаних в єдине ціле смислів, або як конфліктуєчі потоки, що рухаються (пливуть) уздовж певних ліній, які то прискорюються, то запізняються один стосовно одного. Коли один потік прискорюється відносно іншого, то виникають розриви (взаємне прискорення), коли сповільнюються чи запізняються – виникає в’язкість. Якраз конфлікт між швидкостями різних потоків і є змістом ризоми, тоді як зв’язки (поєднання) ліній утворюють “плато” як зону стійкості, що невіддільна від постійно пульсуючої конфігурації явища, процесу чи події. Доводиться, що основними властивостями ризоми є: 1) наявність хаотичних зв’язків; 2) гетерогенність; 3) множинність як заперечення принципу ієрархічного лінійного дерева (єдності), тобто як відсутність єдиноначала; 4) існування розривів і, навпаки, відсутність картографії. У цьому зв’язку виділяють нелінійні (ризоморфні) і синергетичні середовища, які володіють іманентним креативним потенціалом самоорганізації. Але, на нашу думку, в кожному процесі, явищі чи події завжди можна виокремити певну структуру, головні тенденції, смисли, аспекти. Як показують обмірковування реальності та емпіричні дані акцентування тільки на ризомному моменті є одностороннім підходом до аналізу світу.

Послідовники постнекласичного світогляду вказують на абсолютну суб’єктивність наукового пізнання, що проявляється насамперед у цінностях і смислах пізнавальної діяльності, а тому ідея об’єктивної істини як вищого ідеалу науки фактично заперечується. Крайніми формами такої позиції є релятивізація теоретичних істин, онтологічний нігілізм. У гуманітарних науках це означає, що об’єктивна точка зору співвідносна із суб’єктивними ідеями та цінностями вченого. Відтак істина не одна, їх стільки, скільки існує теоретичних систем. Висловлюється сумнівна ідея, що наука як полісуб’єкт пізнання має постійно визначатись і перевизначатись у сакраментальних питаннях щодо реальності існування світу і того, хто його пізнає, стосовно сенсу пізнання та принципової можливості досягнення істини, а також відносно свого статусу як суб’єкта наукового пізнання.

Постмодернізм критикує панлогізм, раціоналізм, об’єктивізм та історизм у пізнанні, висловлює сумнів щодо надійності засновків, на які спирається наука, а також ставить завдання звільнитися від попередньої обмеженої практики. Послідовники постмодерністського світогляду вказують на “спільну для усіх гуманітарних досліджень проблему – неможливість відокремити факт від його інтерпретації, яка залежить від сенсів суб’єкта, котрий осягає цей факт” [29, с. 309]. Вважається, що наукова (і художня творчість) – це імовірнісні системи з низьким коефіцієнтом вірогідності, що відповідають сучасному образу світу як сукупності нелінійних процесів [10; 22]. Тому й психологія має переорієнтуватися з науки про універсальні закони психічної реальності на науку про виняткове, індивідуально неповторне.

У власному світобаченні постмодернізм зорієнтований на те, що досягти об’єктивності дослідження можна за допомогою діалогу, комунікації і конвенції, а не шляхом адекватного відображення реальності з допомогою розуму та конструктивної практики. Він виключає можливість існування єдино правильних, однозначних, універсальних описів реальності, фактично заперечує існування абсолютної істини, тому що будь-який текст має такий же статус, як будь-який інший, ні одна із точок зору не має привілейованого сенсу, інтерсуб’єктивність є критерієм істинності. Більше того, наскільки кожному суб’єктові картина світу відкривається з його унікальної буттєвої перспективи бачення, на-

стільки будь-яка авторська теорія оприявнює свою істину. І в цьому, завдяки полеміці та діалогу, полягає запорука динаміки розвитку науки. Істина будь-якого тексту, згідно з постмодернізмом, – у його щирості і переконливості викладу, де мова – не стільки засіб відображення, скільки засіб конструювання світу. Та й у дослідженні психічної реальності потрібно максимально наблизитися до неї, аби побачити всю палітру її кольорів з їх відтінками, відчуті її дихання, живе пульсування, почути її справжні й найтихіші голоси, не приглушені і не спотворені гучними маршами відірваних від життя та байдужих до нього абстрактних конструктів [30]. Спілкуючись, людина справді виходить за межі себе, тобто транскомунікує, але відбувається це, мабуть, ейдетично, ментально, ноетично. Душа здатна розуміти саму себе і душу іншого через рефлексію і децентрацію, молитву, самотрансценденцію.

Відштовхуючись від цих поглядів, стверджується, що сучасні інтелектуальні (пошукові) рухи та методологічні стратегії в науці не можуть мати осердя, адже вони не жорсткі, а, навпаки, м'які, нестабільні, плинні. На рубежі ХХ і ХХІ ст. методологічний поступ характеризується міждисциплінарністю, мультидисциплінарністю (інтердисциплінарністю, полідисциплінарністю) та трансдисциплінарністю. Скажімо, трансдисциплінарність має свої особливі ознаки: 1) обстоювання “демократичності”, поліфонічності знання; 2) постійне пропонування все складнішої та більш мінливої картини світу; 3) постановка вимоги енциклопедичності знань ученого; 4) активне практикування різнорівневого дослідження проблем (поєднання глобальних і локальних, біологічних, культурних аспектів, щоправда без врахування духовних); 5) культивування нового принципу організації знання (відкритість меж між науками, активна взаємодія між ними); 6) кожна наука розглядається як єдність традиції та інновації, як суверенна й одночасно відкрита система, в якій відбуваються безперервні зміни шляхом запозичення досвіду суміжних наук, з одночасними збереженням власної ідентичності. Відтак будь-яка теорія обґрунтовується як конгломерат істин і помилок, тому що в ній з різних соціокультурних позицій відкриваються різні горизонти. Згідно з постмодерністською парадигмою в історію відходить дисциплінарна карта як образ класичної науки, а плинність пізнавального простору стає ознакою нашого часу. Фак-

тично постметодологія продукує знання нового типу – трансперсональне, трансцендентальне, зорієнтоване на подолання традиційних форм редукаціонізму, що в минулому вважалися неминучими ознаками позитивістської науки [6; 11; 17].

Погляд на природу особистості та на її становлення. У постмодерністському світогляді психічна реальність розглядається як нестабільна, хаосомна, стохастична, де сама особистість є результат соціальних комунікацій і конструкцій, тоді як її креативний потенціал постійно ніби підживлює перебіг цих процесів. Вважається, що особистість – внутрішня сила людини, яка своєрідним чином об'єднує та організує окремі життєві епізоди, формуючи “унікальне” індивідуальне життя, а постійний саморозвиток постає способом її існування. Відтак життя людини – це завжди пригода, стрімкий стрибок у невідоме, обережна хода незнайомою дорогою пошуку постмодерного сенсу життя і світу. Акцент ставиться на взаємодії, діалозі особистості з оточенням, самоструктуруванні в контакт з різними історико-культурними контекстами. Її структура нестійка, зв'язок між складовими неявний, неоднозначний, ексклюзивний, її потенціал ніким не заданий, не розгортається, не розвивається, а самоконструюється, створюється у процесі її “вільної” взаємодії зі своїм оточенням, вона засвоює та використовує певний словник, що специфічно відтворює нормативну систему суспільства. Постмодернізм бачить особистість постійно змінною, без сталих утворень, де вона ініціатор і суб'єкт постійного самоперетворення. Але ці процеси відбуваються без осмислення ціннісно-сміслових орієнтирів самих безперервних змін.

Відтак в аналізованій світоглядній парадигмі особистість розглядається як така, що постійно перебуває у станах переходу, постійно оновлюється, є плинною, мінливою та нейтральною відносно об'єктивних цінностей. Шляхом конструювання свого життєвого світу вона безупинно трансформується, самовизначається. Її нова стабільність – це сталість пригод, ризиків, неспокою у її житті та внутрішньому світі (а фактично постійна нестабільність. – М.С.). Так, постнекласична психологія більше зосереджує увагу на процесові, а не на результаті розвитку і саморозвитку особистості. Підкреслюється не заданість Я, а значущість процесу творення Я як сукупності дискурсивно сконструйованих і суперечливих позицій суб'єкта. Жодна ідентичність не є при-

родною чи наперед заданою, а твориться, постійно реконструюється.

Посмодерністськи витлумачена особистість не жорстко детермінована, не визначена, не одноголоса, їй притаманна безмежна відкритість, поліфонійність, здатність до різноспрямованого розвитку. Постійні зміни відповідно до мінливого оточення – це її норма життя, що не декларується. Але нехтувати власною психологічною, соціальною і духовною природою та автентичністю небезпечно. Вважається, що здоровішими і повноціннішими є ті особи, котрі демонструють різнобічність і гнучкість, тому що старі чесноти послідовності та істинності розглядають уже як немодні “обмеження” [11]. Постмодерний портрет особистості фіксує її релятивність, ситуативність, ірраціональність, еклектичність. Така “нова” особистість уже не константна, не цілісна, не стабільна, не ієрархізована, не самодостатня, а радше нестабільна, плінна, мозаїчна, процесна, колажна. Перебуваючи у просторі своїх стосунків, вона мандрує з контексту в контекст. Відповідно до характеру взаємодії з оточенням вона уявно “змінює” власну життєву історію, бачення минулого, теперішнього і майбутнього, постійно змінює сенси життя, що вважається модерним. Така особистість прагне подолати страх та інертність, безцільно спустошена внутрішньо, легко мігрує, ніде не залишаючись надовго. Навіть такі звично стабільні характеристики ідентичності, як вік чи гендер, уже не є тими маркерами, що стабілізують цей тип особистості у бурхливому морі її життя. Усе навколо і всередині людини постає плінним, змінним, нестатичним, що погоджується з помилковим баченням реальності як швидкоплинної, без стабілізуючої тенденції. Однак емпіричні факти підтверджують те, що ідентичність особистості (психологічна, соціальна, моральна і духовна) вказує на наявність стабільного і стабілізаційного ядра, яке, попри всі мінливості життєвої історії конкретної особи, від початку до кінця практично залишається незмінним. Перед особистістю завжди наступить момент, коли поставити вічні питання власного буття, зокрема, про його мету, зміст, сенс, завершення.

Вкрай деструктивним моментом постмодернізму є наполягання на релятивності, відносності моральних норм та духовних ідеалів у житті людини. Постмодерністи ідуть далі і стверджують про множинність істини, добра й краси. Скажімо, наполягається, що в сучасному світі ідея добра, так само як і ідея

істини, набуває різних, нерідко суперечливих оцінок та інтерпретацій. Це призводить до руйнування (розмивання) реальних моральних засад людських стосунків. У контексті постмодерністського світогляду смисли життя – це завжди щось невизначене і, відповідно, плінне, змінюване, динамічне. Звичайно, якщо добро зводиться до користі, вигоди, розрахунку, то поняття доброзичливості, доброчинності, а водночас і поняття духовності, справді втрачають будь-який сенс. Але в особистості і в світі є дещо стабільне, що спільне для всіх людей, передусім їхнє Я, Я-духовне, сумління, що єднає людей, абсолютні смисли життя (В. Франкл). Від себе зауважимо, що специфіка духовних цінностей полягає якраз у їх абсолютності, відсутності будь-яких винятків та обмежень. Тоді постає питання про те, що ж єднає людей, що перетворює натовп в одностайних, чужих у близьких і рідних, групу в товариство. Дуже небезпечно для особистості, коли цінності, які вона вибирає та реалізує у своєму житті, будуть штучними, неавтентичними людській природі. Звісно, у взаємодії зі світом виникають нові цінності буття, що змінюють екзистенційну суть особистості, ведуть її до оволодіння новими суб'єктивними якостями, хоча й не можуть повністю знищити вічне в ній.

Постмодернізм емансипує людину структурно, піддаючи критиці будь-які норми, межі, заборони та обмеження у духовній, моральній, соціальній і психологічній сферах. До прикладу, він проблематизує наукове розуміння свободи, розглядаючи її без зв'язку з відповідальністю. Вважається, що основними цінностями особистості постмодерного типу є цінності самореалізації та цінність самого процесу життя, а не його спрямованість, результати і здобутки. У цьому зв'язку постнекласична психологія [11] ставить завдання виявлення можливостей конкретної емпіричної людини досягати “вільного” (такого, що передбачає вплив ситуативної випадковості), але не відповідального буття, здійснювати постійний креативний вибір і власний унікальний проект самоактуалізації та саморозвитку. Однак залишається відкритим стратегічне питання: “У якому напрямку себе розвивати та діяти?” Вочевидь для нас найголовніше тут те, що не враховуються фундаментальні константи внутрішнього світу особистості, одним з яких є її духовне Я, щире сумління. До того ж особистість абсолютно невільна у самостворенні, а орієнтується на психологічні, соці-

альні, моральні та духовні норми й ідеали, вікові, статеві та індивідуальні можливості, ментальні канони і взірці.

Прихильники постмодерністського світогляду фактично не зважають на автентичну природу особистості і на сутність смислів її життя. Вони не враховують тієї обставини, що у суспільстві є люди, які безкорисливо жертвують собою заради блага інших, прагнуть реально взаємодіяти з іншими людьми (любити, вірити, надіятися, допомагати), живуть у реальному світі, який нікуди не зникає, та моляться за спасіння не тільки себе, а й усіх народів. Насправді особистість наділяється реальною стабільністю, вона соціально спричинено конструює себе, та й реалізує своє покликання як Творіння Боже. Найголовнішим в особистості є її духовне ядро, що опосередковує Божественну красу. Особистість – це не комікс чи маска у різноманітних життєвих ситуаціях, вона вступає у глибинні, одухотворені діалоги з іншими людьми. Світ, у якому вона живе, має глибокий сенс, глибинну мету – стати Царством Божим на Землі. Здорова особистість – внутрішньо несуперечлива і стійка, володіє сталими характеристиками й у духовних станах трансцендентної любові та свободи, безпристрасності та безмовності, каяття, чесноти та надії, вона виразно та об'єктивно вловлює сенс і спрямованість власного життя, свої облудні пристрасті та гріховні помисли. Між тим, згідно з *духовною парадигмою психології* [25], в людському житті є Велика логіка та добре Відоме у вигляді Вічних законів буття, у якому є об'єктивні, автентичні сенси та цілі. Одночасно кожній людині притаманне не лише індивідуальне, а й універсальне, загальнолюдське та божественне, вічні цінності. Навпаки, особистість, яка оволоділа постмодерністською ідеологією, імовірно опановує системою вартостей, які часто суперечать моральним і духовним цінностям суспільства та людського повсякдення.

Акцентуючи увагу на праві людини бути активною, комунікативною, вільною у самотворенні, постмодерністи водночас критикують одне з головних понять класичного раціоналізму – суб'єкта, що відображено у концепті “смерть суб'єкта” [37]. Червоною стрічкою проходить думка про ілюзорність домагань людини на роль автора, суб'єкта власного життя, суб'єкта історії, суб'єкта пізнання. До прикладу М. Фуко [33] свого часу зробив заяву про неминучу “смерть суб'єкта”.

У постнекласичній психології багато місця відводиться індивідуальній своєрідності людини: кожна особа має право бути абсолютно інакшою, володіти свободою, по-своєму розуміти сенс життя, щастя та благополуччя, зміст професійної діяльності. Стверджується, що людина прагне своєрідності, готова зняти із себе будь-які соціальні та моральні табу і має чинити активний опір, якщо їй заважають бути собою. Але така людина з надмірністю прояву несхожості, нестандартності стає для навколишніх важкою у спілкуванні, незрозумілою. Вона психологічно тисне своєю нездоровою індивідуальністю на інших, хоча часто й відкриває свій неповторний і свіжий погляд на світ, у якому значущими постають усе нові, почасти досить штучні, неавтентичні цінності. Зауважимо для нас очевидне. Безумовно, кожна особистість є індивідуально неповторною, індивідуальність – маркер зрілості людини, але одночасно вона володіє загальнолюдськими та особливими ознаками. Якщо ж індивідуальна своєрідність невиразна, то особа ніби губиться у власних рольових проявах. Якраз сила, потенціал особистості виявляється у привласненні і реалізації нею загальнолюдського, завдяки чому вона постає як автентична індивідуальність.

У постмодерністській ситуації, щоб впоратися із “плинною сучасністю” (термін З. Баумана), людині рекомендується використовувати певні індивідуальні практики, які допомогатимуть їй шукати суто біографічні, а не групові, не класові, не соціальні способи вирішення власних завдань, конституюючи себе і своє майбутнє. Такою практикою є наративізація, тобто текстуальна інтерпретація не тільки світу, а й своєї особистості та свого життя [10]. Так, для Д. Ларсен [40], якщо оповідач зникне, то із ним зникне й реальність. Навіть сама психологія розглядається розповідною дисципліною. Констатується, що у свідомості людини завжди присутні не тільки окремі уявлення про власне Я, але й особисті історії, що в єдине ціле пов'язують різні моменти її життя. Процес самоусвідомлення, саморефлексії відбувається шляхом створення власного Я-наративу, адже люди завжди ведуть внутрішню, інтрапсихічну розмову із собою, організовують внутрішній діалог, завдяки якому і відбувається штучне створення індивідуальних історій. На думку Т. Сарбіна, наратив – це принцип, що організовує людські дії і вчинки, включаючи в себе як смисли вчинення, так і

причини наявних подій, що передбачає нескінченну кількість можливих способів представлення подій і розповідей про них. Дж. Брунер висноує, що в нас немає іншого способу описати прожитий час, як крім нарративу, тому що завдяки ньому особистість надає форму і сенс своєму життю, темпорально і логічно упорядковує досвід, виділяючи в ньому початок, середину, передчуття фіналу, центральну тему. Вважається, що спрямоване біографічне конструювання майбутнього здійснюється особистістю шляхом розповідання історій про себе.

Отож, обстоюється засаднича теза, що особисті історії, Я-нарративи стають смисловими домінантами, що маркують, упорядковують плинну сучасність, а сама особистість розглядається як сконструйована сутність, яка змінюється під впливом численних життєвих контекстів, різноманітних дискурсивних практик. У часовому вимірі прийдешнє майбутнє приходить, наближається, конструюється самою людиною, створюється нею у теперішньому і навіть у минулому, яке постійно переінтерпретується. Як аргумент використовується факт, що в клієнтських розповідях (історіях) людські видумки певною мірою творять реальність. Акцентується увага на тому, що такі невимушені історії, які подобаються їх автору чи дуже потрібні йому для самоствердження чи самовиправдання, непомітно вибудовують життєвий контекст, у якому нібито здійснюються відповідальні вибори, реалізуються найпотаємніші домагання, формулюються ситуативні та великі завдання, приймаються важливі рішення. Підкреслюється, що саме історії про себе і своє життя стають своєрідними смисловими домінантами, маркуючи й організуючи, спрямовуючи нашу плинну реальність. Звідси застереження: багатосенсове віяло можливостей нерідко гальмує активність сучасної людини, стримує її самопрояви, зумовлюючи обережність, нерішучість, перецікування.

З погляду нарративної психології, здатність людини означувати реальність, проговорювати пережите, створювати розповіді про себе (нарративи), що пояснюють їй навколишній світ і саму себе, стає головною. Відтак реальність для особистості, на думку постмодерністів, – це не більше, аніж розповідь. Наратив тут постає не пасивним відображенням, а творчою самопобудовою, котра здійснюється за тими ж законами, що й створюється художній твір, якнайважливіша умова підтримки динамізму ідентичності особистості. Вважається, що роз-

повідуючи про власне життя, особистість водночас думає про себе, спостерігає власні реакції та зміни в уважності та емпатійності слухача, якому адресований нарратив. Тому автор нарративного оповідання не лише уявляє майбутнє, але й має змогу “переписувати” свою історію, реконструювати своє минуле. Фактично стверджується, що у такий “простий” спосіб зріла особа може зняти із себе відповідальність за свої негідні вчинки, просто виключивши їх з власної особистісної історії.

У постмодернізмі особистість розглядається як “вмотивований оповідач” (Г. Херманс), де простором її життєвого світу є ставлення до значущих інших як потенційних слухачів (а не тих, з ким вона взаємодіє. – М.С.), а психологічним часом – міра самопрояву в сьогоденні відповідно до асимільованого минулого і прогнозованого майбутнього. Завдяки втіленню почуттів у словах, у мові виникає дистанція щодо відображеної реальності, що передбачає варіативне, неоднозначне ставлення до неї (О.В. Улибіна). Лише відокремивши себе від своєї подієвої насиченої життєвої історії, почувши її ніби з боку, як чийсь розповідь, людина відчуває себе у змозі взяти на себе відповідальність за реалізацію поставлених життєвих завдань. Стверджується, що у нарративі життєвий світ особистості постійно перебудовується відповідно до актуальної життєвої історії, головним персонажем якої є вона сама. Динамічне ставлення її до себе, акумулює особливості просторово-часової структури життєвого світу. При створенні історій про себе як майбутню значущу роль відіграє домінантна спрямованість особи, пов’язана з магістральними культурними сюжетами (героїчної драми, історії завоювання, love-story тощо).

В кожному нарративі правда співіснує з видумкою, реальність уплітається у міф. Автор отримує безліч можливостей видозмінити сюжет, постійно розставити інші акценти, ревізує численні варіанти розв’язання колізій. Це означає, що оповідач є водночас автором, редактором, критиком і героєм власної розповіді. У такий спосіб здійснюються численні нарративні “репетиції” прийдешнього, формується психологічна готовність автора історії до майбутніх життєвих несподіванок. У сюжетному оповіданні про себе (індивідуальному нарративі) з об’єктивного ходу історії перебігу власного життя особистість вільно виокремлює окремі моменти і фрагменти, осмислює їх взаємозв’язки, починає бачити прихований сенс того, що з нею трапляється. Захопленість

персональною історією, її варіативністю нібито надає особистості додаткові ступені “свободи”, а фактично йдеться про псевдосвободу, хоча вважається що це допомагає їй відшукати сенс власного життя. Окрім того, швидка зміна контекстів спричиняє виникнення нових особистісних “перспектив”.

Для усвідомлення структури сюжету нарративу необхідним стає рух від сюжету до подій і навпаки. Крім подій і сюжету, в ньому виділяють головні його мотиви: альтруїстичний мотив життя для інших, допомоги, самопожертви (дискурс святого), конкурентний мотив самоствердження, перемоги, влади (дискурс Олександра Македонського), еротичний мотив – бажання близькості, зачарованості, закоханості, злиття, а у старшому віці немовби виникають екологічні сюжети. Самоконститування відбувається через формулювання життєвих завдань, концептів життєвої історії, що мають відчутну перевагу над іншими, тобто виділяються футуралістичні нарративи (Т.М. Титаренко). Останні пов’язані з опрацюванням завдань на перспективу, що актуалізують мотиваційний (енергетичний) потенціал, сприяють смислому структуруванню майбутнього, самопрогнозуванню, особистісній інтенційності. Вважається, що такі нарративи особистість вибудовує на етапі завершення певного життєвого етапу з метою передбачення та наповнення змістом і сенсом наступного. Завдяки цьому індивідуальне майбутнє “наближається” й опановується та водночас формується й актуальне сьогодення. При цьому головне життєве завдання контролює дискурси, у яких проявляється особистість та організується її майбутнє.

Футурологічні нарративи характеризуються стратегічністю і тактичністю. Стратегічність виявляється в тому, що головні цілі, породжуючи нові історії і нові смисли, визначають глобальні за перспективою й масштабні за змістом завдання. Тактичність стосується операціоналізації, уточнення, деталізації завдань у текстах (розповідях про себе) відповідно до реальної життєвої ситуації, можливих труднощів, несподіваних перешкод, очікуваних результатів та власних можливостей. Як життєве завдання футуристичний нарратив формується у межах конкретного сюжету, набуваючи креативності, конкурентності, енергетичності, екологічності. Як нарративна практика втілюване життєве завдання має чітку персональну приналежність, діапазон вживаності у форматі конкретного періоду індивідуального життя, а його прогностична ефективність різко

падає, якщо воно виходить за рамки сюжету, в якому поєднуються певні події та задається логіка його розгортання. Будучи передусім нарративною, сюжетно зумовленою практикою, кожне конкретне завдання на майбутнє має свій фокус вживаності, скажімо, у професійній сфері як креативне (дискурс Колумба), у спорті – бути конкурентним (дискурс Олександра Македонського), у сфері батьківських стосунків (альтруїстичний текст у дискурсі безумовної любові) та ін.

Завдання особистості на майбутнє може залишатися жорстко сталим, незважаючи на зміни обставин та власних можливостей, практично закритим для втілення нового досвіду, застиглим у фанатичній цілеспрямованості, і часто стає не життєдайним, втрачає свою енергетику та прогностичність. Вважається, що кожна особистість володіє індивідуальним порогом імовірнісного прогнозування, що зумовлений її прогностичним потенціалом та набутих досвідом. Життєвим завданням, що прогноують майбутні події, властивий високий рівень особистої значущості, інколи суб’єкт повсякдення ніби “ігнорує” потенційно невисоку ймовірність їх досягнення.

Неупереджений аналіз, життєва та психотерапевтична практика показують, що між процесами реального життя та нарративуванням можуть бути різні співвідношення. Людина може просто жити, не нарративуючи. Пояснити чому особистість нібито постійно нарративує, до прикладу, в ситуації психотерапевтичного сеансу, можна дією механізмів захисту, коли їй важко сприйняти ситуацію, у якій вона втратила головні сенси життя, витіснила з внутрішнього світу духовне Я, здійснила неосмислені, а то й негідні, вчинки. Тоді вона вигадує історії, замінюючи реальне повсякдення “життям у нарративах”.

ВИСНОВКИ

1. У постмодерністському світогляді доведені до абсурду антиуніверсалізм та плюралізм, обстоюється множинність світобачення, багатоваріантність способів розв’язання проблем повсякдення, право кожної особистості на свободу думок, вірувань, дій, висловлювань, соціокультурну контекстність будь-якого пізнання, дисциплінарну багатопредметність, особисту свободу дослідника у процесі смислового конструювання реальності. В його концептах культивується настанова на потребу культурного багатоманіття як основи розвитку люд-

ства та окремої людини, а відтак і багатопанорамність позицій, яка нібито уможливило поглиблення й збагачення системи наукового знання.

2. Фактично у постнекласичній психології особистості приписуються нігілістичні тенденції, немов вона втрачає свій центр, головну суть, живе у світі постійної комунікативної взаємодії, а по суті існує у хворобливому індивідуалізованому внутрішньому засвіті, проживає не в реальному, а у віртуальному світі. Особистість розглядається процесом, коли її динамічні бажання та потреби сприймаються як похідні від контексту життєвої ситуації, а не залежні від її змісту. Стаючи виразно і відверто контекстуальною, вона ніби, з одного боку, гнучкіше відгукується на різні сигнали оточення (в тому числі маніпулятивні, злотворні), з іншого – може загубитися в проблемах іншого (замість того щоб допомогти конструктивно розв'язувати проблеми іншого, творити добро. – М.С.), перестає відчувати межі, що відокремлюють її мрії від очікувань оточення, власні життєві завдання від планів родини (жити як билина в полі, має забути про традиції, передання, родове дерево) чи професійної спільноти, Я від не-Я, а відтак зняти із себе будь-яку відповідальність за себе і за близьких людей. У неї вже немає стійкого ідеалу, мрії, які вона втілює все життя, творячи добро, реально допомагаючи іншим, навіть для цього жертвуючи собою. І, безумовно, в такої особистості не залишається місця для духовності. Але ця теза заперечується тим об'єктивним фактом, що реальний світ речей і світ людей потрібно постійно відтворювати чи краще – поліпшувати. Особистість повинна просто жити, діяти і творити, принаймні більшості потрібно продуктивно діяти, а не просто перебувати у комунікативному екстазі. Це питання постмодернізм не ставить, бо акцентує увагу на штучному, з необмеженими можливостями у структуруванні реальності, втіленні “абсолютної” свободи дій та пізнання.

3. Насправді особистість – це не тільки індивідуальність, результат самоконтролювання, їй притаманне ще й загальнолюдське, спільнісне. У житті існує конструктивізм вищого порядку, коли завдяки орієнтації на духовне начало внутрішній світ стає впорядкованим, збалансованим, міцним, а життя набуває системності, нехаотичності, невивадковості, повновагомої відповідальності. Життєздійснення постає справді вільним, коли особистість реалізує автентичні смисли, постає повноцінним

його суб'єктом, враховуючи абсолютні сенси, а її індивідуальні практики визначаються конкретними ситуаціями та особистісним потенціалом, який вона розвиває протягом усього життя.

4. З постмодерністської критики світу (культури, науки, людського життя) випливають такі методологічні настанови: релятивізм (множинність інтерпретацій, принцип методологічного сумніву) і культурна аналітика (все бачиться як текст і передбачає аналіз тексту). Вважається, що сучасна культура стає культурою екстазу комунікації, хоча фактично мовиться про тотальну маніпуляцію, новий різновид експлуатації людини людиною у ХХІ ст. Постнекласичний світогляд пропонує цивілізації деструктивну перспективу. Як нігілістичний за своєю суттю інтелектуальний проєкт, постмодернізм не створює позитивних конструктивних сенсів для людини. Через “дитяче розкріпачення” думки, множинність істин, він убиває смисл життя окремої людини і людства загалом, робить перспективу необмеженої свободи стати стихійною, релятивною, незалежною від відповідальності.

5. Сучасні методологи психології постмодерністської орієнтації, розробляючи авторські моделі, схеми, конструкції, принципи: 1) незважають на реальну онтологію внутрішнього світу людини, не беруть до уваги традиції, ніби живуть у паралельному світі; 2) активно нав'язують суспільній та науковій і масовій свідомості своє трактування внутрішнього світу людини без духовного центру, що вже призвело до згіршення глобалізованого світу, про що свідчить стан сучасної західної цивілізації взагалі та українського соціуму зокрема, невтішний стан духовного, морального, соціального, психологічного, психічного і тілесного здоров'я людини; 3) старанно приховують хибні засновки своїх методологічних орієнтацій, зовсім не враховують наявність духовного у внутрішньому життєздійсненні людини; 4) не ставлять завдання проаналізувати та запропонувати модель здорового розвитку людини, не обстоюють ідеал здорової особистості, яка володіє фундаментальними здатностями та добродійним стилем життя, толеруючи до застосування антигуманних маніпулятивних технологій; 5) у своєму пошуку намагаються охопити всі наявні методологічні підходи, які неможливо об'єднати (наприклад, матеріалістичну та ідеалістичну лінії світобачення).

6. Критики постмодерністського світогляду виявили в міркуваннях його апологетів щіль-

ність наукових і псевдонаукових термінів, які некритично, без уваги до їх значення використовуються в побудові тез, які не мають сенсу, вживаються у невідповідний контент задля надання видимості глибини судження банальним розмірковуванням про соціологію, історію та психологію. Вони, граючись термінами, роблять “далекосяжні”, але неадекватні висновки, використовуючи незвичну за стилем мову, і, більше того, творять нові неологізми, незвично застосовують звичні слова. Ось чому в постмодерністському світогляді реальність розглядається як надскладна, нестабільна, мінлива, така, що визначається ситуативно і локально поставленими завданнями. Для характеристики сучасного світу використовуються такі терміни-характеристики: “потік повсякдення”, “вислизаючий світ”, “суспільство ризику”, “плинні структури”, “плинна культурно-психологічна реальність”. Стверджується, що потік повсякдення якраз є предметом постмодерністського дослідження, хоча очевидно, що в особистості є вічне, вона є носієм абсолютних цінностей, святостей. Постмодернізм пропонує використовувати замість поняття “суб’єкт” поняття “актор”, замість поняття “система” – “фігурації”.

7. На початку ХХ століття психологія розширила предмет дослідження, вийшла за межі свідомості, відкрила несвідоме. У кінці ХХ і на початку ХХІ вона знову відкриває для себе духовну складову внутрішнього світу людини. Зауважимо, що вже у ХІХ столітті в німецькій інтелектуальній традиції на передній план виводилася творча активність духу, відповідального за втілення свого покликання. Вважалося, що не діяльність визначає особистість, як стверджується, скажімо, у матеріалістично зорієнтованій психології, а суб’єкт, особистість визначає ту діяльність, у якій він чи вона живе і розвивається. Здорова особистість не сприймає той культурний зміст, який не відповідає її внутрішній природі. І це підтверджують емпіричні дані та результати психотерапевтичної практики: у внутрішньому світі людини є стабільне і стабілізуюче духовне ядро (внутрішня особа), голос сумління як голос Бога, що ніколи її не покидає. Завдяки цій орієнтації на духовне особистість долає хаос, навіть креативний, упорядковує переживання, думки, наміри, в неї виникає надія, усвідомлюються великі життєві цілі, вона знаходить автентичні смисли життя і тоді справді відчувається щасливою, докладаючи у повсякденному вчиненні значних моральних, психосоціальних та фізичних зусиль.

8. Абсолютними сенсами життя людини є творення віри, любові, добра, автентичної свободи та відповідальності, надії, переживання щасливих моментів, оздоровчих станів смиренності та каяття за негідні вчинки, духовне осмислення страждань, внутрішній опір злу. Досвід особистої психотерапевтичної практики важких випадків (суїцидальні спроби, ігроманія, важкі депресивні та панічні стани) дозволяє стверджувати, що як тільки психотерапевт виходить на абсолютні автентичні смисли життя клієнта, то той швидко стає суб’єктом власних переживань, думок і намірів, а з часом і суб’єктом власного життя та особистісних змін, що суттєво прискорює процес його зцілення – виздоровлення, відновлення та повернення до повноцінного (осмисленого та результативного) прожиття з визначеними цілями і завданнями, актуалізацією позитивного самісного досвіду.

9. Духовність здатна підняти людину “до небес”, коли її внутрішній світ “спрощується”, впорядковується, стабілізується, кристалізується, тоді забезпечується зціленість, антикрихкість як особистості (Н. Теліб). Духовне Я, котре надає нам повної сили, дає змогу долати хаос, діяти в умовах невизначеності, виникаючих труднощів і проблем, долати стресові ситуації, дозволяє отримувати користь від власного страждання. Не відкривши своєї глибинної сутності (духовності), людина залишається “сліпою у власному домі”, і якщо вона бездумно слідуватиме за недосконалим світом, то ніколи не припливе до власної гавані (Г. Сковорода). Як тільки особистість перестає орієнтуватися на духовне, у неї відразу виникає хаос-безлад у переживаннях, думках, зникає надія, губиться почуття щастя. Але для підтримання орієнтації на духовне вона повинна докладати постійні та цілеспрямовані зусилля – здійснювати духовні дії, активно та цілеспрямовано створювати для себе здорові, життєдайні умови. Проблема полягає в тому, що одухотворення доступне тільки духовному окові (уму – внутрішньому голосу, духовній рефлексії) і недоступне нашим психологічним перцепціям та тілесним відчуттям. На жаль, існують потужні зовнішні сили, які відволікають людину від автентичного духовного Я, зовнішній світ настирливо нав’язує їй ідею про відсутність духовного начала в її природі, що, власне, й підтримується постмодерністським світоглядом.

10. У сучасну епоху набуває вагомості переконання, що те, яким уявляється світ та природа людини, залежить передусім від фоку-

сування свідомості вченого. У цьому переконанні практично не враховується та фундаментальна обставина, що в житті цивілізації, суспільства та окремої людини є стабілізуючий чинник – *духовна сфера*. Без орієнтації на цей чинник у соціальному житті, культурі виникає не виправдана безмежна варіативність і навіть хаос, що, як не прикро, часто вважається нормою. У наш час позитивна тенденція зростання рефлексії науковців над ціннісними і смисловими контекстами людського буття супроводжується протилежною деструктивною тенденцією – неврахування вічного в людині, акцентування на відносності ідеалів, норм та цінностей. Оптимізм ситуації полягає в тому, що в гуманітарних науках є сумлінні вчені, які усвідомили викладені нами деструкції постмодерністського світогляду, хоча апологети останнього тотально заповнили наукову спільноту і вдаються до зневаги своїх опонентів.

Перспективи подальших розвідок полягають в аналізі впливу постмодерністського світогляду на теоретичні психологічні концепції і на культивування деструктивних технологій в сучасній психологічній практиці, а також на формування наукових засад цієї практики під тиском автентичного уявлення про внутрішній світ особистості та її буття у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. Москва: Смысл, 2002. 480 с.
2. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / 3-е изд., испр. и доп. Москва: Смысл: Издательский центр "Академия", 2007. 528 с.
3. Бибахин В. В. Язык философии. Москва, 1993. 453 с.
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / пер. с фр. и предисл. С.Н. Зенкина. Москва: Добросовет, издательство "КДУ", 2011. 392 с.
5. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции : пер. с фр. А. Качалова. Москва: Издательский дом "ПОСТУМ", 2015. 240 с.
6. Василюк Ф. Е. Методологический смысл психологического схизиса. *Вопросы психологии*. 1996. № 6. С. 25-40.
7. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
8. Гусельцева М. С. Категория культуры в психологии и гуманитарных науках. *Вопросы психологии*. 2006. № 4. С. 3—14.
9. Гусельцева М. С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии. *Вопросы психологии*. 2006. №1. С. 3—15.
10. Гусельцева М. С. Постмодернистские перспективы развития психологии. Теория и методология

психологии: постнеклассическая перспектива / отв. ред. Л. А. Журавлев, А. В. Юревич. Москва: Изд-во "Институт психологии РАН", 2007. С. 45–73.

11. Гусельцева М. С. Постнеклассическая рациональность в культурной психологии. *Психологический журнал*. 2005. Т. 26. № 6. С. 5—15.
12. Гусельцева М. С. Типы методологических установок в психологии. *Вопросы психологии*. 2005. № 6. С. 98–103.
13. Деррида Ж. Письмо японскому другу. *Вопросы философии*. 1992. № 11. С. 226–231.
14. Джеймсон Ф. Постмодернизм, або Логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. Київ, 2008. 384 с.
15. Джерджен К. Дж. Движение социального конструкционизма в современной психологии. Социальная психология: саморефлексия маргинальное : хрестоматия / ред.-сост. Е. В. Якимова. Москва: ИНИОН РАН, 1995. С. 51–73.
16. Зинченко В.П. О методологической культуре психологов (от монизма к плюрализму). *Культурно-историческая психология*. 2012. №1. С. 59–68.
17. Знаков В. В. Психология субъекта и психология человеческого бытия. Субъект, личность и психология человеческого бытия / под ред. В. В. Знакова и З. И. Рябикиной. Москва: ИП РАН, 2005. С. 9–44.
18. Ильин И. П. Постмодернизм: словарь терминов. Москва, 2001. С. 254–255.
19. Корнилова Т. В. Экспериментальная парадигма, или Ложные дихотомии в психологии. Теория и методология психологии: постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. Москва: Изд-во "Институт психологии РАН", 2007. С. 95—118.
20. Мазилев В. А. Методологические проблемы психологии в начале XXI века. *Психологический журнал*. 2006. №1. Т. 27. С. 23–34.
21. Малин И.И. Ризома как понятие постхристианской эпохи и её проявление в нарративном богословии, литургических нововведениях и экзистенциальной интерпретации текста Писания и Традиции. Будущее религии: изнаходящего в грядущее. Сборник статей по итогам круглого стола. 21 ноября 2008 года / под ред. проф. А. А. Фёдорова, проф. А. М. Дорожкина, И. И. Малина (сост. сб.). Н. Новгород: НГПУ имени К. Минина, 2008. 360 с.
22. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 189 с.
23. Методологія і психологія гуманістичного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
24. Морщакова О. Культура соціогуманітарного пізнання у ситуації постмодернізму. *Психологія і суспільство*. 2010. № 2. С. 129—141.
25. Савчин М.В. Духовна парадигма психології: монографія. Київ: Академвидав, 2013. 224 с.
26. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія. Київ: Академвидав, 2016. 288 с.
27. Савчин М.В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія. Дрогобич: ПП "Посвіт", 2019. 232 с.
28. Савчин М. В. Методологеми психології : монографія. Київ: Академвидав, 2013. 224 с.

29. Соколова Е. Е. Методологическое единство contra плюрализм: Школа А. Н. Леонтьева против современной дихотомизации психологии. Теория и методология психологии: постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. Москва: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2007. С. 286—312.

30. Татенко В.О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: навч. посіб. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2009. 288 с.

31. Усманова А. Р. Ризоматизм. Энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. 1040 с.

32. Флоренский П. А. Столб и утверждение истины. Москва, 1990. 563 с.

33. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Москва, 1997.

34. Фуко М. Порядок дискурса. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Москва: Касталь, 1966. 448 с.

35. Харре Р. Метафизика и методология: некоторые рекомендации для социально-психологического исследования. Социальная психология: саморефлексия маргинально / ред.-сост. Е. В. Якимова. Москва: ИНИОН РАН, 1995. С. 74–93.

36. Ярошовець В. Гуманістичний зміст методології пізнання. *Психологія і суспільство*. 2012. № 4 (50). С. 8–18.

37. Ясперс К. Общая психопатология. Москва: Практика, 1997. 389 с.

38. Deleuze Gilles and Félix Guattari. 1980. *A Thousand Plateaus*. Trans. Brian Massumi. London and New York: Continuum, 2004. Vol. 2 of *Capitalism and Schizophrenia*. 2 vols. 1972-1980. Trans. of *Mille Plateaux*. Paris: Les Editions de Minuit.

39. Gergen K. I. Toward a Postmodern Psychology / K. I. Gergen // *Psychology and Postmodernism* / ed. by S. Kvaales. London: Sage Publications, 1994. P. 17–30.

40. Larsen D. I. Eclecticism Psychological theories as interwoven stories. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 1999. Vol. 21 (1). P. 69–83.

41. Malewski; Психіатрія – Істерія – 1.4. Можлива методологічна модель психіатрії. URL: http://psychiatry.ru/library/lib/article.php4?booknumber=39&article_id=6].

REFERENCES

1. Asmolov, A.G. (2002). Beyond Consciousness: Methodological Problems of Nonclassical Psychology. Moskva: Smysl [in Russian].

2. Asmolov, A.G. (2007). Personality psychology: cultural and historical understanding of human development. [3rd ed., Rev. and add]. Mjrsva: Meaning: publishing center Academy [in Russian].

3. Bibikhin, V. V. (1993). Language of Philosophy. Moskva [in Russian].

4. Baudrillard, J. (2011). Symbolic exchange and death / [Per. with fr. and foreword. S.N. Zenkina] – Mjkskva: Dobrosovet, Publishing House KDU [in Russian].

5. Baudrillard, J. (2015). Simulacra and Simulations [Trans. with fr. A. Kachalova] Mjkskva: Publishing house

POSTUM [in Russian].

6. Vasilyuk, F.E. (1996). Methodological meaning of the psychological crisis [*Questions of psychology*]. 6, 25–40 [in Russian].

7. Vitacultural methodology: anthology (2019). [To the 25th anniversary of the scientific school of Professor A.V. Furman. Collective monograph]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

8. Guseltseva, M.S. (2006). Category of culture in psychology and humanities. [*Questions of psychology*]. 4, 3–14 [in Russian].

9. Guseltseva, M.S. (2006). Methodological crises and types of rationality in psychology. [*Questions of psychology*]. 1, 3–15 [in Russian].

10. Guseltseva, M.S. (2007). Postmodern perspectives of development of psychology. [Theory and methodology of psychology: Post-nonclassical perspective of TZZ] / отв. ed. L. A. Zhuravlev, A. V. Yurevich. Moskva: Publishing house Institute of Psychology RAS, 45–73 [in Russian].

11. Guseltseva, M.S. (2005). Post-nonclassical rationality in cultural psychology. [*Psychological journal*]. 26, 6, 5–15 [in Russian].

12. Guseltseva, M.S. (2005). Types of methodological attitudes in psychology. [*Questions of psychology*]. 6, 98–103 [in Russian].

13. Derrida, J. (1992). Letter to a Japanese friend. [*Questions of philosophy*]. 11, 226–231 [in Russian].

14. Jameson, F. (2008). Postmodernism, or the logic of the culture of late capitalism: trans. from English. Kyiv [in Ukrainian].

15. Djerdzhen, K.J. (1995). Movement of social constructionism in modern psychology. [Social psychology: self-reflection marginal: a reader / ed.-comp.] E. V. Yakimova. Moskva: INION RAN, 51–73 [in Russian].

16. Zinchenko, V.P. (2012). On the methodological culture of psychologists [(from monism to pluralism. *Cultural psychology*]. 1, 59–68 [in Russian].

17. Znakov, V.V. (2005). Psychology of the subject and psychology of human existence. [Subject, personality and psychology of human existence] ed. V.V. Znakova and Z.I. Ryabikina. Moskva: IP RAS, 9–44 [in Russian].

18. Ilyin, I.P. (2001). Postmodernism: Glossary of terms. Moskva, 254–255 [in Russian].

19. Kornilova, T.V. (2007). Experimental paradigm, or False dichotomies in psychology. [Theory and methodology of psychology: Post-nonclassical perspective of TZZ] / отв. ed. A. L. Zhuravlev, A. V. Yurevich. Moskva: Publishing house Institute of Psychology RAS, 95–118 [in Russian].

20. Mazilov, V. A. (2006). Methodological problems of psychology at the beginning of the XXI century. [*Psychological journal*]. 1, 27, 23–34 [in Russian].

21. Malin, I.I. (2008). Rhizome as a concept of the post-Christian era and its manifestation in narrative theology, liturgical innovations and existential interpretation of the text of Scripture and Tradition. [The future of religion: from the present to the future. Collection of articles on the sources of the round table. November 21, 2008] ed. prof. A. A. Fedorova, prof. A. M. Dorozhkina, I. I. Malina (compiled by the collection). N. Novgorod: NGPU named after K. Minin [in Russian].

22. Mankovskaya, N. B. (2000). Aesthetics of post-modernism. Sankt-Peterburg: Aleteya [in Russian].

23. Methodology and psychology of humanistic cognition (2019). [To the 25th anniversary of the scientific school of Professor A.V. Furman. Collective monograph. Ternopil: TNEU], 998 [in Ukrainian].

24. Morshchakova, O. (2010). The culture of socio-humanitarian knowledge in the situation of postmodernism. [*Psychology and society*]. 2, 129–141 [in Ukrainian].

25. Savchyn, M.V. (2013). Spiritual paradigm of psychology: monograph. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].

26. Savchyn, M.V. (2016). Personality abilities: monograph. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].

27. Savchyn, M.V. (2019). Human health: spiritual, personal and bodily dimensions: monograph. Drohobych: PE Posvit [in Ukrainian].

28. Savchyn, M.V. (2013). Methodologists of psychology: monograph. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].

29. Sokolova, E.E. (2007). Methodological unity contrapluralism: AN Leontiev's school against modern dichotomization of psychology. [Theory and methodology of psychology: Post-nonclassical perspective of TZZ] / otv. ed. A. L. Zhuravlev, A. V. Yurevich. Moskva: Publishing house Institute of Psychology RAS, 286–312 [in Russian].

30. Tatenko, V.O. (2009). Modern psychology: theoretical and methodological problems: [textbook]. Kyiv [in Ukrainian].

31. Usmanova, A. R. (2001) "Rhizome" [Postmodernism. Encyclopedia / Comp. and scientific. ed.] A. A. Gritsanov, M. A. Mozheiko. Minsk: Interpress service; Book House [in Russian].

32. Florensky, P. A. (1990). Pillar and statement of truth. Moskva [in Russian].

33. Foucault, M. (1997). The will to truth: Beyond knowledge, power and sexuality. Moskva [in Russian].

34. Foucault, M. (1966). The order of discourse / [Will to Truth: Beyond Knowledge, Power and Sexuality. Works of different years]. Moskva: Kastal [in Russian].

35. Harre, R. (1995) Metaphysics and methodology: some recommendations for socio-psychological research. [Social psychology: self-reflection marginal] / ed.-comp. E. V. Yakimova. Moskva: INION RAN, 74–93 [in Russian].

36. Yaroshovets, V. (2012). Humanistic content of the methodology of cognition. [*Psychology and society*]. № 4, 8–18 [in Ukrainian].

37. Jaspers, K. (1997). General psychopathology. Moskva: Practice [in Russian].

38. Deleuze, Gillesand; Guattari, Félix. (1980). *A Thousand Plateaus*. [Trans. Brian Massumi]. London and New York: Continuum, 2004. Vol. 2 of *Capitalism and Schizophrenia*. 2 vols. 1972 – 1980. [Trans. of *Mille Plateaux*]. Paris: Les Editions de Minuit [in English].

39. Gergen, K. I. (1994). Toward a Postmodern Psychology. [*Psychology and Postmodernism*] / ed. by S. Kvaales. London: Sage Publications, 17–30 [in English].

40. Larsen, D. I. (1999). Eclecticism Psychological theories as interwoven stories. [*International Journal for the Advancement of Counseling*], 21, 69–83 [in English].

41. Malewski; Psychiatry – 1.4. A methodological model of psychiatry is possible [Electronic resource]. – URL: http://psychia-try.ru/library/lib/article.php4?booknumber=39&article_id=6.] [in English].

АНОТАЦІЯ

Савчин Мирослав Васильович.

Постмодерністський світогляд і проблемний контекст психологічного пізнання особистості.

На методологічному рівні проаналізовано змістові характеристики постмодерністського світогляду та його переважно деструктивний вплив на стан розв'язання наявних проблем психологічної науки. В цьому світогляді образ світу розглядається як багатовимірне, гетерогенне, мозаїчне утворення, а культура – як сфера прояву екстазу комунікації; акцентується увага на динамічності процесів і не звертається погляд на стабільні модуси; порядок відшуковується у хаосі, що нібито допомагає зберегти відчуття сталості системи в умовах дефіциту впорядкованості, рефлексуються протилежні процеси структурування та хаотизації, розвивається ідея множинності краси. В лоні названого світогляду життя розглядається як текст, а комунікація (діалог) – як ключовий момент соціального буття особистості, проголошується контекстуальність (залежність від соціокультурних впливів) повсякдення людини, характеризуються процедури контролю за дискурсами, що зумовлено “лінгвістичним поворотом”, зосередженістю розмірковувань на текстах. Зазначається, що постмодерністська ідеологія фактично оголошує табу на науковість, об'єктивність у пізнанні світу, тому що самій реальності приписується імітованість, заперечується можливість побудови систематизованої теорії та філософії, пропонується мережевий принцип організації знання, а для забезпечення його “об'єктивності” пропонується відмовитися від *категорії суб'єкта*, щоб позбутися суб'єктивності пізнання, що немовби проявляється в дотриманні цінностей і смислів пізнавальної діяльності, а для означення структури пізнання експлуатується поняття “епістема”, що характеризує структуру історично змінного пізнання. Загалом у постмодерністському світогляді пропагується досягати об'єктивності за допомогою діалогу, комунікації та конвенції, коли інтересу об'єктивності постає критерієм істинності, методологічний поступ пов'язується з міждисциплінарністю та трансдисциплінарністю. У даному світоглядному вимірі на тлі нігілістичності особистість розглядається динамічною, плинною, мінливою, багатоголовою, не жорстко детермінованою, емансипованою структурно, причому без стабілізуючого ядра (духовного Я, статі, Я-концепції), перебільшено витлумачується індивідуально неповторне, те, що не поєднане із загальнолюдським і нейтральне стосовно об'єктивних цінностей (до прикладу, аморалізм). Помилково трактується свобода як всюдозволеність, навіть у сфері самореалізації і самотворення. Аналізується постмодерністська ідея наративу як текстуальної інтерпретації людиною світу, своєї особистості та свого життя. Висловлюється твердження, що між процесами реального життя та наративуванням можуть бути різні співвідношення, адже людина здатна повноцінно жити, не вдаючись до наративації. Зазначається, що постмодернізм нехтує стабілізуючими феноменами внутрішнього світу людини, вічними сенсами життя (творення віри, любові, добра і боротьби зі злом, поширення автентичної свободи та відповідальності, надії, переживання

щасливих моментів, оздоровчих станів смиренності та каяття за негідні вчинки, духовного осмислення страждань). Обстоюється думка, що завдяки орієнтації на духовне у своєму внутрішньому світі та житті особистість конструктивно долає хаос, упорядковує хвилювання, роздуми, наміри, у неї виникає тверда надія, усвідомлюються великі життєві цілі, знаходить автентичні смисли буття і тоді справді відчувається щасливою; духовне Я робить нас сильнішими, дозволяє розумно діяти в умовах невизначеності, тиску складних проблем, дає змогу долати стресові ситуації, отримувати користь від власного одухотвореного страждання.

Ключові слова: *постмодернізм, світогляд, світ, пізнання, людина, життя, особистість, наратив, духовне Я, самотворення.*

ANNOTATION

Myroslav Savchyn.

Postmodern worldview and problematic context of personality's psychological cognition.

The semantic characteristics of the postmodern worldview and its mostly destructive influence on the state of solving the existing problems of psychological science are analyzed at the methodological level. In this worldview, the image of the world is seen as a multidimensional, heterogeneous, mosaic formation, and culture is seen as a sphere of manifestation of the ecstasy of communication; emphasis is placed on the dynamics of processes and no attention is paid to stable modes; the order is sought in chaos, which somehow helps to maintain a sense of stability of the system in a deficit of order, the opposite processes of structuring and chaos are reflected and the idea of multiplicity of beauty is developed. In the bosom of this worldview, life is seen as a text, and communication (dialogue) as a key moment in the personality's social existence, the contextuality (dependence on socio-cultural influences) of human's everyday life is proclaimed, procedures of controlling the discourses are characterized, which is caused by "linguistic turn", concentration of considerations on the texts. It is noted that postmodern ideology actually declares a taboo on science, objectivity in the world cognition, because imitation is attributed to reality itself, the possibility of constructing a systematized theory and philosophy is denied, the network principle of knowledge organization is proposed, and to ensure its "objectivity" it is proposed to abandon the category of subject in order to get rid of the subjectivity of

cognition, which seems to be manifested in the adherence to values and meanings of cognitive activity, and to define the structure of cognition the concept of "epistem" is operated, which characterizes the structure of historically variable cognition. In general, in the postmodern worldview it is promoted to achieve objectivity through dialogue, communication, and convention, when intersubjectivity is a criterion of truth, and methodological progress is associated with interdisciplinarity and transdisciplinarity. In this worldview dimension, against the background of nihilism, the personality is considered as dynamic, flowing, changeable, polyphonic, not rigidly determined, emancipated structurally, and without a stabilizing core (spiritual Self, gender, Self-concept), individually unique is exaggeratedly interpreted, that one which is not combined with universal and neutral in relation to objective values (for example, amoralism). Freedom is misinterpreted as permissiveness, even in the field of self-realization and self-creation. The postmodernist idea of narrative as a textual interpretation of the world, one's personality and one's life is analyzed. It is argued that there can be different relationships between the processes of real life and narration, because a person is able to live fully without resorting to narration. It is noted that postmodernism neglects the stabilizing phenomena of the human's inner world, the eternal meanings of life (creation of faith, love, good and the fight against evil, the spread of authentic freedom and responsibility, hope, happy moments, healing states of humility and repentance for unworthy deeds, spiritual understanding of suffering). It is argued that due to the focus on the spiritual in his inner world and life, personality constructively overcomes chaos, organizes worries, thoughts, intentions, she has great hope, realizes great life goals, finds authentic meanings of being and then she really feels happy. The spiritual Self makes us stronger, allows us to act intelligently in conditions of uncertainty, the pressure of complex problems allows us to overcome stressful situations, to benefit from our own spiritual suffering.

Key words: *postmodernism, worldview, world, cognition, human, life, personality, narrative, spiritual Self, self-creation.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Карпенко З.С.,
д. психол. н., проф. Фурман А.В.**

Надійшла до редакції 16.04.2020.

Підписана до друку 25.09.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

**Савчин М.В. Постмодерністський світогляд і проблемний контекст психологічного пізнання особистості. Психологія і суспільство. 2020. №4. С. 7–23.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.007>**

Олег ХАЙРУЛІН

ГРА ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА

Oleh KHAIRULIN

GAME AS A PSYCHOLOGICAL PROGRAM OF THE SUBJECT'S LIFE ACTIVITY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.024>

УДК: 159.9.01 : 168

“Складні проблеми ніколи не існують ізольовано та лише зрідка характеризуються односторонніми причинними взаємозалежностями. Частіше складність пов'язує проблеми спільно та формує картину взаємовідношення та множинної причинності”.
(Т. Сааті [39, с. 13])

“...аспект людської діяльності, що потребує значної участі фантазії, пов'язується із грою в її широкому розумінні. / Для неї характерні такі риси, як поява випадкових подій, котрі треба вміти передбачити: обставини змагання, бою, де відбувається динамічна зміна сил та їхніх комбінацій”.
(В.А. Роменець [33, с. 161])

Актуальність і проблемне поле дослідження. Сучасні умови екзистенційного розвитку людини і суспільства характеризуються невинним та поступовим накопиченням ознак критичної невизначеності, дефіциту передбачуваності та раціональних засновків для продуктивного прийняття рішень і соціальної взаємодії. Нагромадження невирішених у минулому масштабних проблем розмаїтого генезису – від суто військових (гібридне геополітичне протистояння атлантизму, “російського світу”, китайських геополітичних ініціатив, ісламського фундаменталізму та ін.) до медикосоціальних проблем (санітарна криза COVID-19, актуальність HIV-загроз) та проблем культурно-економічної стратифікації (перманентна прекаріатизація соціумів, що вилася в локальний рух Gilets jaunes та в між-

народний рух BLM) – створюють для суб'єкта життєдіяльності низку атрибутивних умов існування, що дослідниками позиціонуються як умови нестабільного і малопередбачуваного VUCA-середовища. Психологічну актуалізацію та відповідну аргументацію для позначення такого середовища нами висвітлено в попередніх публікаціях [20; 50].

Розробка ефективних засобів життєдіяльності суб'єкта в умовах нестабільного і малопередбачуваного середовища повинна ґрунтуватися на надійній методологічній основі, яка б відповідала сучасному рівню розвитку науки і максимально враховувала вигоди і переваги застосування системного та мультидисциплінарного підходів і водночас уможлиблювала б формування таких засобів на якомусь спільному для різних наук предметі.

Базовою вихідною позицією, раціональною програмою і сценарієм пошуку та реалізації психологічних засобів продуктивної життєдіяльності суб'єкта в зазначених умовах усе більше постає гра – “форма особистісної причетності усупільненого індивіда до світу”, що “характеризує його екзистенційну присутність у цьому світі, ...визначає онтофеноменальний вітакультурний формат... психодуховного самоздійснення і вчинкового самозреалізування” [20; 25; 44; 47, с. 102].

Загалом моделі і висновки про явище гри як онтогенетичний соціокультурний феномен, інтегральну форму самореалізації людини у процесі, просторі та часі життя, як прикладний атрибут та як учинковий інструмент стали методологічним каноном цілеспрямованої наукової діяльності, зокрема психологічної школи А.В. Фурмана [20; 47; 48].

У межах цього дослідження загальнофілософське розуміння гри концентрується навколо наступного змісту (див. [14; 25; 31; 44]:

1. Гра – це такий спосіб буття людини, форма її вільного самовиявлення, що об'єктивується через вільну, позапримусову мотивацію, самонацілену діяльність, яка відтворюється в межах чітко визначених правил або принципів, і характеризується тимчасовістю, умовністю, наявністю суб'єкта, предмета та засобів гри.

2. Гра передбачає свідоме “подвоєння світу”, коли сама гра виступає буттям другого плану, існуючим за принципом доповнюваності відносно первинного буття, вирізняється емоційною насиченістю та атрибутивністю фантазійного складника.

3. Мотиваційними засновками гри є інтерес та прагнення до задоволення. При цьому гра відбувається у життєвому світі людини щонайменше на трьох рівнях – емпіричному, екзистенційному та комунікативному, передбачає наявність меж, що визначають її якісну своєрідність і незведеність до інших культурних і життєвих феноменів.

4. Гра з'являється тоді, коли її існування переживається, осмислюється, пізнається та визнається суб'єктом як специфічний ігровий процес і подія, у чому проявляються її буттєвий генезис, справжність та унікальність ситуаційного перебігу.

5. Протилежністю гри є не серйозність, а насильство. Неможливо грати примусово. Водночас сучасні умови людської екзистенції критичної невизначеності, стрімкої соціальної волатильності й дефіциту передбачуваності діють як потужний, нездоланий та комплексний

стимул, завдяки якому гра стає самотутнім способом буття.

6. Як у науковому теоретизуванні, так і в життєвому практикуванні, має місце онтологічна різноманітність ігрових моделей різної природи, характеру та спрямування – від найпростіших сюжетно-рольових форм дитячої або навчальної практики, побутових стереотипних квазіігор [6; 8], комерційних ігор, військово-тактичних шаблонів-стратегем [17], активних торговельно-біржових процесів до різноманітних форм культурного, економічного та геополітичного протиборства, що надалі набувають усе більш складного та розмаїтого змісту й оргдіяльнісного колориту.

7. Сучасне психологічне розуміння гри, на якому базується ця дослідницька робота, охоплює такий загальний зміст: гра становить один із важливих видів діяльності людини та тварини; вона для людини – атрибутивна умова її нормального психічного здоров'я і психосоціального розвитку. У тваринному світі вона є формою життєактивності молодих тварин на певному ступені їх розвитку.

8. Окрім того, також гра – це історично спричинений вид діяльності, що полягає у відтворенні дітьми дій дорослих і стосунків між ними, що спрямований на фундаментальну трансляцію у майбутні покоління культурного досвіду, навчання та пізнання оточуючого середовища; тому гра є видом колективної діяльності з дотриманням заздалегідь сформульованих правил [8; 24; 29; 36; 40].

9. Для збалансованого наукового визначення предметної архітекτονіки гри, поширення її парадигми як канонічної на весь простір науково-психологічних та дотичних суміжних дисциплін, особливо простір теоретичної психології (див. [45]), необхідним є здійснення теоретико-психологічного дослідження загальних методологічних закономірностей для обґрунтування засновків такого визначення і поширення.

Об'єктом пропонованого методологічного дослідження є гра як універсальна онтофеноменальна форма та продуктивна програма життєдіяльності сучасної людини як суб'єкта; спосіб її буття в актуальних умовах суб'єктної екзистенції, що фокусується компаративною порівняльною оптикою людинознавчих дисциплін, які опікуються предметною сферою гри.

Предметне поле дослідження становлять сутність і зміст гри як канонічного, передусім психологічного, мультидисциплінарного (людиназнавчого) і відтак методологічного, базису пізнання життєдіяльності суб'єкта в умовах

його екзистенції, що здійснюються на основі сучасних наукових підходів до вивчення феномену гри.

Головна концептуальна ідея авторського пошуку полягає у здійсненні мультидисциплінарної розвідки на предмет психологічного інтегрування раціональних знань про методологічні засновки пізнання універсальних закономірностей розвитку функціонування гри; при цьому центральну ланку синтезу новоотримуваних знань становить взаємодоповнення теоретико-ігрових (математичних) та комунікативно-філософських дискурсів до вивчення феноменології гри як онтопсихологічної програми життєдіяльності суб'єкта, і водночас як засобу функціональної консолідації її екзистенційних ресурсів як складної психобіотичної системи.

Методологічну оптику чинного дослідження гри як універсальної онтофеноменальної форми і програми раціональної життєдіяльності сучасного суб'єкта в актуальних умовах його екзистенції становлять: філософсько-психологічна теорія вчинку (Роменець, 1989), теорія системогенезу (функціональної системи) (Анохін, 1975), теорія системогенезу (філософська теорія системи) (Ласло (Laszlo), 1972), загально-філософська теорія комунікативної дії (Габермас, 1981), теорія оргдіяльнісної ігрової практики (Щедровицький, 1995, 2004, 2005; Фурман, Шандрук, 2014а, 2014б), вітакультурна методологія і циклічно-вчинковий підхід (А.В. Фурман, 2005-2017, 2016; О.Є. Фурман (Гуменюк), 2008, 2015 і наукова школа [2019]), теорія сучасної періодизації науки, психології (Стьопін, 2000, 2009, 2012; Гусельцева, 2015), культурно-історичний підхід у психології (Виготський, 1931), теорія орієнтувально-установчої функції психіки (Запорожець, 1967), діяльнісний підхід в психології, теорія таксономічної системи видів провідної діяльності людини (Леонт'єв, Давидов, 1996), суб'єктний підхід у психології (Рубінштейн, 1973, Татенко, 1996), культурно-аналітичний підхід у психології (Гусельцева, 2015), концепція суб'єктного самовизначення (Абульханова-Славська, 1973), концепції реалізації системного підходу в психології (Ломов, 1975; Роговін, 1977; Ганзен, 1984), концепція рефлексивної саморегуляції (Тутушкіна, 2001), психологічна теорія поля (Левін, 1951), концепція гри у транзакційному аналізі (Берн, 1964), теорія культуротворчої функції гри (Хейзинга, 1938), теорія гри людських інстинктів (Кайуа, 1958), теорія ігор (Мак-

Кінсі, 1960, Нейман співавт., 1970; Воробйов, 1978, 1984; Шелінг, 2007), теорія проектно-методологічного середовища управління процесом Terrapene (2006) та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

Створення та реалізація програми теоретико-психологічного дослідження такого складного і розмаїтого за своїми інваріантами поліфеноменального явища, яким є гра [6; 14; 18; 19; 24; 29; 31; 36; 40; 44; 48; 49], потребує застосування *спеціальної методологічної оптики*, яка б уможливила вичерпний аналіз усіх форм, оприявнень цього явища, побудови його збалансованої теоретико-психологічної моделі з можливістю її подальшого прикладного застосування як програми у різних вимірах розвитку наукової психології, інших соціальних науках та екзистенційних практиках групової та індивідуальної розумової діяльності. Така оптика має засобом забезпечити поєднання рекурсивного аналізу феномену до його елементарного рівня і можливість вичерпного онтологічного синтезу й у підсумку – побудову цільної конструкції гри як програми раціональної життєдіяльності суб'єкта за будь-яких обставин повсякдення. Вона покликана враховувати також соціально-прагматичний контекст, надавати змогу на будь-якому рівні теоретизування висвітлювати вітакультурну завершеність та унікальність гри як психосоціальної форми буттєвої присутності людини серед собі подібних, особливо у невірноважених умовах.

Не вдаючись у дискурсивні глибини наукових зіткнень щодо формулювання нормативів системного підходу, зауважимо, що для максимально вичерпного формулювання гри як програми життєдіяльності людини психологічна наука має повно задіяти загальнонауковий апарат системного підходу з можливістю міждисциплінарного виходу в найближчий до психології біологічний, антропологічний та соціологічний виміри теоретизування. Таку універсальну можливість надає прегнантна теорія системогенезу (функціональної системи) філософа-методолога, вченого-фізіолога світового рівня Петра Кузьмовича Анохіна (1898-1974), котрий був першим дослідником у царині фізіології живих систем і котрий довів універсальність системогенезу як методологічного засобу на всій множині проблем як біологічного, так і психологічного спрямування.

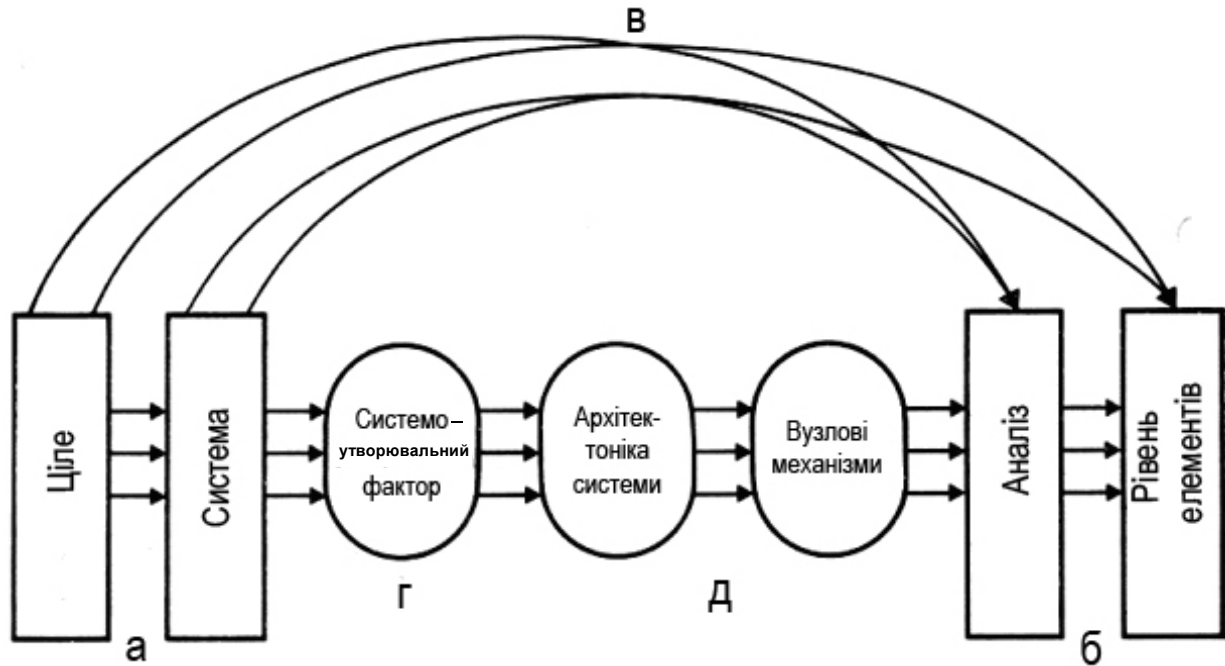

Рис. 1.
Схематичне зображення “концептуального мосту”
поміж системним рівнем і тонкими аналітичними процесами [4, с. 25], де:

а – рівень цілісної системної діяльності; *б* – рівень тонких аналітичних процесів;
в – шлях звичайних кореляційних відношень (залежностей); *г* – задіяння системо-
утворювального фактора, що пояснює процес упорядкування множини компонентів
системи; *д* – операціональна архітектура системи та її вузлові механізми

Поштовхом для створення П.К. Анохіним і науковим колективом теорії системогенезу, яке розпочалося всередині 30-х років ХХ століття, стало поширення неklasичної загальнонаукової методології на майже усі царини наукового знання. Цей відомий учений у зв'язку з цим пише: “Поряд із абсолютно чіткою необхідністю вивчення цілісного, такого, що функціонує динамічно, організму фізіолог-експериментатор усе ще перебував під п'яним впливом аналізу розтину організму й часто обмежувався дослідженням лише його витончених механізмів без зв'язку результатів із високими принципами організації” [4, с. 19].

Схема демонструє безперервність дослідницького процесу, що забезпечує безпосередній перехід від системного рівня до тонких функціональних деталей системи включно й поелементного рівня її існування.

За останні роки тенденція до вивчення специфічних закономірностей саме цілісного організму стала очевидною у зв'язку з безупинним розчаруванням дослідників у продуктивності єдиного аналітичного підходу до пізнання і пояснення отриманих результатів.

Набуває все більшої нагальності те, що важливо сформулювати такий дієвий принцип, котрий був би здатен перекинути “концептуальний місток” між фактами, що відшукуються при вивченні явищ у цілісної тварини, і фактами, котрі отримуються при тонкому аналітичному експериментуванні. Суттєво те, що ця проблема є актуальною не лише для дослідників-біологів, а й для фізиків, економістів та інших фахівців” [4, с. 19] (див. *рис. 1*).

На підтвердження актуальності і задля сталого розвитку такого дискурсу П.К. Анохін описує позиції фундаторів упровадження неklasичної наукової раціональності Н. Бора та А. Ейнштейна: першого про те, що “...ціле та цілісний підхід повинні надати досліднику можливість віднайти доповнювані характеристики об'єкта вивчення, що більш-менш відображували б специфічні риси саме цілого”, другого – про доцільність “динамічного підходу, який дозволяв би проникати у природу внутрішньої взаємодії в будь-якому складному цілісному феномені, ...в намаганні емпірично знайдену закономірність подати як логічну необхідність” [4, с. 19]. Зауважимо, що

позиція Н. Бора згодом втілилася в один із фундаментальних принципів неklasичного наукового пізнання – *принцип доповнюваності*.

Авторська реалізація П.К. Анохіним наведених наукових позицій фундаторів світової науки втілилась у тому, що ним було запропоновано та експериментально обґрунтовано універсальний методологічний засіб вирішення проблеми комплексного дослідження цілісного організму без втрати значних переваг рівня найвитонченішого аналізу досліджуваних живих – психобіотичних – систем. Таким універсальним методологічним засобом стала *теорія системогенезу* (теорія функціональної системи) [3; 4]. Її особливу методологічну цінність становить здатність експлікативно (лат. *explicatio* – пояснення, розгортання) добудувати предметний простір науки навіть опосередкованими, спорадично отриманими, результатами. Таку методологічну мету визначав, а згодом досягнув і сам П.К. Анохін: “...однією із головних цілей пошуку системи є саме її здатність пояснити і встановити визначене місце навіть для того матеріалу, котрий був задуманий та отриманий дослідником поза будь-якого системного підходу” [4, с. 23]. Така можливість застосування в предметній зоні пошукування стохастичних, випадкових явищ сприймається як атрибутивна, адже далеко не завжди дослідник отримує завчасно прогнозований результат і, крім того, він не має права ігнорувати, відкидати ті результати, які не вписуються у його наукову модель.

Засадничим методологічним атрибутом як самої теорії системогенезу, так і будь-якої предметної сфери, де вона застосовується, П.К. Анохіним визначається системотвірний фактор: “обов’язковим засновком для всіх видів і напрямків системного підходу є пошук і формулювання *системоутворювального фактора*. Ця ключова проблема визначає як саме поняття системи, так і всю стратегію її застосування в дослідницькій роботі. Чи принесе користь конкретним наукам системний підхід або, навпаки, буде залежати від того, наскільки вдало ми визначимо цей фактор і наскільки повно буде описано його операційне значення для формування системи. Тільки за такої умови можемо застосовувати принципи системоутворення для всіх тих класів явищ, у яких відбувається упорядкування”. І далі: “...весь успіх розуміння системної діяльності, особливо в організмів, залежить від того, чи визначимо ми, який саме фактор упорядковує до того “безладну множини” і робить це останнє функціональною системою ” [4, с. 24–25].

Для нашого дослідження атрибутивно важливо встановити загальні умови системогенезу психічної діяльності людини, передусім свідомісної, як внутрішньосуб’єктного джерела життєактивності. Адже лише синтетичне розуміння природи взаємодії двох системогенетичних витоків, що визначають людську екзистенцію – зовнішньосередовищного та внутрішньосуб’єктного, на нашу думку, уможлиблює встановлення, яке з них, за яких обставин і яким чином формує центральний фактор життєдіяльності суб’єкта в лоні актуальної ситуації, викликає його екзистенційну гру.

Методологічні засновки для визначення таких загальних умов для описаного предметного контексту містяться в теорії системогенезу П.К. Анохіна та сучасних пояснювальних підходах філософії науки, зокрема в концепціях фундатора філософії систем, угорського вченого Ервіна Ласло [39]. Перший наголошував, що набуття певною теорією загальносистемних методологічних ознак повинно забезпечуватися наступним змістом [4, с. 26]:

1. Теорія (концепція) може отримати право стати загальною лише у тому випадку, якщо вона викриває та об’єднує собою такі закономірності *процесів і механізмів* [курсив наш. – О. Х.], котрі є ізоморфними для різних класів явищ.

2. Ізоморфізм явищ різних класів може бути встановлений лише у тому випадку, якщо віднайдено достатньо переконливий критерій ізоморфності. Наскільки значимим стає такий критерій для досліджуваних явищ, настільки вираженим є їх ізоморфізм.

3. Для прийняття логіки “загальної теорії систем”, придатної для різноманітних класів явищ, найбільш важливим критерієм є ізоморфність *системоутворювального фактора*. Причому в засновок методології виявлення і формулювання останнього теорією системогенезу закладається телеологічна сутність, *примат цілі*: “Формуючись у межах самої біологічної системи на основі її потреб, зовнішніх факторів і пам’яті [курсив наш. – О. Х.], *ціль завжди випереджає реалізацію* її організмом, тобто отримання корисного результату” [Там само, с. 28].

Задля розвитку концепту випереджувальної функції цілі П.К. Анохін наводить простий логічний аргумент, що взаємодія компонентів, елементів будь-якої біологічної множини з початку такої взаємодії іманентно відповідає *цільовій упорядкованості*. Водночас “кожний окремий нейрон потенційно має величезну кількість ступенів свободи як об’єкт взаємодії

з іншими нейронами” [4, с. 32]. Така комбіаторність нейронної взаємодії є настільки масштабною, що може сприйматися як хаос: “Уявімо собі, який хаос склався би в нервовій системі, якби вся ця “множина” стала б “взаємодіяти” і “взаємно впливати” одне на інше. Зрозуміло, що цей хаос не допустив би ніякої організованої поведінки цілісного організму. І, тим не менше, взаємодія *взагалі* все ж таки обов’язково міститься в усіх формулюваннях поняття системи як вирішальний критерій” [Там само, с. 31].

Наведений методологічний парадокс іманентного хаосу в біологічних системах П.К. Анохін долає припущенням (яке у подальшому було експериментально верифіковано його школою), що на мікрорівні нейронної організації такої системи відбувається телеоспрямована самоорганізація її елементів на підставі корисного результату функціонування системи: “...імперативним фактором, що використовує всі можливості системи, є корисний результат системи (на прикладі збереження людиною вертикальної позиції під час ходіння) ... і сформована ним *зворотна аферентація* [курсив наш. – О. Х.]. Саме достатність або недостатність результату визначає поведінку системи: у випадку його достатності організм переходить до формування іншої функціональної системи з іншим корисним результатом, що являє собою наступний етап в універсальному континумі здобутків” [4, с. 31–33].

Визначальною методологічною ваги набувають для нашого дослідження аспекти питання, які в межах теорії системогенезу П.К. Анохіна мають атрибутивний характер та одночасно проявляються як етапи системогенезу. Той факт, що “виявляється можливим як всю діяльність системи, так її всілякі зміни уявити суцільно в термінах результату, ще більше підкреслює його вирішальну роль у поведінці системи” [4, с. 33]. Загалом результат як імператив системогенезу утворює власні функціональні модули, які “може бути повністю виражено у питаннях, що відображають різні етапи формування системи:

- 1) Яким має бути отриманий результат?
- 2) Коли саме має бути отриманий результат?
- 3) Якими механізмами буде отримано результат?
- 4) Як система впевнюється у повноті та якості отриманого результату?

По суті справи ці чотири запитання вирішуються основними вузловими механізмами системи. Воднораз у них розкривається все те, задля чого формується система” [4, с. 33].

Компаративний аналіз міждисциплінарних підходів до розкриття закономірностей системогенезу гри як програми життєдіяльності суб’єкта виявив виконання атрибутивної умови системогенезу – ізоморфізм різних класів явищ [4, с. 26] стосовно побудови процесів і механізмів у контекстах: а) теорії вчинку В.А. Роменця у її розвитку науковою школою А.В. Фурмана – вітакультурної методології і циклічно-вчинкового підходу та б) проектно-методологічного осереддя керівництва процесом (process management suite) Terrapene [2; 4, с. 33; 20; 33-36; 46-49; 53]. І все ж наскільки б спекулятивним за своїми збігами не сприймався цей факт, кватерна змістовна архітектоніка аспектів-питань, “етапів формування системи” є ізоморфною, сутнісно еквівалентною для всіх трьох генетично незалежних теоретичних систем – власне теорії системогенезу, теорії вчинку і проектно-методології Terrapene (див. **рис. 2**).

У теоретичному контексті психологічного пізнання вперше концепт імперативності для системогенезу психобіотичної системи *результату її функціонування*, причому саме за умов гри, з’являється у творах фундатора діяльнісного підходу в психології О.М. Леонтєва (1903-1979). Зокрема він зазначає: “Слід окремо підкреслити, що не з уявлюваної ситуації народжується ігрова дія, а навпаки, з незбіжності операції з дією народжується уявлювана ситуація. Отже, не уява визначає ігрову дію, а умови ігрової дії унеобходнюють і породжують уяву” [36, с. 47]. Відтак первинним джерелом для збудження психічної активності та аферентно-синтетичного формування функціональної системи є розбіжність раніше опанованих операцій з потребою суб’єкта діяти за актуальних умов прожиття.

Висновок О.М. Леонтєва розвиває в контексті власної теорії вчинкового підходу В.А. Роменець (1926–1998), зауважуючи про важливість якісної прагматичної ігрової уяви, фантазії у дитячому віці, яка визначає добротність миследіяльнісного моделювання як уяви-фантазії дорослого [36, с. 47]. Саме продукт, результат, зокрема ігрової діяльності дитини, відомий український науковець, фундатор психософії вчинку та його учениця І.П. Маноха постулюють як основу *творчої людської дії*, що також відповідає методологемі системогенезу: “Кінцеву форму гри становить гра-фантазування. ...Образ фантазії набуває самостійності, він “самоцінний” для дитини і викликає у неї глибокі емоції. Мотив гри змістився на її продукт. Але це і є виникненням творчої дії” [Там само, с. 48].

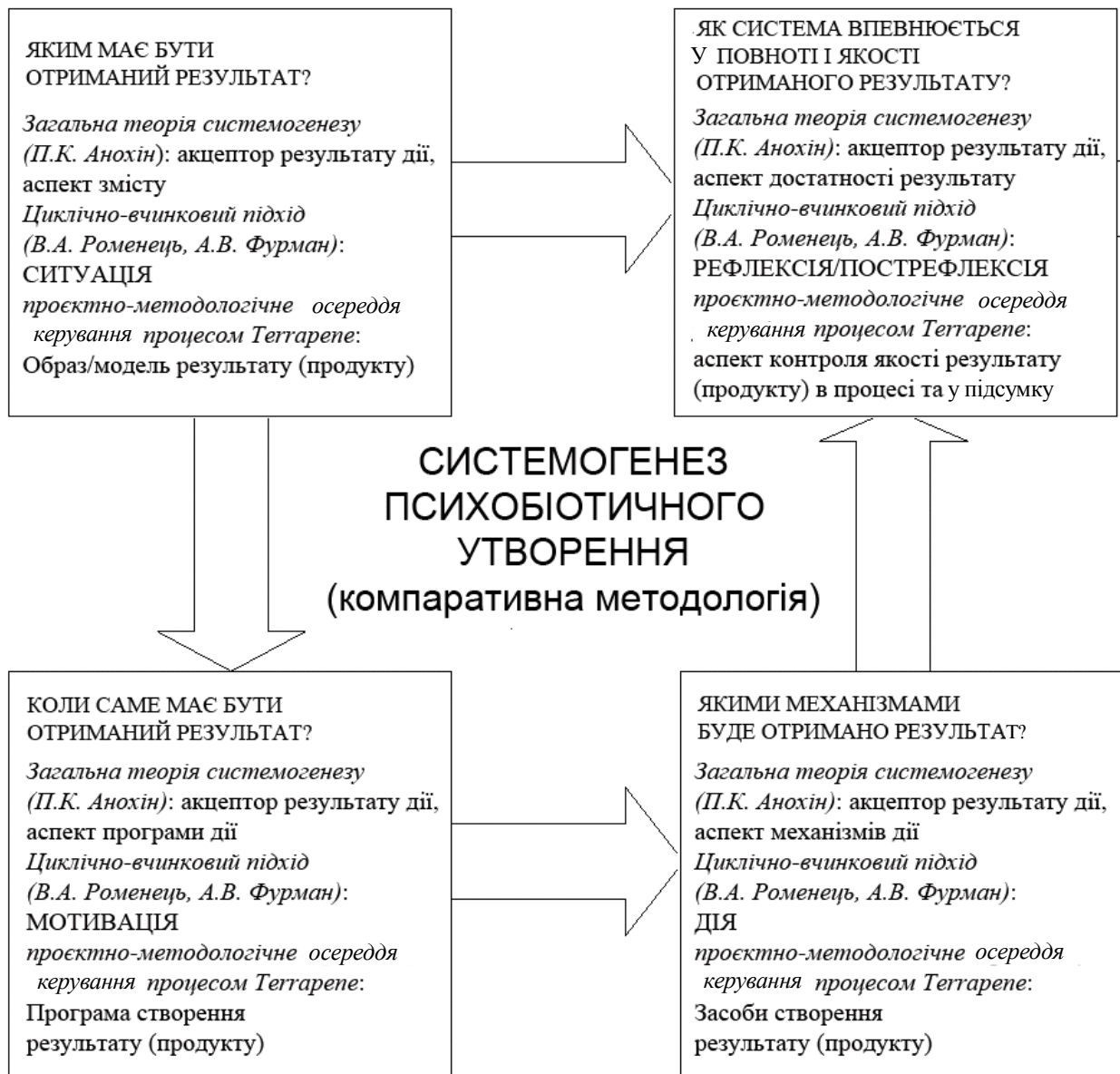

Рис. 2.

Універсальна методологічна архітектура утворення психобіогенних систем

Отож, сутність і логіка системоформувальної імперативності результату діяльності повно виявляється у розгортанні канонічного осередку психічного в людині – вчинку. Це простежується висновками В.А. Роменця: “Процес реального розвитку вчинку починається із розкриття і прояснення ситуації. Водночас формується мотивація. Вона є далішим розвитком ситуації, її уявним **завершенням**” ...“Суб’єктивна готовність до вчинку ніколи не зникає і виражає його неминучу необхідність, вона насамперед формується в яскравому уявленні **того, що належить здійснити**” [36, с. 48, 203] (курсив наш. – О. Х.).

Вищезначене фіксує *основу методологічного стрижня нашої розвідки на базисі функціонального системогенезу для всього обшару явищ психологічної природи* – від індивідуальної психіки людини до перебігу психосоціальних процесів різномасштабної суб’єктної спільності. При цьому зауважимо, що категорія “зворотна аферентація” змістовно відповідає тому, що “в механічних системах... отримало назву “зворотний зв’язок”. Також вона є “аферентацією, що санкціонує, оскільки... може санкціонувати останній розподіл у системі еферентних збуджень, що забезпечують отримання корисного результату”, який “во-

лодіє імперативними можливостями реорганізувати розподіл збуджень у системі у відповідному напрямку” [4, с. 33]. Для обраного нами упредметнення це означає, що психологічні аспекти зворотного зв’язку, зворотної аферентації (в ментальних процесах людини бере участь уся без винятку її психічна система) набувають методологічного сенсу. Такі фундатори сучасної психології, як Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв реалізацію системного принципу зворотного зв’язку спостерігали передусім у процесах людської рефлексії, відповідних процесах самосвідомості. Цим рефлексивним процесам притаманні регулятивна та конструктивна функції психічного життя свідомої особи. Завдяки чому у психічному та психологічному вимірах функціонування забезпечується цілісність та динамізм внутрішньо-суб’єктного простору духовної сутнісної визначеності людини.

Л.С. Виготський одним із перших психологів-науковців чітко висловлювався про взаємовідношення соціального й біологічного аспектів у культурному розвитку дитини: “Вростання нормальної дитини в цивілізацію, як правило, являє собою єдиний сплав із процесами її органічного розвитку. Обидва плани розвитку – природний та культурний – співпадають та зливаються один з одним. Обидві лінії змін обопільно, взаємно проникають один в одного та утворюють сутнісно єдиний ланцюг соціально-біологічного формування особистості дитини” [8, с. 532]. Причому для цього відомого дослідника біологічний субстрат у розвитку людини ніколи не постає як пріоритетний, а розвинена психіка завжди проявляється як продукт процесів спільного онтогенетичного розвитку матеріального і ментального, як продукт того, що згодом П.К. Анохін визначить як взаємну співдію структур людини як складної системи. Підкреслюючи онтологічне значення для розуміння системогенезу життєдіяльності процесів, що відбуваються у внутрішньому світі особи протягом її розвитку, Лев Семенович зауважує: “...наслідок з учення про внутрішню секрецію полягає в надзвичайно повчальному для психолога висновку, що фізичне та психічне, дух і матерія, тілесна побудова і характер по суті є процесами глибоко тотожними, тісно переплетеними, і тому розділення того чи іншого не може бути виправдано ніякими реальними міркуваннями” [Там само, с. 146].

Також, використовуючи цитату американського психолога, дослідника дитячого розвитку

А. Гезелла (1880–1961), Л.С. Виготський акцентує свою рефлексивну думку на нерозривності, цілісності ключових процесів екзистенційного збагачення культурного розвитку людини: “Розвиток – це не проста функція, що повністю визначається Х-одинцями спадковості плюс Y-одинцями середовища. Це історичний процес, що відображає на кожному поточному рівні минуле, яке міститься в ньому. Інакше кажучи, штучний дуалізм середовища й спадковості уводить нас на хибний шлях. Він закриває від нас той факт, що розвиток становить безперервний самозумовлений процес, а не маріонетку, що спрямовується смиканням двох ниточок” [8, с. 366]. Для методологічного закріплення нерозривної єдності, розвивального синтезу фізіологічного та психічного в людині пропонується й у подальшому аргументовано використовує термін “психологічне”.

Таким чином, уже у 30-х роках ХХ століття Л.С. Виготський далекоглядно окреслив фундаментальне для культурного розвитку людини значення невизначеності: “Розвиток не являє собою саморух, він відбувається за логікою випадкових обставин. Там, де немає саморуху, там немає місця для розвитку – в глибокому та істинному сенсі цього слова: там одне витісняє інше, але не виникає із цього іншого” [8, с. 310].

Натомість С.Л. Рубінштейн зосереджується на ролі “внутрішнього моменту самовизначення, вірності собі самому, неодностороннього підпорядкування зовнішньому” [37, с. 382]. У розвиток таких поглядів К.О. Абульханова-Славська виокремлює центральний аспект і момент самовизначення суб’єкта – його самодетермінацію, ініціативну активність, усвідомлене прагнення зайняти визначену, конкретну позицію в контексті взаємодії з оточуючим середовищем (див. [1]). Самоспричинення суб’єктного екзистенціювання особи, на наш погляд, є підґрунтям розвитку рефлексії як одного із найважливіших механізмів саморегуляції поведінки, діяльності, вчинення. Рефлексія – це механізм відображення особистісних смислів та принципів дії через встановлення зв’язків між конкретною ситуацією та світоглядом людини, що утворюється на основі самоконтролю та саморегуляції її як особистості у спілкуванні й діяльності. Саме рефлексія виводить особу із поточного моменту перебігу часу, примушуючи її звернутися до минулого з метою відображення у свідомості подій, що вже відбулися, осторонь знаходяться “над ситуацією” [43, с. 18]. До цього

варто додати культурно значущі здобутки у пізнанні, проектуванні та імітуванні рефлексії, які отримані в Росії у другій половині ХХ століття в напрямку розробки методології і психології системомиследіяльнісного підходу філософсько-ігротехнічною школою Г.П. Щедровицького (СМД-методологія), а також теорією та інтелектуальною практикою рефлексивних ігор, що вочевидь потребує окремого дослідження.

Наразі зазначимо ключовий момент в узагальненнях П.К. Анохіна. Розкриваючи зміст того, яким саме чином корисний психобіотичній системі результат реорганізує розподіл збуджень, він вводить її у подальшому перевіряє експериментально тезу, що це відбувається завдяки *“механізмам вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи”*, завдяки чому *“впорядкованість у взаємодії множини компонентів системи встановлюється на основі ступеня їх сприяння в отриманні чітко визначеного корисного результату”*. Водночас *“ступені свободи кожного компонента системи – нейрона, які не допомагають отриманню корисного результату, усуваються від активної діяльності”* [4, с. 34].

Механізм упорядкованого і ситуативно доцільного обмеження надлишкових ступенів свободи компонентів системи, які не допомагають у конкретний момент отриманню корисного результату, в процесі досягнення такого результату має логічний і змістовний збіг із висновком видатного античного філософа-енциклопедиста Аристотеля (384–322 р. до н. е.), який сформулював логічний засновок для інформації: *“Повідомлення... має наслідувати дію, єдине і ціле, а частинки подій повинні бути так складені, щоб із переміщенням або вилученням якоїсь однієї частини змінювалося б та руйнувалося ціле, адже те, присутність або відсутність чого є непомітним, не становить складник цілого”* [5, с. 655]. Пізніше цей висновок повторили: 1) у власній максимі *“не примножувати сутності без потреби”* англійський філософ і математик IV століття Вільям Оккам та 2) Х.П. Грайс у формулюванні принципу кооперації. Отож логічно, що *теорію системогенезу доцільно застосовувати на всіх рівнях психічної діяльності людини – від індивідуальної психіки до соціально-психологічних процесів різних за величиною груп*. Водночас логіко-змістовні пояснення П.К. Анохіна для того, що собою являє архітектоніка системи, її ключові механізми і принципи організації, уможливує встановлення закономірностей перебігу вказаної діяльності для індивідуального або масового суб'єкта.

Методологічним засновком для встановлення атрибутів системогенезу є висновок П.К. Анохіна про доцільність використання не терміна *“взаємодія”*, а поняття *“взаємоСПІВдія”*. Така взаємна співдія *“повинна становити справжню кооперацію компонентів множини [курсив наш. – О. Х.], зусилля яких спрямовані на отримання кінцевого результату. А це означає, що будь-який компонент може увійти в систему лише в тому випадку, якщо він вносить свою частку сприяння в отримання запрограмованого результату. Саме за таким принципом... й відбувається втягнення будь-якого компонента в складних умовах функціонування для отримання корисного результату. Компонент при своєму входженні у систему має негайно вилучити всі ті ступені свободи, котрі заважають чи не допомагають отриманню результату даної системи. Навпаки, він максимально використовує саме ті ступені свободи, що якоюсь мірою сприяють отриманню кінцевого корисного результату даної системи”* [4, с. 34–35]. Власне, таку можливість організації власного системогенезу з боку біологічного об'єкта П.К. Анохін формулює як *“головну властивість біологічної системи, що самоорганізовується”* [курсив наш. – О. Х.]; вона полягає у тому, що *“безперервно й активно здійснює перебирання ступенів свободи множини компонентів, часто навіть у мікроінтервалах часу, щоб включити ті з них, які наближують організм до отримання корисного для нього результату”* [Там само, с. 35].

Хоча теорія системогенезу має небезпідставну претензію на методологічну всеосяжність, разом із тим її автор мислить як послідовний позитивіст, намагаючись або обходити, або дуже тендітно висвітлювати суто психологічні аспекти застосування своєї теорії. Поряд із тим, відчуваючи, що теорія системогенезу може прийматися науковим товариством як загально-методологічна, а також і психологічна (що згодом відбулося завдяки дослідженням Б.Ф. Ломова, В.О. Ганзена, М.С. Роговіна), він раніше, незалежно і цілком еквівалентно, повторює логіку іншого фундатора історії всесвітньої психології – В.А. Роменця [2; 33; 36], зауважуючи, що *“ціль до отримання певного результату виникає раніше, аніж може бути отриманий сам результат [курсив наш. – О. Х.]*. Причому інтервал з-поміж цими двома моментами може тривати і хвилину, і роки. ... Така грандіозна роль результату в усіх поведінкових актах тварини і людини, що є природним, не може бути ігнорувана, якщо ми волимо сформулювати систем-

ний підхід і побудувати модель системи” [4, с. 38].

Зв'язок теоретичних версій системогенезу П.К. Анохіна та Е. Ласло із психологічною проблематикою, зокрема канонічною теорією вчинку, хоча й має вигляд дещо спекулятивний, усе ж сприймається як такий, що повноцінно забезпечує надійну методологічну платформу для визначення психологічних закономірностей гри як феномену, екзистенціальної і трансцендентальної програми життєдіяльності суб'єкта. Більше того, на нашу думку методологічний принцип побудови і функціонування системи як цілісного утворення, що був запропонований П.К. Анохіним, є тим осердям, завдяки реалізації якого стало можливим поширення теорії системогенезу на предметний простір психології та всю її дослідницьку проблематику. При цьому цей відомий учений уже всередині 70-х років ХХ століття висновує про те, що ідеально відповідає неklasичному типу наукової раціональності та набуває мультидисциплінарного методологічного значення. Він наголошує, що наукове дослідження об'єкта має охоплювати максимум його функціональних компонентів з відповідними ступенями свободи у їх органічній кооперації, спрямованої на корисний результат від одиничних елементів до найскладніших компонентів. “Сенс системного підходу полягає саме в тому, що елемент чи компонент функціонування не повинен сприйматися як самостійне та незалежне утворення. Він має сприйматися як елемент, чий ступені свободи, що залишилися, підпорядковані загальному плану функціонування системи, який спрямовується отриманням корисного результату. Компонент покликаний бути органічною частиною у вельми розлогій кооперації з іншими компонентами системи. Звісно, це правило стосується любого компонента будь-якої підсистеми, наскільки б вона не була елементарною” [4, с. 46].

Як основу методологічної моделі “внутрішньої операціональної архітекtonіки функціональної системи” (див. *рис.*) та відповідних процесів аферентного синтезу П.К. Анохін передбачає “...чотири вирішальних компоненти аферентного синтезу, які повинні бути піддані одночасній обробці з одночасною взаємодією на рівні окремих нейронів: 1) домінуюча на даний момент мотивація, 2) обстановлювальна аферентація, також 3) відповідна поточному моменту пускова аферентація і насамкінець 4) пам'ять. Основною умовою аферентного синтезу є одночасна зустріч усіх чотирьох

складників цієї стадії функціональної системи” [4, с. 47]. У пропонованій цим ученим моделі аферентного синтезу центральне місце посідає акцептор результатів дії, тобто “комплекс збуджень, у справжньому сенсі аферентна модель майбутнього результату..., котрий, будучи еталоном оцінки зворотних аферентацій, спрямовує активність людини і тварини аж до отримання запрограмованого результату” [Там само, с. 54]. Тоді й формуються “певні тонкі нервові механізми, котрі дозволяють не лише прогнозувати ознаки необхідного на даний момент результату, але й порівнювати їх із параметрами реального продукту, інформація про які надходить до акцептору результатів дії завдяки зворотній аферентації. Саме цей апарат надає єдину можливість організму виправити помилку поведінки, або довести недовершені поведінкові акти до стану завершених” [4, с. 53].

П.К. Анохін обґрунтовував можливість застосування теорії психогенезу на все предметне поле існуючих наук. Зокрема, він зауважував таке: “якщо... додати використання теорії функціональних систем педагогами, медиками, музикантами та багатьма іншими спеціалістами, то цілком можливо із достатньою впевненістю стверджувати, що у загальній теорії функціональних систем були винайдені універсальні ознаки функціонування, ізоморфні для чисельної кількості об'єктів, що відносяться до різних класів явищ” [4, с. 59]. Згодом, як відомо, реалізація методології системогенезу в психологічних науках відбулася передусім у дослідженнях В.О. Ганзена, Б.Ф. Ломова, М.С. Роговіна, а також М.О. Бернштейна. Так, Б.Ф. Ломов під час вивчення загальних методологічних проблем у психології сформулював принципи системного підходу до аналізу психічних явищ [21; 22], що стало основою подальших психологічних досліджень його послідовників. Отож системний підхід у психології передбачає: 1) багатовимірність психологічної системи, 2) її багаторівневість та ієрархічність, 3) багатовимірну класифікацію властивостей, компонентів, 4) визнання полідетермінованості процесів, котрі в ній відбуваються, 5) атрибутивність умови дослідження обраному об'єкту в процесі його розвитку. Водночас В.О. Ганзен власними розвідками довів доцільність використання системних моделей у психології та виділив три види психологічного системогенезу: комплексний, структурний і цілісний [10]. За його висновками модель психосистеми повинна охоплювати: 1) набір елементів, 2) компоненти системи, структури

або підсистеми, які утворюють ці елементи, 3) функції системи та її елементів, 4) інтегральні властивості системи, 5) системоутворювальні фактори, 6) зв'язки із середовищем.

У 1977 році М.С. Роговін виділяє наступні принципи системного підходу в дослідженні психологічних явищ і систем [32], що за своїм змістом еквівалентні висновкам П.К. Анохіна та Е. Ласло [4; 39]:

1. Кожна розглянута система має ознаки цілісності, тобто в неї є якісно нові властивості, які не зводяться до суми її частин.

2. Система, зокрема її будова, детермінована своєю функцією, яку називають системоутворювальною. Цей принцип є головним для функціональних підходів, тобто системний підхід містить у собі функціональний.

3. Система знаходиться в інформаційній та енергетичній взаємодії з середовищем. Тобто інформаційно-енергетичний підхід також долучається до системного підходу.

4. Будь-яка система знаходиться у процесі розвитку. Тому генетичний підхід також повинен бути задіяний до системного підходу.

Незалежно від досліджень П.К. Анохіна фундаментального значення методології системогенезу надає Томас Сааті (1926–2017), американський математик та методолог науки, автор оригінального методу аналізу ієрархій (технології прийняття рішень на базі математичних розрахунків і використання методу попарних порівнянь) [38; 39]. Свої гіпотези та їх верифікацію він ґрунтує на методологічних розробках учасників Спільноти з досліджень у галузі загальної теорії систем, створеної у 1954 році. Головною метою цієї організації є дослідження ізоморфізмів або подібного в концепціях, законах і моделях у різних царинах знання та перенесення таких концепцій із однієї предметної сфери в іншу [39, с. 20]. Для обґрунтування власного методу аналізу ієрархій, який сам по собі є винятково корисним для дослідження теоретично зорієнтованих психологічних засновків гри, Т. Сааті використовує методологічні здобутки угорського філософа, теоретика системної парадигматики Ервіна Ласло. Цим ученим запропоновано “чотири центральні ідеї філософії систем, котрі використовуються при формулюванні узгодженої концепції системи” [Там само, с. 21–22]:

Упорядкована цілісність, що відноситься до характеристики системи, а не її окремих компонентів. Через те, що цілісність системи є результат динамічної взаємодії побудови

елементів, вона являє собою дещо інше, аніж просто сума її окремих компонентів. Поведінку системи не може бути передбачено на підґрунті спостереження за її ізольованими частками.

Самостабілізація означає те, що система з цією властивістю досягає динамічного балансу поміж її внутрішніми, фіксованими обмеженнями та зовнішніми силами навколишнього середовища, котрі намагаються збурияти її стійкий стан. Коли системи пристосовуються до потоку збурень із зовні, то вони поведуть себе самостабілізуючим чином.

Самоорганізація сутнісно полягає у тому, що система з цією характеристикою – це завжди більш чудовий та ускладнений приклад пристосування до середовища, ніж та, що здатна до самостабілізації. Самоорганізувальна система повсюдно здатна реорганізувати власні внутрішні обмеження, а не лише пристосуватися до потоку зовнішніх середовищних збурень; самоорганізація оприявнюється в нових стійких станах, що більш гнучкі, пружні до збурень, ніж попередні. Самостабілізувальні системи виживають у середовищах, у яких збурення знаходяться в межах діапазону їх коригуючих дій; натомість самоорганізувальні системи еволюціонують у більш складні та більш життєздатні цілісності.

Ієрархізація, що актуалізується тоді, коли системи, котрі функціонують як ціле на одному рівні, функціонують як частини системи більш високого рівня, таким чином відбуваючись як підсистеми такої надскладної системи.

Від себе зауважимо, що вищенаведені фундаментальні принципи системогенезу змістовно та функціонально відповідають теорії дисипативних структур І.Р. Пригожина, що лише употужнює їх методологічний потенціал, поширює простір дослідницького застосування і наділяє імперативними властивостями. Аргументацію цього згодом посилюємо у даному матеріалі компаративною оптикою незалежних предметних інтерпретацій – теорії комунікативної дії Ю. Габермаса та математичної теорії ігор. І на цій основі спробуємо довести, що гра як екзистенційний модус та програма життєдіяльності забезпечує вказані імперативні принципи у будь-яких вимірах соціального буття людини.

У будь-якому разі, виходячи із методологічних висновків Е. Ласло та П.К. Анохіна до шеругу принципів системогенезу, що аксіоматично та ізоморфно мають реалізовуватися на будь-якому системному рівні, долучаються принципи: 1) упорядкованої цілісності; 2) само-

стабілізації; 3) самоорганізації та 4) ієрархізації.

Принцип взаємної співдії, який був сформульований П.К. Анохіним, органічно перетинається з кожним із принципів, що сформульовані Е. Ласло. Аргументацію для доведення цього опускаємо, зважаючи на очевидність, виразну простоту й тривіальність для читача такого висновку. Через що дозволимо собі обрати як умову власних розвідок принципи системогенезу Е. Ласло та П.К. Анохіна, що створюють базисну методологічну платформу для дослідження найрізноманітнішої системної проблематики будь-якої природи і спрямування.

Компаративний аналіз методологічних засновків системогенезу гри виявляє цікаву закономірність мультиплікативного збігу в центрі з універсалією “результат” шерегу незалежних фундаментальних упредметнень: теорій системогенезу П.К. Анохіна та Е. Ласло, теорії діяльності О.М. Леонтьєва, теорії вчинку В.А. Роменця у розвитку циклічно-вчинкової парадигми наукової школи А.В. Фурмана, системогенетичних психологічних концепцій Б.Ф. Ломова, В.О. Ганзена, М.С. Роговіна, теорії розвитку довільних рухів О.В. Запорожця, теорії комунікативної дії Ю. Габермаса, математичної теорії ігор та низки інших. Загальним імперативом для цього, на нашу думку, слугує вислів економіста Бросса (1953 рік), який наводить у контексті власних досліджень П.К. Анохін: “Суд останньої інстанції – це не блискучий словесний аргумент, не абстрактний принцип, що звучить вагомо, й навіть не ясна логіка або математика, – це *результат у реальному світі* [курсив наш. – О. Х.]. По суті справи, продовжує П.К. Анохін, й великі системи виткані із малих субсистем. Насамкінець, результат діяльності цілого організму також є “судом останньої інстанції” [4, с. 39–40].

За результатами проведеного нами аналізу логіко-змістовна композиція функціональної системи, відповідно до методології системогенезу (за П.К. Анохіним, Е. Ласло), засвідчує свій виразний ізоморфізм із циклічно-вчинковим підходом наукової школи А.В. Фурмана [4; 20; 45–48]. Здобутки представників школи джерелять від оригінальних наукових творів відомого українського дослідника, засновника психології вчинку Володимира Андрійовича Роменця [2; 20; 30; 33–35; 42] і від творчого спадку методологів та ігротехніків колективу під керівництвом російського філософа Г.П. Шедровицького (1929–1994), на теренах якого уперше виник концепт “організаційно-діяльнісна гра” [20; 45–48; 51]. Зокрема, обґрун-

товуючи канонічно-вчинкову парадигматику у психології, В. Роменець зауважує: “Будь-який психічний стан чи процес, риса чи якість людини у своєму функціонуванні і розвитку тяжіють до одного з визначень учинку, а сама вона прагне утвердитись у ролі його суб’єкта. Тому і кожна психологічна система може бути вичерпно проаналізована й усебічно сутнісно оцінена як перспективна залежно від того, наскільки вона вибудовує себе, орієнтуючись на вчинкову логіку людської активності” [33, с. 7–8]. У такий спосіб уперше в науковій думці запропонована субстанційна, базова структура будь-якого акту життєдіяльності суб’єкта як універсальна побудова кожного його вчинку: “Психологічна картина звершення вчинку починається з надання значення феноменам матеріального світу. Це – ситуація. Значення, надане феноменам, але протиставлене їм як невідповідним, є мотивацією вчинку. Акт перетворення феномену з тим, щоб він відповідав ідеальному моменту мотивації, становить сам учинковий акт” [Там само, с. 16]. Четвертий компонент у структурі вчинку – післядія, головний зміст якої – “усвідомлення людиною свого вчинку і його наслідків для себе та інших. Дію завершено, але вчинок ще не завершується”, зауважує В.А. Роменець, і на етапі післядії “підсумок зробленого стає основою нових кроків уперед” [42, с. 570].

Як зауважує І.П. Маноха, послідовниця та учениця автора вчинкової теорії, “вчинок являє собою... єдність внутрішнього і зовнішнього, тілесного і духовного, біологічного й соціального, індивідуального та суспільного, свідомого, несвідомого й надсвідомого. Вчинок поєднує у собі ствердження і заперечення, творення і репродукування, свободу й необхідність. Отже, феномен учинку задовольняє критерії визначення осередку психічного, бо здатний “зняти” в собі і “породити” із себе основні суперечності, що утворюють рушійну силу розвитку системи психіки” [36, с. 8]. “Здійснюючи вчинок, людина вибудовує творчу ситуацію самозростання, власне самотворення, в якій конструюються сутнісні елементи індивідуального світу її Я” [Там само, с. 13]. Таким чином слухним сприймається висновок, що саме *вчинок*, як одночасно психологічна акцепторна модель-образ творчої дії суб’єкта, так і власне сама дія, що виконала свої акцепторні завдання (мету і програму), доцільно вважати результатом функціонування усієї психобіотичної системи (людини або групи) у складних умовах. Водночас, якщо

суб'єкт застосовує спрощений, стереотипний алгоритм, що не виявляє “ставлення до інших людей, суспільства чи природи” [40, с. 76], не містить соціально важливого контексту, носить лише адаптивний, а не творчий розвитковий характер, така діяльність суб'єкта хоча й будується як повноцінно системогенетична, проте спрямовує його в замкнене коло *екзистенційної імітації*. За оригінальною концепцією та класифікацією ігор французького філософа та соціолога Роже Кайуа (Roger Caillois, 1913–1978), глибинний ігровий аспект тут проявляється у тому, що сутнісно будь-який акт людини може здійснюватися як один із фундаментальних модусів гри. Цим мислителем запропоновано загальну класифікацію гри як екзистенційної та онтофеноменальної сутності у вигляді чотирьох її фундаментальних видів-модусів: 1. Гра-змагання, *agon* (грецьк. – “суперництво, змагання”); 2. Гра випадку, гра-жереб, *alea* (лат. – “гра у кості”); 3. Гра-симуляція, гра-імітація, *mimicry* (лат. – “наслідування, імітація”) і 4. Гра-умління, *ilinx* (грецьк. – “вирва, вир”, тут у значенні: “умління”) [18]. Окреслені модуси для життєдіяльності людини мають як філогенетичний, загальнокультурний характер, так і суто онтологічний сенс. За умов регулярної орієнтації суб'єкта на них та їх застосування, вони здатні актуалізувати програмно-генетичний контекст впливу на процеси формування поведінки. В такому контексті вчинок виявляється в тому, наскільки довільне або й мимовільне, окреме або й частково чи повно інтегроване використання особою ігрових видів-модусів спрямоване на формування та реалізацію його відповідей екзистенційним викликам довкілля, наскільки такі модуси гри набувають для суб'єкта морального сенсу і спонукають його до вибору.

Загалом інтеграція методологічних підходів Р. Кайуа та В.А. Роменця дозволяє висновувати, що мімікрійна, імітаційна дія суб'єкта, що здебільшого спрямована на ухилення від проблемної ситуації, а відтак й від вибору, не може вважатися вчинком. Це (у випадку дорослої, психічно здорової людини) лише *гра в імітацію вчинка*, гра для того, щоб засвідчити оточенню дотичну ситуації мінімально можливу реакцію. Л. С. Виготський у своїх розвідках стосовно гри для позначення такого її класу застосовував термін “квазігра або ”гра в собі” [8, с. 971], а відомий дослідник ігрової діяльності Е. Берн на методології таких ігор вибудовує авторську оригінальну теорію [6].

А.В. Фурман за участю представників його школи (С.К. Шандрук, О.М. Хайрулін) за-

початкували *психософійне вивчення гри* як онтофеноменальної даності-вчинення у її основоположному призначенні – охопити у своїй екзистенційній буттєвості увесь світ всеможливої людської життєактивності. Послугуючись надскладною методологічною оптикою постнекласично здійснюваного пізнання, у 2014 році запропонована *теоретична модель повноцінної гри як учинення* в логіко-змістовій наступності ситуаційного (виникнення ігрового відношення), мотиваційного (формування поля або часопростору гри), діяльного (замикання гри та постання світу ігрової діяльності) і післядіяльного (рефлексія успішності/неуспішності гри) періодів. При цьому доведено, що онтофеноменальне оприявлення розвиткового функціонування діяльнісного ігрового практикування розгортається як синхронна відповідність названих періодів ігрового дійства восьми фазам процесно-екзистенційного становлення, оновлення, здійснення і згасання гри як циклічно доведеного вчинку [45; 47].

За парадигмальними висновками А.В. Фурмана, що набули канонічних ознак для діяльності дослідників його наукової школи, гра – це соціокультурний феномен та одночасно інтегральний фактор самореалізації людини як суб'єкта, особистості та індивідуальності у процесі, просторі та часі її онтогенезу; вона є прикладним атрибутом, вчинковим інструментом інтелектуального практикування в рамках вітакультурної та системомислєдальної методології [20; 45–48]. Гра в сучасних онтологічних вимірах постає “формою особистісної причетності усупільненого індивіда до світу і характеризує його екзистенційну присутність у цьому світі. Водночас саме гра визначає онтофеноменальний вітакультурний формат його психодуховного самоздійснення і вчинкового самозреалізування” [46, с. 102].

Канонічною ізоморфною основою для усіх дослідницьких побудов у рамках діяльності авторської школи А.В. Фурмана є кватерна модель та сутність учинку суб'єкта (див. *рис. 2* [20; 36; 45–48]). Навіть тривіальне порівняння моделі вчинку за В.А. Роменцем та загальної архітекtonіки функціональної системи за П.К. Анохіним засвідчує таку їх обопільну відповідність та ізоморфність (*рис. 3*).

Компоненти архітекtonічної мозаїки функціональної системи “аферентації обстановки” і “пусковий стимул” відповідають компоненту схеми вчинку “ситуація”. “Домінуюча мотивація” і “пам'ять” (П.К. Анохін) водночас змістовно тотожні учинковій мотивації (В.А. Роменець). Місток, яким мотивація переростає

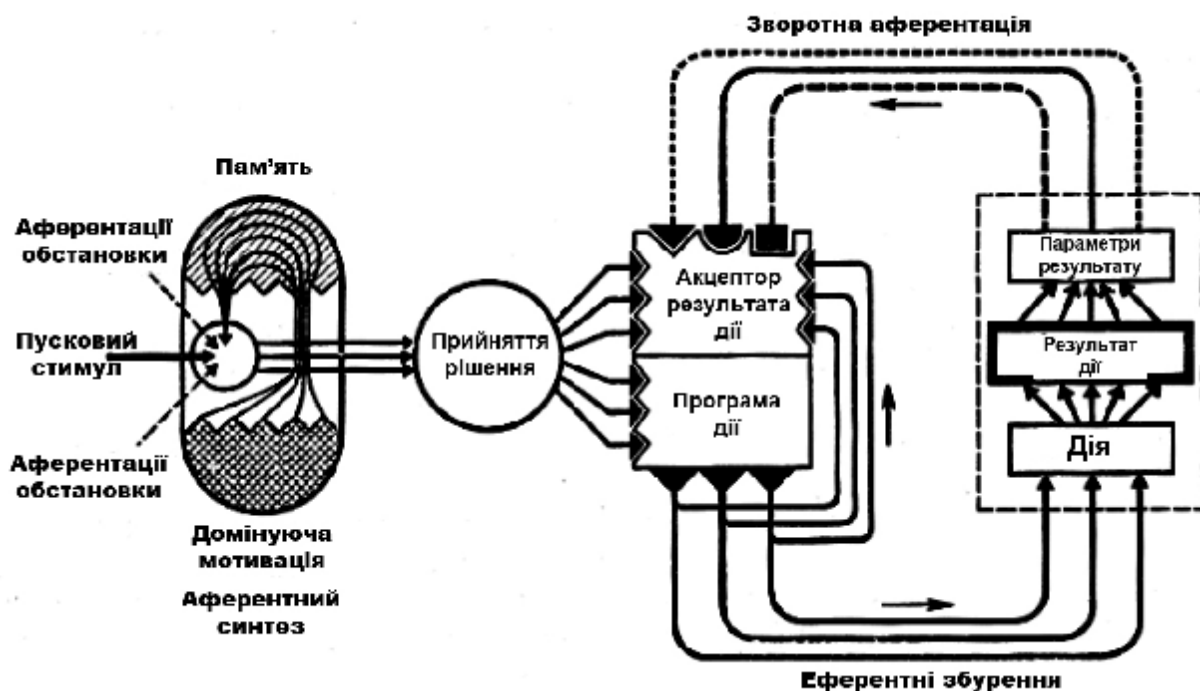

Рис. 3.

Загальна архітектура функціональної системи, що являє собою логіко-змістовну основу “концептуального мосту” поміж рівнями системних та аналітичних процесів [4, с. 46]

в практичну дію (В.А. Роменець), забезпечується компонентами системогенезу (П.К. Анохін) – “прийняття рішення”, “акцептор результату дії”, “програма дії”, “параметри результату”. Дуальний комплекс “еферентні збурення” і “зворотна аферентація” (П.К. Анохін) спільно з усіма попередніми функціональними компонентами замикає контур функціонування суб’єкта вчинковим компонентом “рефлексивна післядія” (В.А. Роменець). Отож, компаративна насиченість спільним змістом моделей П.К. Анохіна і В.А. Роменця взаємно посилює як прагматичну сутність теорії системогенезу, так і канонічну сутність теорії вчинку. Стосовно пам’яті зауважимо, що Л.С. Виготський сприймав її не як пасивне депо певних даних, а як перманентний психічний процес: “...пам’ять означає використання та участь попереднього досвіду в поточній поведінці; з цієї позиції пам’ять у момент і закріплення і відтворення реакції являє собою діяльність у точному сенсі цього слова” [8, с. 182].

В контексті системогенетичних ізоморфізмів теорії вчинку пусковий стимул, аферентації (впливи) обстановки, домінуюча мотивація та аспекти профільного досвіду (контекстна пам’ять) утворюють для суб’єкта СИТУАЦІЮ

і на переході в стадію МОТИВАЦІЇ інтегруються в акцептор результату дії (довільна мета та соматико-психічна функціональна спроможність) і програму дії. Акцептор результату дії через реалізацію програми дії запускає стадію ДІЇ. Ідеально, коли еферентні збурення та зворотна аферентація досягають своїх пікових фаз. Ступінь інтеграції всіх компонентів системи визначальним чином впливає на якість виконання програми. До каскаду дії приєднується аспект РЕФЛЕКСИВНОЇ ПІСЛЯДІЇ, початкова фаза якої з’являється в момент поєднання пускового стимулу з аспектами профільного досвіду (контекстна пам’ять) та послідовно розгортається у процесі акту вчинення. За таких обставин ключове значення має те, наскільки зміст пускового стимулу та інших аферентацій (впливів) обстановки є очевидними суб’єкту (аспект новизни, складності, невизначеності [7; 13; 20; 39]) та наскільки суб’єкт є внутрішньо стабільним. У цей момент він повинен почати визначатися, яку ігрову програму йому обирати за основу [7; 49]: 1) статистично детерміновану версію, коли пусковий стимул та інші аферентації (впливи) обстановки є нестабільними, проте очевидними, 2) ймовірнісну (байєсівську) версію математичного очікування, коли аферентації обстановки

напівочевидні або 3) власне теоретико-ігрову версію програми, коли аферентації обстановки неочевидні, або ж є невизначеними для суб'єкта.

Стадії акту дії (ситуація – мотивація – дія – рефлексивна післядія) проявляються своїми фазами (підйом, максимум (пік), спад (реcesія), мінімум (дно, депресія), які в ідеальному варіанті перебігу акту вчинення досягають свого найвищого рівня (піку), чим генерують кожну наступну стадію, водночас не знижуючи свого удіяльнення нижче рівня, необхідного для продовження і завершення акту дії включно як довершеного вчинку.

П.К. Анохін, як і В.А. Роменець, уважав мотивацію ключовим компонентом у формуванні програми та акту дії: "...якщо брати до уваги прийняття рішення, то в нашому розумінні (фізіологічному та психологічному) без мотивації, котра повинна бути задоволена (вона може поставати у різних видах, у спрощеному грубому вигляді – на кшталт голоду, спраги, хоча може бути оприявлена й у вигляді бажання, скажімо, поступити до інституту) неможливо обійтися. Мотивація – це обов'язковий чинник, що визначає та встановлює форму рішення, *тип рішення*" [курсив наш. – О. Х.], його загальні обриси" [3, с. 394].

У цьому контексті мотиваційної готовності до вчинення формування акцептору результату дії й, відповідно, програми дії, виразу методологічну корисність для когнітивної орієнтації суб'єкта в актуальній ситуації становлять наукові продукти математичної теорії ігор: а) мінімакс-максимінний критерій оцінки і прогнозу ймовірних результатів дій, б) теоретико-ігровий концепт BATNA і критерій оптимальності суспільного добробуту (критерій Парето-оптимальності) [7; 13; 19; 28].

Мінімакс-максимінний критерій оцінки і прогнозу ймовірних результатів у теорії ігор має фундаментальний характер. Він був розроблений фундатором цієї наукової дисципліни американським математиком угорського походження Дж. фон Нейманом (1903–1957) для математичного обґрунтування найбільш оптимальної програми поведінки та дій суб'єкта в умовах невизначеності. Відповідно до цього критерію суб'єкту, який оцінює актуальну ситуацію такою, що становить для нього небезпеку, а власні ресурсні потенціали недостатніми для перемоги (отримання більшої користі, аніж втрати), рекомендується орієнтуватися на таку модель поведінки, яка була б найменш ризикованою. Така стратегія формування прогнозу і програми дії в теорії ігор отримала назву

мінімаксної стратегії, або стратегії мінімізації максимальних втрат [курсив наш. – О. Х.].

З іншого боку, якщо суб'єкт оцінює актуальну ситуацію такою, що уможливорює отримання нехай незначної, проте ймовірної вигоди, а власні ресурсні потенціали достатніми для отримання певної користі з незначною ймовірністю більшої, ніж така користь, втрати, то йому рекомендується орієнтуватися на модель активної змагальної поведінки. Наведену стратегію названо *максимінною або стратегією максимізації мінімального прирощення користі, здобутків* [курсив наш. – О. Х.]. Автори сучасних психологічних словників також починають відмічати значущість мінімаксної та максимінної стратегій як складників предметного поля і наукового апарату психології [24, с. 213].

Мінімакс-максимінний критерій оцінки і прогнозу ймовірних результатів рекомендується теорією ігор застосовувати в умовах виразної антагоністичної ситуації або невизначеності, якщо суперечка є більше ніж ймовірною. У практиці ситуаційного аналізу в теорії ігор використовується доведена теорема про мінімакс та відповідна формальна математична модель (формула) мінімаксу [28]:

$$\max_{x \in X} \min_{y \in Y} F(x, y) \leq \min_{y \in Y} \max_{x \in X} F(x, y). \quad (1)$$

– де: x – стратегія гравця із множини доступних йому стратегій X , тобто те, що саме такий гравець може використовувати у своїх діях в актуальній ситуації,

y – стратегія його опонента із множини доступних йому стратегій Y , які він також може використовувати на свій вибір у такій ситуації;

F – функція результату, який отримує гравець унаслідок ігрової ситуації.

З наведеної моделі очевидно, що в ситуації будь-якої конфліктної гри гравець може знайти таку стратегію (програму дій), яка б у найгіршому випадку критично мінімізувала його можливий програш чи за умов ймовірності виграшу – приносила нехай мінімальне, проте прирощення користі.

В актуальній ситуації за наявності для суб'єкта можливості змінити її характер із виразно антагоністичного на змагальний, причому з можливістю хоча би мінімальної інтеграції та ведення переговорів, теорією ігор рекомендується використовувати критерій оцінки і прогнозу ймовірних результатів BATNA (від англ. best alternative to a negotiated agreement,

ВАТНА). Цією аббревіатурою позначається прийнятна для суб'єкта альтернатива угоди, що обговорюється. Це така модель-версія результату, яка мінімально задовольняє суб'єкта за умов, коли йому не вдалося досягти чогось більш вагомого [13].

На наше переконання, саме теоретико-ігрові мінімакс-максимінний критерій оцінки та прогнозу ймовірних результатів і концепт ВАТНА для системогенетичного психологічного обґрунтування оптимальних програм дії суб'єкта за умов критичної невизначеності, соціальної волатильності й дефіциту передбачуваності є методологічно евристичними засобами мультидисциплінарного психологічного пізнання. Важливим убачається те, що ці засоби дослідницької мислєдїяльності дозволяють створювати формальні моделі реалізації психологічних закономірностей гри. Вочевидь завдання обґрунтованого виявлення системних ізоморфізмів мінімакс-максимінного критерію та концепту ВАТНА, по-різному упредметнених у психологічному дискурсі потребує окремого дослідження.

Отримані в рамках чинного дослідження результати засвідчили, що зміст архітектоніки функціональної системи має логіко-змістові тотожності з формулою мислєдїяльності особи-методолога в умовах невизначеності Г.П. Щєдровицького. Мислєдїяльності суб'єкта розгортається певними етапами-компонентами мисленнєвого моделювання [47, с. 245]: 1) розуміння, 2) рефлексія, 3) мислення, 4) ноєма, мисленнєвий текст, 5) мислєдїя, *узмістовлений образ діянннн* [курсив наш. – О. Х.], тому таке моделювання дотично розгортається таксономічною функцією в контексті формули вчинку – універсального канонічного сценарію діяльності у будь-якій життєвій ситуації, що нами розкрито раніше [20]. У такому контекстно-психологічному аналізі компоненти моделі Г.П. Щєдровицького – ноєма, мисленнєвий текст, мислєдїя, узмістовлений образ діянннн – ізоморфно відповідають акцепторові результату дії та її програмі. Водночас праці Георгія Петровича пронизані контекстом *імперативної перманентності вчинку для людини* [курсив наш. – О. Х.], що прагне саморозвитку за будь-яких обставин. Саме обставини напруженої реальності глобалізованого світу невизначеності, інтенсивності та мінливості соціальних процесів є кращими стимулами саморозвитку суб'єкта й учинкового насичення такого саморозвитку екзистенціальною прагматикою, де ця теза оприявнюється у формі максими: “Якщо

людина не буде у відчаї – вона розвиватися не буде” [51, с. 74].

Аксіоматичний умовивід, зміст якого знаходимо одночасно в концепціях П.К. Анохіна, В.А. Роменця та Г.П. Щєдровицького, про те, що актуалізований учинок для суб'єкта ніколи не завершується, а інтервал з-поміж появою мети та її експлікацією через певний фізичний результат може дорівнювати як хвилині, так і рокам, розгортає спіраль учинкового системогенезу життєдіяльності суб'єкта в його екзистенційний *magnum opus* [4; 36]. Таке велике творіння для його суб'єкта не може відбуватися поза соціальних умов, що унагальнює пошук ізоморфних закономірностей системогенезу на психосоціальному проблемному рівні людської буттєвості. Інакше кажучи, закономірності системогенезу продовжують діяти і в топосі внутрішньосуб'єктного простору духовної сутності людини, і у всіх доступних зовнішніх топосах її буття: у побутовій (рутинній) діяльності, у конкретних вчинках і, насамкінець, в умовах масової комунікації як вищого рівня ймовірної самореалізації суб'єкта (див. [20]).

Для нас також очевидно, що окремого детального висвітлення потребує проблематика місця і ролі свідомості у процесі формування і реалізації суб'єктом власної програми дій як компонентів системогенезу його життєдіяльності. Визначаючи позицію та функціональне призначення свідомості в системогенезі людини, П.К. Анохін зазначив: “...свідомість як фактор еволюції цілковито підпорядковується її головній вимозі – *виживає і прогресує лише така властивість або ознака організму, котра забезпечує найкраще пристосування даних живих істот до оточуючої обстановки*. Свідомість як пряме похідне точного процесу відображення в суб'єктивному відчутті отримує пряму і безпосередню перевірку практикою, результатом пристосування” [3, с. 357]. І далі: “як високо активний та інтегрований акт, [котрий] вимикається, як тільки даний акт поведінки стає автоматичним і не потребує безперервної аферентної корекції, водночас воно негайно з'являється та втручається як коригуючий фактор, як тільки акт виявляється неуспішним. Це ще один доказ того, що свідомість являє собою *оперантний фактор*, що дійсно відображує реально існуючий світ зі всім розмаїттям його предметів” [Там само, с. 358].

Відтак у рамках системогенетичної теорії свідомість наділяється спеціальним функціональ-

ним змістом і позиціонується як оперантний центр, головний вузол психічної організації, який забезпечує надійну взаємодію усіх компонентів внутрішньосуб'єктного простору духовної сутності людини з оточенням, аферентаціями обстановки. Свідомість першою приймає зовнішні пускові проблемні стимули та ініціює процеси, що у подальшому переходять у свідому програму вчинковим дій. З цієї позиції логічно випливає, що ключовим завданням свідомості як оперантного чинника є *прийняття рішення*, виходячи із наявних даних про актуальні аферентації обстановки та минулий досвід (аспекти пам'яті), який би допоміг успішно діяти саме за актуальних обставин певної життєвої ситуації. За умов дефіциту стійких навичок саморегуляції свідомість виконує функції оператора для процесів “випереджувального відображення дійсності” [3; 4], передусім застосовуючи свою здатність уявляти доступний на момент рішення максимум варіантів розвитку ситуації. Отож свідомість, цілковито за логікою П.К. Анохіна та О.М. Леонтьєва, задіюючи пригадування, роздумування та упорядковане вивільнення системи від надлишкових ступенів свободи її компонентів, усуває “незбіжності операції з дією”, завдяки чому “народжується уявлювана ситуація”, суб'єктивними ресурсами створюється “ігрова дія” [36, с. 47], відповідна програма її реалізації й, власне, сам діяльнісний акт.

Висновуємо, що свідомість суб'єкта – це *інтегратор* усіх процесів, що реально відбуваються у його психобіотичній організації. Жоден окремих компонент у процесах діяльності людини не функціонує окремо або як постійно домінуючий, адже “в теорії, як зауважував П.К. Анохін, функціональної системи ми розташовуємо на першому місці не “окремоті”, до прикладу, пам'ять, як щось ізольоване. Пам'ять працює у системі на своєму місці, виконує свою роль та ін. Таке саме стосується й мотивації, й прийняття рішення, тобто система об'єднує всі ці позиції” [3, с. 393]. По-іншому ніщо, крім свідомості, не постає як компонент, через який “система об'єднує всі... позиції” [Там само].

Аксіоматична функція органічного призначення свідомості – це прийняття рішення, сутність якого у рамках системогенетичної методології “являє собою поворотний пункт, у якому відбувається організація комплексу аферентних збуджень, що здатні породити цілком визначену дію. За будь-якими обставинами маємо вибір одного акту та виключення

усіх інших потенційних можливостей. Обрання такого акту є створення еферентного інтегралу, в якому узгоджені одна з одною “пригнані” певні форми активності величезної кількості окремих механізмів. Прийняття рішення переводить один системний процес – аферентний синтез – в інший системний процес – програму дій. Це – перехідний момент, після якого всі комбінації збуджень набувають виконавчого характеру” [3, с. 394]. І, мабуть, не випадково, що всі вектори встановлення закономірностей системогенезу життєдіяльності людини в розвідках П.К. Анохіна завершуються виходом у феноменальне поле свідомості. Він як автор теорії функціональних систем визнавав дослідження ключової функції свідомості – прийняття рішення – актуальним предметом для усього корпусу наук про людину, визначав його мультидисциплінарність: “У прийнятті рішення дуже тісно стикаються й нейрофізіологічні основи психічної діяльності, й фізіологічні феномени, й проєкції на інші дисципліни” [Там само, с. 396]. Місце і роль психології в кортежі наук про людину цей відомий науковець вбачав у повновагомій реалізації закономірностей системогенезу: “Розумне поєднання універсальних ознак функціонування й того, що повинно бути базою для розуміння специфічних ознак, які набула людина у процесі еволюції – це буде науковою психологією” [Там само, с. 396].

За результатами проведеного нами методологічного аналізу можливість знаходження ізоморфізмів системогенезу в просторі соціальних умов життєдіяльності суб'єкта, окрім фундаментальних психологічних та теоретико-ігрових засад, надає філософська теорія комунікативної дії Ю. Габермаса. Центром докладання її методологічних зусиль є *аспекти комунікативної раціональності* [9; 14; 44]. Сутність комунікативної дії, на нашу думку, має фундаментальне значення для встановлення циклічно-вчинкових закономірностей аферентаційних впливів обстановки і пускових ситуаційних стимулів у рамках застосування теорії системогенезу як методологічного засобу дослідження обраного нами упредметнення.

Водночас, наслідуючи постулат про системотворювальний фактор, первинним для моделювання функціональних систем будь-якого рівня має бути визначення актуального змісту цього фактору для певної психо-біотичної системи за всеможливих умов її існування. До того ж узмістовлення системотвірного фактору повинно бути виконано в універсальному

модусі, та й його семантика покликана бути наскрізно транзитивною як у горизонтальному вимірі архітекtonіки функціональної системи, так й у вертикальному мета- та субсистемному вимірах [4; 39]. Виходячи із науково освоєної семантики “корисного результату”, аксіоматичну позицію такого універсального фактору претендує зайняти *корисність* [4; 7; 13; 19; 23; 24, с. 51; 26, с. 277–278; 28; 49; 53, с. 972].

В межах теорії системогенезу П.К. Анохіна критерій “корисність результату” чи не вперше постає як універсальний методологічний засновок для сучасних наукових досліджень. Автор цієї теорії, зокрема, пише, що “розвиток сигнальної діяльності у вищих тварин... мав своїм джерелом первинне відображення просторово-часової структури світу. Саме часова структура світу, що існувала й до розвитку життя, змусила організм відобразити її у своєрідних морфофізіологічних конструкціях, які стали *апаратом* випереджувального відображення дійсності. Таке телеологічне відображення вже на ранніх етапах розвитку життя слугувало головній вимозі усього живого – пристосуватися і вижити. *Таким... категоричним визначником для появи та розвитку первинних відчуттів був критерій “шкідливості” або “корисності” даного впливу на організм у сенсі збереження або руйнування життя”* [3, с. 355].

Децю пізніше (кінець 40-х років ХХ століття), в межах новоствореної на той час математичної теорії ігор, критерій корисності займе своє фундаментальне місце серед методологічних принципів цієї універсальної наукової дисципліни, а теорія корисності отримує в її межах аксіоматичний вектор розвитку [7; 13; 19; 23; 28; 49]. Теорія ігор як математична дисципліна передусім спрямована на формально-математичне пояснення та обґрунтування феномену раціональності у всіх його можливих вимірах біологічного, першочергово людського, існування. Її створення було пов’язане з пошуками можливих засобів вирішення критичних світових проблем, зокрема економічних та політичних. Тому, на наш погляд, цілком логічно сприймається незалежна консонансність математичних та фізіологічних наукових поглядів на критерій “корисність результату”. Підтвердженням цього є зауваження П.К. Анохіна: “...мабуть, єдиною галуззю, у якій результат, “корисність результату” та проблема оцінки цього результату постає майже центральним фактором дослідження, є галузь промислово-економічних

систем. Такий успіх та значення результату саме у цій сфері системного підходу зрозумілі, тому що корисність діяльності виявляється настільки очевидною, що ігнорувати її було би просто нерозумно” [4, с. 39].

Майже одночасно з розвитком теорії системогенезу П.К. Анохіна почав створення власної концепції поля видатний американський психолог Курт Левін (1890–1947). Одним із методологічних атрибутів його “теорії психологічного поля” стала категорія “валентність”, якою позначалась атрибутивна властивість будь-якого елемента мати певний заряд привабливості, атрактивності (від лат. *attrahere* – приваблює) [24; 29; 40]. Змістовна еквівалентність категорій “корисність”, “валентність”, “атрактивність” нами вбачається очевидною. Тому в подальшому прийємо її як методологічний норматив та компаративну наукову універсалію й одночасно як *принцип корисності*. Ця універсалія позначає придатність, цінність, позитивне значення предметів і явищ стосовно інтересів суб’єкта; характеристику засобів, яких достатньо для досягнення заданої мети. Наведене визначення корисності було опрацьоване Аристотелем, Т. Гоббсом, Є. Бен-тамом, Г. Гегелем та іншими мислителями [26, с. 277–278; 44, с. 58; 14].

Вказаний дискурсивний контекст, на нашу думку, надає обґрунтовану методологічну можливість установалення терміна та поняттєвого змісту універсалії “корисність” як системотворювального фактору для усіх його інваріантів і модальностей наскрізно транзитивно – в горизонтальному вимірі архітекtonіки психобіотичної системи та у її вертикальному мета- і субсистемному вимірах [4; 10; 21; 22; 32; 39]. Також це утворює аксіоматичну, генетичну умову-засновок для екзистенційного розгортання будь-яких інваріантів гри. Адже, як зазначає Р. Г. Апресян, “оскільки інтереси оприявнюються в цілях, котрі людина намагається досягати у своїй діяльності, корисним вважається те, що сприяє досягненню мети, за допомогою чого цілі досягаються... Щось визнається корисним, якщо: а) відповідає чийсь інтересам, б) забезпечує досягнення визначених цілей, в) дозволяє здобути результат, близький до наявних цілей (сприяє успішності дій) та г) дозволяє зробити це з найменшими витратами (сприяє ефективності дій)... Відповідно зміст принципу корисності доповнюється такими максимами, як “прагни успіху”, “у досягненні мети використовуй оптимальні засоби” [26, с. 277].

Саме через методологічну оптику корисності стає очевидним доцільність поширення засад системогенезу в просторі соціальних умов життєдіяльності суб'єкта на парадигмальній платформі теорії комунікативної дії Ю. Габермаса. Щонайперше підкреслимо, що сучасна філософська думка корисності, тобто інструментальних цінностей, продовжує традицію утилітаризму, що зводить їх до біосоціальних потреб людини. Зокрема, в теорії засновника структурного функціоналізму, американського соціолога Т. Парсонса (1902–1979) цінності пов'язані з функціонуванням соціальних інститутів. Ю. Габермас та К.-О. Апел, враховуючи ціннісні судження як перформативні, вводять такі комунікативні дії, як розуміння й оцінювання, до структури соціальної реальності [14, с. 30].

Сучасний фундамент для модернізованого концепту “раціональність” закладено завдяки дослідженням Юргена Габермаса (1929 р.н.), німецького філософа, фундатора комунікативної філософії, автора оригінальної реконструкції неомарксистської критичної теорії суспільства, здійсненої на основі теорії комунікативної дії [9; 14; 27; 44]. Його інтелектуальними зусиллями та однодумця Карла-Отто Апеля (1922–2017) оновлений концептний горизонт раціональності та раціональної поведінки, що вийшов за межі індивідуально-утилітарної традиції, створивши потужне наукове підґрунтя для розвитку сучасних постнекласичних систем [11; 41; 50], причому не тільки у форматі соціогуманітаристики. Оновлення існуючої традиції до розуміння раціональності людини пропонується здійснити через канал *інтерсуб'єктності*, не позбавляючи при цьому концепт раціональності суб'єктно-центричного виміру. Ю. Габермас так описує підстави для появи пропонованої ним теорії: “Безумовно, що модернізація життєвого світу визначається не лише через структури цілераціональності. Еміль Дюркгайм та Жорж Герберт Мід убачали слід раціоналізації життєвого світу швидше у рефлексивному ставленні до традиції, коли втрачається її квазіприродний стан, в універсалізації норм діяльності та в генералізації цінностей, що вивільняють комунікативну діяльність від вузько обмежених контекстів її застосування і значно *розширюють ігровий простір її реальних можливостей* [курсив наш. – О. Х.], і, нарешті, у зразках соціалізації, які зорієнтовані на формування абстрактних Я-ідентичностей і які прискорюють процес індивідуалізації у підлітків. Це і є

в загальних обрисах портрет Модерну, яким його зобразили класики теорій суспільства” [9, с. 14].

Український філософ, дослідник спадщини Ю. Габермаса, В.М. Куплін есенційно позначає центр парадигми комунікативної раціональності: “Універсальна прагматика Габермаса є *теорією комунікативного досягнення взаєморозуміння і на цій основі погодження, яке визнається інтерсуб'єктивною спільнотою* [курсив наш. – О. Х.]. Головними визначальними моментами комунікативного погодження тут є: а) спільність взаємного розуміння за умов приєднання до одного й того ж знання; б) взаємна довіра стосовно висловлюваних намірів; в) відповідність висловлюваних намірів загальним соціокультурним нормам. Водночас передбачуваними результатами комунікативного погодження є: 1) дійсність, коли погодження через порозуміння без будь-якого примусу, “*окрім примусу до покращення аргументації*” [курсив наш. – О. Х.], досягається в межах ідеальної спільноти комунікації; 2) значущість, коли за внутрішніми інтенціями суб'єктів та за умов їх прагнення до дотримання норм комунікації висунуте твердження має потенціал претендувати на дійсність і тому досягає певного консонансу, погодження в межах актуальної комунікації. Дійсність та значущість – це ключові поняття ідеальної (трансцендентальної) прагматики, які несуть у собі динаміку досягнення комунікативного погодження” [9, с. 8].

Комунікативна філософія Ю. Габермаса розробляє дискурсивно-консенсуальну концепцію соціальної відповідальності, у якій поєднуються деонтологічний і телеологічний аспекти етики, що знайшло відображення в *принципі універсалізації* як критерії легітимації норм [44, с. 88]. В контексті системогенезу психобіотичних структур, зокрема людини, соціальних груп та їх діяльності, цей принцип, на наше міркування, відповідає соціальному модусу ізоморфізму, коли певні цінності набувають *спільної корисності* та на якийсь час й аксіоматичності серед переважної більшості чи всієї множини соціумного загалу. В засновках логіки роздумовувань Ю. Габермаса щодо комунікативної раціональності знаходиться концепт та соціальний ефект “фонового консенсусу”, коли умовами набуття якимось змістом його *спільної значущості* [курсив наш. – О. Х.] є певні обставини. Вони виникають тоді, коли “будь-який вираз стає значущим за умов правильного, себто зрозуміло висловле-

ного, прагнення дійсності, або, інакше кажучи, тоді, коли той, хто його висловлює, зважає на висунуті співрозмовником претензії на дійсність і схвалює їх. Набуття значущості повідомлюваних співрозмовником думок і намірів передбачає, що:

1) промовець і слухач володіють певною загальною базою знань і загальною для них мовою;

2) вони мають імпліцитні знання того, що кожний із них мусить висувати домагання дійсності у зазначених аспектах, якщо бажають, щоб комунікація як процес взаємного розуміння, зорієнтованого на погодження, взагалі відбулася;

3) ці два співдіячі обопільно виконують передумови комунікації і бажають зробити свої домагання дійсності *значущими*, тобто правильно сформульованими і викладеними співрозмовнику;

4) учасники переконані в тому, що за умов дотримання відповідних вимог (через що їх висловлювання стають значущими) вони можуть досягати дійсності (відносно істинності, правдивості та правильності)” [Там само, с. 8–9].

У нашому витлумаченні не буде спекулятивним висновок, що наведені аксіоматичні умови “фоновому консенсусу” для контексту раціональної інтерсуб’єктної комунікації відповідають системогенетичному принципу *вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи* та змістовно уособлюють самий механізм переходу диференційованих позицій учасників у фоновий консенсус і, як результат, їх прагматичну, раціональну інтеграцію.

Таким чином, на рівні соціального спілкування для його суб’єктів “упорядкованість у взаємодії множини компонентів системи встановлюється на основі *ступеню їх сприяння* [курсив наш. – О. Х.] в отриманні цілою системою чітко визначеного корисного результату” [4, с. 34]. Як слушно зауважує В.М. Куплін, покладаючи цю матрицю вимог як критерій виміру дійсності філософського дискурсу Модерну і як інструментарій у полеміці з останнім, універсальна прагматика Габермаса поділяє з ним ту *єдину очевидність та безумовність*, що людина як розумна істота має інстинкт самозбереження та самовідтворення, тому її “суспільність” є засобом для закріплення і збільшення цих природних інстинктів. Тут *раціональність та обґрунтованість суджень є такою вимогою до повсякденного*

мовлення, яка має сприяти виконанню узгоджених комунікативних дій [курсив наш. – О. Х.], а всі філософські та наукові ідеї й теорії повинні розглядатися під кутом зору того, яким чином вони — як ланки в ланцюгу опосередкувань від вихідної інтенції самозбереження до найвитонченіших її соціальних форм — сприяють можливості самозбереження та самовідтворення людини [9, с. 10].

Консонансність змісту комунікативної раціональності, концепції Парето-оптимальності знаходимо в теорії видів провідної діяльності людини радянських психологів другої половини ХХ століття (О.М. Леонт’єв, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін та ін.). Першочергово це стосується п’ятого таксономічного рівня психічного розвитку дитини й одночасно виду провідної діяльності людини, який формулюється як “суспільно значима діяльність” [12, с. 102–103]. Остання починає актуалізуватися після набуття дитиною десятирічного віку та набуває максимальної актуалізації з початком пубертатного періоду. Вік від 10 до 15 років супроводжується необхідністю для суб’єкта почати займати своє соціальне місце цілковито на підставі комунікативної раціональності. Це часовий відтинок онтогенезу, коли суспільно значима діяльність набуває екзистенційної атрибутивності для подальшого розвитку особи. Цей вид провідної діяльності охоплює такі свої інваріанти: трудова, суспільно організаційна, спортивна та художня. У підлітків у цей період пробуджується (а за умов дефіциту такого аутопоезису стимулюється в рамках комунікативної раціональності) “прагнення брати участь у будь-якій суспільно значущій роботі, з’являються вміння творити *спілкування* у різних колективах з урахуванням прийнятих у них *норм взаємодії* [курсив наш. – О. Х.], рефлексія на власну поведінку, вміння оцінювати можливості свого Я, тобто *практична свідомість*” [12, с. 103]. Отож, теорія комунікативної раціональності Ю. Габермаса не лише отримує незалежне підтвердження своєї фундаментальної цінності, але й задіює механізм практичного формування і розвитку відповідних екзистенційних потенціалів людини як суб’єкта життєдіяльності.

Акцент В.В. Давидова на тому, що саме з періодом актуалізації “суспільно значимої діяльності” починає употужнюватися практична складова свідомості людини, яка у поєднанні з таксономічною логікою загальної архітектоніки видів провідної діяльності,

доводить, що *гра, як третій вид такої діяльності та спосіб екзистенційної організації життєактивності*, має ключове значення для розвитку практично розширеної свідомості. На підтвердження цього він констатує, що окремі види відтворювальної діяльності неможливо сформулювати у довільно визначеній послідовності. А це означає, що повноцінну трудову діяльність можна формувати лише на ментальному ґрунті *ігрової* та навчальної, а навчальну – тільки на особистому досвіді *ігрової*. І це закономірно, тому що “учіння спрямоване, зокрема, на оволодіння такими абстракціями та узагальненнями, які передбачають наявність у дитини уяви та символічної функції, що як раз й складаються у грі” [12, с. 103]. Вочевидь висновки відомого психолога вказують на те, що для формування і розвою у суб’єкта здатності за будь-яких аферентацій обстановки до випереджувальної уяви-відображення характеризують джерела постання механізмів гри, що мають атрибутивне, аксіоматичне значення для всього подальшого його психологічного розвитку.

У продовження комунікативної лінії методологічного аналізу гри звернемося до творчості К.-О. Апеля, котрий пропонує моральну максиму, яка заступає кантівський категоричний імператив тим, що містить оригінальне припущення: *прямі й побічні наслідки в задоволенні інтересів кожного окремого учасника (згоди), що очікувані із всезагального її дотримання, можуть бути без примусу прийняті усіма* [44, с. 88]. Тут нами вбачається цікавий ефект *групового або масового акцептору дії*, коли уявний образ індивідуальної корисності в умовах продуктивного дискурсу, аргументованої інтеграції під час соціальної взаємодії, переконує кожного з її учасників, що їм вигідніше орієнтуватися не на індивідуальну, а на спільну корисність певної індивідуальної дії. Водночас у прикладній реалізації такий динамічний аксіобаланс сутнісно відповідає *критерію оптимальності суспільного добробуту* (за В. Парето, критерій Парето-оптимальності), коли прагматична, раціональна ковітальність стає головним соціальним чинником існування та розвитку як суспільства, так і громадянина. Сутність цього критерію зводиться до того, що досягнутий рівень суспільного добробуту вважається оптимальним, якщо добробут жодної особи не може бути підвищено (завдяки будь-якого можливого перерозподілу ресурсів чи готових продуктів) без того, щоби при цьому не було нанесено

збитку добробуту будь-кого іншого із членів спільноти [13]. Це означає, що добробут населення буде підвищуватися тільки тоді, коли кожна людина у спільноті щось виграє, здобуде нехай мінімальне, проте прирощення індивідуальної користі на засадах повноцінної комунікативної, інтерсуб’єктної раціональності. Критерій Парето-оптимальності або Парето-рівновага є математичною моделлю, що доведена в корпусі досліджень теорії ігор. Тому буде доцільним вважати, що теоретичні побудови комунікативної філософії Ю. Габермаса та К.-О. Апеля, зокрема теорія комунікативної раціональності, отримали свою об’єктивну верифікацію та власне формально-математичне забезпечення. Тут лише зауважимо, що Ю. Габермас, аргументуючи залежність розвитку і збагачення культурного потенціалу світу від процесів посилення комунікативного розуму і його якості, центром таких процесів вважає *раціоналізм* пропонованої теорії комунікативної дії, де культура є найважливішим ресурсом для удосконалення сучасного комунікативного суспільства.

У рамках постнекласичного способу дослідження психологічної проблематики, зокрема й ігрової моделювання [11; 41; 50], логічним постає питання про те, які ж саме *спонукальні аферентації обстановки*, особливо – *пускові стимули* збуджують і задають ритм діяльності людини у певній ситуації, відіграють провідну, визначальну роль щодо формування діяльності суб’єкта в конкретних умовах. Йдеться про два класи таких спонукальних аферентацій: а) про внутрішньої суб’єктної природи та б) про зовнішні, незалежні від суб’єкта, себто про ті, що надходять з об’єктивної природи впливу оточуючого середовища.

Відповідь на таке запитання потребує застосування особливої мультидисциплінарної методологічної оптики, адже до цієї пори притаманна класичній психології логіка системної сепарації тяжіє до обрання зручних, а не вичерпних, методологічних засобів. Стосовно періоду дитинства тут принагідними є здобутки наукової школи Л.С. Виготського (О.В. Запорожець, О.М. Леонт’єв, О.Р. Лурія, П.І. Зінченко, П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін) [15]). Так, результатами досліджень наукової групи на чолі з відомим українським ученим онтогенезу психіки людини, класиком наукової психології Олександром Володимировичем Запорожцем (1905–1981) наприкінці 1950-х років було доведено, що “функціональним органом” людини, котрий “викарбовується на

її діяльності”, є *установка*. Саме в період дитинства суб’єкта його “внутрішні форми орієнтування відбуваються завдяки *зовнішнім формам*, а психічні процеси, власне, є нічим іншим, як *орієнтовними діями, які виконуються у внутрішньому плані*” [Там само, с. 12–13].

Установка як функціональний орган становить центр “рухів і дій особливої функціональної системи”. До складу такої системи О.В. Запорожець долучає “як зовнішні, “виконавчі” рухи (праксиси), так і засоби їх організації”, які автор називає “*внутрішньою моторикою*”. При цьому “остання не вичерпується “чистими готовностями” та установками, а охоплює також часткову реалізацію резервних можливостей функціональної системи руху та дії. Внутрішня моторика – це не стільки реалізація, скільки *можливі напрямки дії*. Водночас ці невідтворювальні видимим чином або своєрідно виразні супровідні рухи, можливості системи... мають вирішальне значення для зовнішньої, виконавчої дії” [15, с. 12].

У контексті онтологічного синтезу психологічного, системного та теоретико-ігрового підходів такі *можливі напрямки дії суб’єкта*, якими їх позиціонує О.В. Запорожець, сутнісно та функціонально співпадають з поняттям *стратегії* або *правил діяльності людини в актуальній ситуації* (див. [13; 15; 16; 19]). До прикладу, правила займають провідне місце у всій філогенетичній історії людства. Відомий французький антрополог, філософ і культуролог К. Леві-Стросс акцентував, що з правил починається культура [25, с. 70]. Правилами формується деонтологізоване, аксіологічне формування культурних, фізичних цінностей, людської цивілізації загалом. До того ж правила об’єктивно здатні не лише утримувати соціальну стабільність, але й гальмувати розвиток системи будь-якого рівня впливу або складності. Крім того, часто саме суворе дотримання правил в умовах невизначеності сприяє тому, що людина не входить у повноцінний творчо-вчинковий процес, вживає стереотипні рішення, грає у квазігру. За умов конфлікту такі псевдо-стратегічні програми, безумовно, призводять до поразки і втрат особистості.

Не вдаючись до глибокої аргументації того, що визначальною, за певних умов найкращою, формою взаємодії із середовищем є *гра* (див. [7; 13; 14, с. 258–259; 19; 25, с. 67-70; 36; 46–49]), що саме гра породжує творчу діяльність, тому і є атрибутивною умовою розвитку,

зауважимо, що, на нашу думку, лише *гра як форма буття людини спроможна долати діалектичний парадокс її розвитку в умовах правил*. Такий діалектичний парадокс має онтологічну вагу і супроводжує людину протягом усього її життя. Посилаючись на висновок Ж. Піаже про те, що “для егоцентричної думки гра загалом є верховним законом” [8, с. 278]. Л.С. Виготський зазначає, що “розвиткове мислення найбільш довільно є грою або, принаймні, якоюсь міражною уявою, що дозволяє приймати ледь народжене бажання за здійснення” [Там само, с. 280]. Такий процес початку вирішення актуального для суб’єкта завдання цілком відповідає ізоморфному схематизму побудови функціональної системи, оформлення акцептору результату дії, яка ще не відбулася, проте є початком формування програми такої дії.

Примітно, що у власних висновках щодо онтогенетичного значення гри Л.С. Виготський йде далі, зауважуючи: “На противагу натуралістичним теоріям гри, наші дослідження змушують висновувати, що *гра є головним трактом культурного розвитку дитини* [курсив наш. – О. Х.] і, зокрема, розвитку її символічної діяльності” [8, с. 834]. На основі цього відомий дослідник психології дитячої гри Д.Б. Ельконін (1904–1984) вибудовує теорію, яка в теперішніх постмодернових умовах життєдіяльності суб’єкта потребує істотної деталізації та методологічного уточнення. Л.С. Виготський у дослідженнях гри орієнтувався на власне її розуміння: “...гра – це своєрідне відношення до дійсності, котре характеризується створенням уявних ситуацій або перенесенням властивостей одних предметів на інші” [Там само, с. 970].

Отож, не лише сучасні автори [13] сприймають гру чи не єдиним способом для суб’єкта вийти за рамки правил й одночасно зберегти продуктивну комунікативну взаємодію, забезпечити комунікативну раціональність в умовах нестабільності буття шляхом “створення уявної ситуації” [8, с. 970], складання і виконання програми актуальної дії і створення таким чином нової реальності для усіх учасників ситуації. Якість такої програми та її практичне втілення настільки суттєві і вагомі, наскільки для суб’єкта дії це призвело до бажаного корисного результату [4], що, як мінімум, не шкодить партнерам по комунікації, або й створює спільну користь. Л. Т. Ретюнських, авторка сучасного оригінального дослідження онтології гри, зауважує, продовжу-

ючи системогенетичну логіку П.К. Анохіна щодо корисного результату: “мотиваційними засновками гри є інтерес та прагнення до задоволення” [14, с. 970].

Інтерес та прагнення, як відомо, реалізуються у внутрішньо-суб’єктному полі людини її установками. О.В. Запорожець пише, що за умов сприймання установки як “функціонального органу” людини, що “викарбовується на її діяльності” в оптиці загальної теорії функціональної системи П.К. Анохіна, зокрема його концепту пейсмеру [4, с. 42], вона стосовно певної актуальної ситуації постає як *внутрішньо-свідомісний пусковий стимул, пейсмер* [природний або штучний засіб, що допомагає встановлювати та підтримувати певний ритм; 53, с. 664] ситуативного формування можливих напрямків дій суб’єкта або, інакше кажучи, стратегій, правил діяльності в такій ситуації [13; 15; 19, с. 5].

Водночас використання таксономії видів провідної діяльності як психологічної матриці онтогенетичного розвитку людини (за О.М. Леонтьєвим, Д.Б. Ельконіним, В.В. Давидовим, Г.С. Костюком та ін. [12; 20; 29], якою гра, починаючи з раннього дошкільного віку (від трьох років), фіксується як генетичне джерело навчання, йдеться про *ігрову установку свідомості*. В незалежній методологічній оптиці теорії ігор таке розуміння феномену гри постає як *втілення теоретико-ігрових моделей стратегій* (домінуючих, домінованих, змішаних, на основі визначення сідлової точки або рівноваги, за Дж. Нешем та ін.) з урахуванням постнекласичних принципів наукової раціональності, передусім – принципу суперпозиції (див. [11; 41; 50]). Розвиток такого дискурсу в напрямку функціональності гри залежно від онтогенетичних, теоретико-ігрових умов актуальної ситуації, що класифікуються як: 1) статистично детерміновані, 2) ймовірнісні (такі, що визначаються на засадах байєсівського підходу, математичного очікування) та 3) за умов невизначеності (на основі теоретико-ігрового підходу) [7; 13; 23; 49] створює мультидисциплінарні методологічні підстави сприймати *ігрову установку як універсальний свідомісний мотив-пейсмер* життєдіяльності людини за актуальних обставин її буття, включно й невизначеності різного рівня оприявлення. Водночас внутрішній план дитини у своєму онтогенетичному розвитку, процесі дорослішання набуває атрибутивних властивостей і постає нічим іншим, як *внутрішньо-суб’єктивним простором духовної сутності дорослої людини* [8; 15; 16; 20].

За висновками відомих учених Л.А. Венгера, та В.П. Зінченка “встановлення й дослідження ролі зовнішніх і внутрішніх форм орієнтувально-дослідницької діяльності дозволило О.В. Запорожцю дійти висновку про те, що найважливішою умовою виникнення і розвитку довільних рухів і дій є формування образу ситуації та образу тих практичних дій, які повинні бути виконані в такій ситуації” [15, с. 14]. Загалом цей дослідник “широко застосовував уявлення про механізм сенсомоторних координацій, про інтегральний образ поведінки й про побудову рухів у розвиток поглядів І.М. Сеченова, Ч. Шеррінгтона, М.О. Бернштейна, які ставили проблему формування образу, що діє як регулятор поведінки. Принциповим науковим здобутком О.В. Запорожця є створення власної *теорії розвитку довільних рухів*, що пояснювала механізм диференціювання “орієнтувально-дослідницьких, випробувальних та власне виконавчих дій (праксисів)”, а також у тому, що він концентрував свої дослідницькі зусилля на проблематиці “формування образу, прийняття цілі й завдань діяльності” [Там само].

О.В. Запорожець, як і М.О. Бернштейн, розглядав рухову дію як “*функціональний орган індивіда, що володіє власною біодинамічною тканиною*”. Цей орган, згідно з висновками останнього, еволюціонує, інволюціонує та володіє властивістю реактивності” [15, с. 14]. До висловленого додамо, що феномен “біодинамічної тканини” використовує в своїй оригінальній теорії свідомості В.П. Зінченко (1931–2014), у якій соціальна взаємодія особи має атрибутивний, визначальний характер. Автор формулює висновки на сутностях, функціях та взаємодії таких універсалій, як *Слово, Образ і Дія*. Такий синергійний синтез передбачає особливу “конструкцію” свідомості людини як “тришарової, або трирівневої структури”: 1) “буттєвий рівень утворюють біодинамічна тканина живого руху і дії, почуттєва тканина образу”, 2) “рефлексивний рівень – значення і смисл”, 3) “духовний – сутності Я і Ти” [20]. У такий спосіб епістемний синтез Слова, образу і Дії забезпечує всі процеси інтеріоризації та екстеріоризації психобіотичного субстрату суб’єкта як у горизонтальному вимірі архітектоники його функціональної системи, так й у вертикальному мета- та субсистемному вимірі соціального буття, від внутрішньосуб’єктивного простору духовної сутності й аж до простору масової комунікації (див. [4; 8; 20; 33; 36]). І якщо Дія постає як біодинамічна тканина живого руху, то Слово

заслугує ролі психодинамічної тканини живого мовлення, осмисленої комунікації особистості із собі подібними.

Зовнішнім пусковим стимулом, джерелом, пейсмеркером кожної події хронотопу життя людини, що стимулює її розвиток, збалансовує внутрішньосуб'єктну природу та зовнішні, незалежні, об'єктивні впливи навколишнього середовища; відіграє провідну, визначальну роль у формуванні особистої діяльності в конкретних умовах, є *ситуація*. Опікуючись об'єктивною потребою системного наукового обґрунтування, передусім системного загальнопсихологічного, наведеного висновку, знаходимо для нього підтвердження мінімум у чотирьох предметно незалежних наукових галузях раціогуманітарного знання – філософії (системології), фізіології, психології та теорії ігор (див. [2; 4; 7; 13; 19; 26; 33–36; 40; 44; 51]).

У предметному просторі наукової психології традиційно, починаючи від Л.С. Виготського, ключовими характеристиками психічного розвитку людини прийнято вважати *соціальну ситуацію* такого розвитку, *основні психічні новоутворення та провідну діяльність*. Зокрема, соціальна ситуація розвитку є засадничим зовнішнім незалежним від суб'єкта екзистенціогенним чинником, що доведено відомими результатами наукових розвідок Л.С. Виготського [8; 40]. За його висновками, *соціальна ситуація розвитку – це також одиниця аналізу динаміки розвитку людини*, яка визначає специфічну для певного віку взаємодію суб'єкта із середовищем, розуміння ним своєї соціальної позиції і стосунків з іншими людьми, які суттєво впливають на формування його властивостей як особистості й на появу психічних, щонайперше суто вікових, новоутворень. Суперечності, іноді й критичні, які виникають у кожній новій ситуації розвитку між попередніми і більш високими вимогами до суб'єкта та його можливостей, усуваються у результаті випереджувального розвитку відповідних психічних здібностей так чи інакше усупільненої людини. Таким чином саме соціальна ситуація розвитку якнайкраще відповідає ізоморфізму обстановочних аферентацій, включно й пускового стимулу, що у поєднанні з внутрішньосуб'єктивними потенціалами особи розгортає спочатку уявний образ її діяння у вигляді свідомісного та загальнопсихічного акцептору і програми дій, і надалі й акту конкретно-ситуаційної дії.

Також фундаментальні дослідження О.В. Запорожця показали, що внутрішня моторика

людини імпліцитно пов'язана з її особистісними установками, мотивами діяльності. Така взаємна співдія визначає відношення суб'єкта до актуальної ситуації, у яку він потрапляє спорадично або свідомо. Крім того, цей дослідник слушно долучив до комплексу внутрішньої моторики людини образ ситуації та образ дії в такій ситуації [16, с. 14]. Наразі зауважимо, що математичною теорією ігор ситуація та гра методологічно розглядаються як один й той самий феномен [13, с. 853; 19, с. 10].

Сприймання *ситуації* як ключового генетичного джерела, пускового стимулу формування суб'єктної діяльності в конкретних умовах не може сприйматися винятково та однозначно як *інваріант, модус зовнішніх умов*, незалежних від суб'єкта, об'єктивних для нього впливів соціального довкілля. Тут, на нашу думку, слід враховувати те, *хто є ініціатором*, стимулятором актуальної для людини ситуації – сам суб'єкт як актор, ініціатор, пропонент [9, с. 9] ситуативної взаємодії чи незалежний від суб'єкта зовнішній стимул, екзоджерело. У першому випадку генезис ситуації на початку визначається актуальним *функціональним каскадом засобів внутрішньосуб'єктного габітусу людини* [20]. Такий ситуативний габітус таксономічно охоплює такі компоненти: *установку, суб'єкт-диспозицію* стосовно розгортання саме цієї ситуації, що джерелить від *комунікативної культури*; напрямки його дій або *комунікативні стратегії-правила* розгортання суб'єкт-диспозиції у ситуацію і, наприкінці, безпосередні *комунікативні акти* на всьому їх діапазоні розвиткового функціонування – від суто вербальних, мовленнєвих фонем до засобів-кінем [Там само]. У другому випадку хронотоп ситуації визначається зовнішніми, незалежними від суб'єкта об'єктивними факторами оточуючого середовища, або опосередковано, нечітко залежними часово-просторовими параметрами.

Визначення закономірностей системогенезу на свідомісному рівні суб'єкта в умовах актуальної для нього ситуації потребує передусім встановлення змісту ключових компонентів архітекτονіки перебігу його психологічних процесів (див. *рис. 3*). І саме комунікативно-філософський інтерсуб'єктний підхід і традиція комунікативної раціональності (Ю. Габермас та ін.) надає змогу кожний такий компонент оприявнювати саме через принципи системогенезу (П.К. Анохін). Як зазначалося раніше, пусковий стимул актуальної ситуації може бути продуктом особистої ініціативи

суб'єкта або носити цілком незалежний від нього характер. Зміст і логіка комунікативної раціональності тут безпосередньо перетинається і навіть виступає генетичним джерелом домінуючої мотивації суб'єкта. Іншими словами, мотиваційний аспект переважає доти, допоки кожний суб'єкт-учасник не оптимізує свою участь у ситуації через вивільнення компонентів своєї системи (себто присутності чи участі у ситуації) від надлишкових ступенів свободи. Роль інтерсуб'єктного системоутворювального фактору ситуаційного плину буттєвості тут відіграє інтегрована корисність від спільної взаємодії її учасників. Можливість встановити якісний зміст такої корисності, а відтак і системоутвірною осереддя певної ситуації, надає універсальна оптика компонентів “фонового консенсусу” і набір теоретико-ігрових критеріїв (принципів), передусім мінімакс-максимінного критерію оцінки і прогнозу ймовірних результатів дій, БАТНА і Парето-критерію оптимальності суспільного добробуту (критерій Парето-оптимальності).

Таким чином, чим більш імплікативним (от лат. *implicatio* – зв'язок, логічна імплікація) є системоутворювальний фактор задіяння кожного учасника до комунікації, тим стабільнішим буде фоновий консенсус і вірогідність корисного виграшу від спільної взаємодії. За таких умов прийняття рішення акцептор результатів дії, програма дії кожного з учасників набувають дійсно інтерсуб'єктного раціонального характеру і позбавлені від ризиків критичних протиріч. Тоді й зворотна аферентація кожного із суб'єктів ситуації спрямовується тільки на забезпечення фонового консенсусу, а дії носять характер прилаштування програм кожного. Але у будь-якому разі знаходження джерел генерування актуальної ситуації – незалежних зовнішніх або внутрішньосуб'єктних (довільних чи мимовільних), якості формування функціональної системи, програми дії – остаточну оцінку діям суб'єкта надаватиме реальне життя. Адже, як зазначав П.К. Анохін “*виживає і прогресує лише така властивість або ознака організму, яка забезпечує найкраще пристосування даних живих істот до оточуючої обстановки*” [3, с. 357].

ВИСНОВКИ

Здобутки компаративної розвідки та науково-психологічного інтегрування її результатів для виявлення методологічних засад визначення теоретико-психологічних закономірностей

гри як феномену, її онтології як оптимальної екзистенційної та трансцендентальної програми життєдіяльності суб'єкта, моделі функціональної консолідації його компонентів як психобіотичної системи уможлиблює формулювання таких **В И С Н О В К І В:**

1. Екзистенція сучасної усупільненої людини характеризується невпинним та поступовим накопиченням ознак критичної невизначеності, дефіциту передбачуваності та раціональних засновків для продуктивного прийняття рішень і соціальної взаємодії. Це об'єктивно призводить до актуалізації масштабних проблем розмаїтого генезису – політичних та суто військових, медикосоціальних, культурно-економічної стратифікації, що посилює аспекти нестабільного і малопередбачуваного VUCA-середовища. Перед суб'єктом постає аксіоматична нагальність знаходити і вживати надійні засоби життєдіяльності за цих надскладних умов. Психологічна наука покликана створити і надати як прикладний атрибут *учинковий інструмент особистості* – відповідні знанняві, оргдіяльнісні форми таких засобів.

2. Розробку ефективних засобів життєдіяльності суб'єкта в умовах нестабільного і малопередбачуваного середовища доцільно здійснювати на мультидисциплінарній методологічній основі, що відповідає сучасному рівню розвитку наукових дисциплін, максимально враховує переваги системного підходу і надає змогу використовувати спільне предметне поле дослідження. За результатами попереднього аналізу таким мультидисциплінарним предметом постає гра – феномен, котрий одночасно знаходиться в предметному просторі філософських, психологічних, математичних, соціологічних, культурологічних і політичних дискурсів і наукових ініціатив.

3. За результатами застосування компаративної наукової оптики гра постає як універсальна онтофеноменальна форма і продуктивна програма життєдіяльності сучасного суб'єкта, спосіб буття людини і суспільства у складних актуальних обставинах їх екзистенції. Водночас у межах наукової методології гра поступово посилює свої позиції як канонічний міждисциплінарний психологічний і навіть парадигмальний базис для проведення досліджень життєдіяльності людини і суспільства. Таку можливість гри надає передусім її методологічна здатність забезпечувати процеси системогенезу психобіотичної структури (людини або соціальної групи) будь-якого рівня складності. Ця здатність ґрунтується на тому,

що гра як єдина модальність одночасної буттєвої екзистенції і трансценденції, екстеріоризації та інтеріоризації, передбачає свідоме “подвоєння світу”. За таких умов гра – це буття одночасно двох планів-вимірів активної свідомості – зовнішньосередовищного та внутрішньосуб’єктного, що існують за принципами системної взаємної співдії, доповнюваності, комплементарності.

4. Реалізація у життєдіяльності людини і соціальної групи фундаментальних принципів системогенезу – упорядкованої цілісності, самостабілізації, самоорганізації, ієрархізації та співдії компонентів системи – оптимально забезпечується саморозвитковими механізмами гри. В шеругу наведених принципів провідну роль відіграє принцип взаємної співдії. Він уможлиблюється механізмами вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи, створенням образу корисного для системи результату завдяки свідомісному випереджувальному відображенню. Наведені принципи аксіоматично та ізоморфно реалізуються як на рівні внутрішньосуб’єктного простору людини, так і в її зовнішній комунікативній діяльності. На підґрунті переважання актуальної і корисної цілі як системотвірного для акту діяльності фактору, ігровою програмою суб’єкта оптимізується раціональне функціонування його психічної системи у часопросторі її актуальної ситуаційної стихії змін.

5. Гра об’єднує часопросторові показники, індикатори якості результату, механізми та процедури верифікації достатності отриманого результату у вчинковому циклі акту діяльності суб’єкта. Вона із згорнутої програми діяння в актуальних аферентаціях обстановки, від першого контакту свідомості з первинним джерелом збудження психічної активності, екстеріоризується в усіх вузлах аферентно-синтетичного формування функціональної системи, розгортається в акт діяльності та інтеріоризується новим для суб’єкта досвідом на етапі рефлексії, що завершує дію. Універсальним системоутворювальним фактором для механізмів системогенезу продуктивної життєдіяльності людини в цих складних умовах є корисність.

6. Гра набуває характеру продуктивної програми життєдіяльності суб’єкта, коли через свідомість інтегрує та організовує участь у процесах діяльності належних компонентів його психічної системи, забезпечує регулятивну та конструктивну функції рефлексивних процесів, вербальних та фізичних дій. Завдяки

цьому забезпечується цілісність та динамізм взаємодії внутрішньосуб’єктного простору духовної сутності людини та умов її самореалізації.

7. Гра є своєрідним програмним забезпеченням вчинку. Вона створює плинний програмно-генетичний контекст впливу на процеси формування поведінки людини від модусу імітації до модусу повноцінної продуктивної дії у невизначеності. Вчинковість дії суб’єкта при цьому залежить від того, наскільки довільне або мимовільне, окреме або частково чи повно інтегроване використання суб’єктом ігрових засобів, має для нього моральний сенс, спонукає до вибору, формує дієві відповіді на екзистенційні виклики середовища. Примітивним, тривіальним ігровим модусом поведінки є мімікрійна, імітаційна дія суб’єкта, що становить окремий клас ігрового практикування – квазігру. Використання суб’єктом в актуальній проблемній ситуації імітаційного модусу квазігри здебільшого покликане його прагненням ухилитися від участі в ситуації, через що не може вважатися вчинком.

8. В миттєвостях актуальної екзистенції людини програмна роль гри створює продуктивні умови для поширення в суспільстві пріоритетів інтерсуб’єктної комунікативної раціональності. Канонічність теоретико-психологічних і міждисциплінарних парадигмальних та методологічних аспектів гри при цьому проявляється в ізоморфізмі, сутнісній консонансності модусів гри як експлікації Парето-оптимальності (математична теорія ігор), комунікативної раціональності (філософія), таксономії видів провідної діяльності людини (психологія діяльності).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская, К.А. (1973). *О субъекте психической деятельности. Методологические проблемы психологии*. Москва: Наука.
2. Шатирко, Л.О. (2016). *Академік В.А. Роменець: творчість і праці*. Київ: Либідь.
3. Анохин, П.К. (1978). *Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы*. Москва: Издательство Наука.
4. Анохин, П.К. (1975). *Очерки по физиологии функциональных систем*. Москва: Медицина.
5. Доватура, А.И. (1983). *Аристотель. Сочинения в четырех томах*. Т. 4. Москва: Мысль.
6. Берн, Е. (2016). *Игры, в которые играют люди. Психология человеческих отношений*. Sweden: Philosophical arkiv.
7. Воробьев, Н.Н. (1984). *Основы теории игр. Бескоалиционные игры*. Москва: Наука.

8. Выготский, Л.С. (2000). *Психология*. Москва: Издательство ЕКСМО-Пресс.
9. Габермас, Ю. (2001). *Філософський дискурс Модерну*. Київ: Четверта хвиля.
10. Ганзен, В.А. (1984). *Системные описания в психологии*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
11. Гусельцева, М.С. (2015). Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического знания. *Дисс. д-ра. психол. наук*. Москва.
12. Давыдов, В.В. (1996). *Теория развивающего обучения*. Москва: ИНТОР.
13. Диксит, А., Скит С., Рейли Д., (2017). *Стратегические игры. Доступный учебник по теории игр*. Москва: Манн, Иванов и Фербер.
14. Степина, В.С., Гайденок, П.П., Касавина, И.Т., Ойзермана, Т.И., Рокмора, Т., Харре, Р., Хюбнера, К., Щедровицкого, П.Г., Юдина, Б.Г. (2009). *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. Москва: Канон+, Реабилитация.
15. Запорожец, А.В. (2000). *Психология действия*. Москва – Воронеж: Издательство НПО “МОДЕК”.
16. Запорожец, А.В. (1986). *Избранные психологические труды. В двух томах. Том 1. Психическое развитие ребенка*. Москва: Педагогика.
17. Зенгер, Х. фон. (2018). *Полное собрание. 36 знаменитых китайских стратагем в одном томе*. Москва: ЕКСМО.
18. Кайуа, Р. (2007). *Игры и люди. Статьи и эссе по социологии культуры*. Москва: Объединенное Гуманитарное Издательство.
19. Крушевский, А.В. (1977). Теория игр. Киев: Издательское объединение “Вища школа”.
20. Фурман А.В., Фурман О.Є, Шандрук С.К. та ін. *Методологія і психологія гуманітарного пізнання*. (2019). Тернопіль: Видавництво Тернопільського національного економічного університету.
21. Ломов, Б.Ф. (1975). В системном подходе в психологии. *Журнал Вопросы психологии*, 2, 31–45.
22. Ломов, Б.Ф. (1984). *Методологические и теоретические проблемы психологии*. Москва: Наука.
23. Нейман, Дж. фон, Моргенштерн, О. (1970). *Теория игр и экономическое поведение*. Москва: Наука.
24. Немов, Р.С. (2007). *Психологический словарь*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.
25. Степин, В.С., Гусейнов, А.А., Семигин, Г.Ю., Огурцов, А.П. (2010). *Новая философская энциклопедия. В 4 томах. Т. II*. Москва: Мысль.
26. Степин, В.С., Гусейнов, А.А., Семигин, Г.Ю., Огурцов, А.П. (2010). *Новая философская энциклопедия. В 4 томах. Т. III*. Москва: Мысль.
27. Степин, В.С., Гусейнов, А.А., Семигин, Г.Ю., Огурцов, А.П. (2010). *Новая философская энциклопедия. В 4 томах. Т. IV*. Москва: Мысль.
28. Оуэн, Г. (1971). *Теория игр*. Москва: Мир.
29. Давыдова, В.В., Запорожца, А.В., Ломова, Б.Ф., (1983). *Психологический словарь*. Москва: Педагогика.
30. Фурман, А.В. (2012). *Психологія вчинку: шляхи творчості В.А. Роменця*. Київ: Либідь.
31. Ретюнських, Л.Т. (1998). *Онтология игры. Дисс. д-ра. психол. наук*. Москва.
32. Роговин, М.С. (1977). *Структурно-уровневые теории в психологии*. Ярославль: Издательство Ярославского государственного университета.
33. Татенка, В.О. (2006). Людина. Суб’єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії. В.А. Роменець, *Вчинок і постання канонічної психології* (с. 11–36). Київ: Либідь.
34. Роменець, В.А. (1978). *Історія психології ХХ століття*. Київ: Вища школа.
35. Роменець, В.А., Маноха, І.П. (2017). *Історія психології ХХ століття*. Київ: Либідь.
36. Роменець, В.А. (2004). *Психологія творчості*. Київ: Либідь.
37. Рубинштейн, С.Л. (1973). *Проблемы общей психологии*. Москва: Педагогика.
38. Саати, Т. (1993). *Принятие решений. Метод анализа иерархий*. Москва: Радио и связь.
39. Саати, Т., Кернс, К. (1991). *Аналитическое планирование. Организация систем*. Москва: Радио и связь.
40. Степанов, О.М. (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: Академвидав.
41. Киященко, Л.П., Степин, В.С. (2009). Постнеклассика: философия, наука, культура. В.С. Степин, *Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различия*. Санкт-Петербург: Издательский дом “Мир”.
42. Киричук, О.В., Роменець, В. А. (1999). *Основы психологии. Т.М. Титаренко, Вчинокекзистенції*(с. 556–573). Київ: Либідь.
43. Тутушкина, М.К. (2001). *Практическая психология*. Санкт-Петербург: Издательство Дидактика Плюс.
44. Шинкарук, В.І. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: “Абрис”.
45. Фурман, А.В. (2014). Теоретична модель гри як учинення. *Журнал наука і освіта*, 5, 95-104.
46. Фурман, А.В., Шандрук, С.К. (2014). *Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі*. Тернопіль: Видавництво Тернопільського національного економічного університету.
47. Фурман, А.В., Шандрук, С.К. (2014). *Сутність гри як учинення*. Тернопіль: Видавництво Тернопільського національного економічного університету.
48. Фурман, А.В., Шандрук, С.К. (2014). Циклічно-вчинкова модель гри, як онтофеноменальної даності. *Журнал Психологія і суспільство*, 4, 24 – 63.
49. Хай, Г.А. (1978). *Теория игр в хирургии*. Ленинград: Медицина.
50. Хайрулін, О. (2019). Ігровий імператив сучасної війни. *Журнал Психологія і суспільство*, 3-4, 73-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.073>
51. Щедровицкий, Г.П. (2004). *Организационно-деятельностная игра*. Сборник текстов из архива Г.П. Щедровицкого. Т9. (1). Москва: Наследие ММК.
52. TERRAPENE Process Management Suite (2006). *User Guide and Handbook*. Plexus Corporation.
53. *APA dictionary of psychology by Gary, R. VandenBos*. (2008). First edition.

REFERENCES

1. Abulkhanova-Slavskaja, K.A. (1973). O subjekte psichyheskoi deiatelnosti. Metodolohyheskye problemy psikhologyy. Moskva: Nauka [in Russian].

2. Shatyрко, L.O. (2016). Akademik V.A. Romenets: tvorchist i pratsi. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Anokhyn, P.K. (1978). Yzbrannye trudy. Fylosofskye aspekty teoryy funktsionalnoi systemy. Moskva: Yzdatelstvo Nauka [in Russian].
4. Anokhyn, P.K. (1975). Ocherky po fyzyolohyy funktsionalnykh system. Moskva: Medytsyna [in Russian].
5. Dovatura, A.Y. (1983). Arystotel. Sochyneniya v chetyrekh tomakh. T. 4. Moskva: Mysl [in Russian].
6. Bern, E. (2016). Yhry, v kotorye yhraiyut liudy. Psykholohyia chelovecheskykh otnosheni. Sweden: Philosophical arkiv [in Russian].
7. Vorobev, N.N. (1984). Osnovy teoryy yhr. Beskoalytsonnye yhry. Moskva: Nauka [in Russian].
8. Vyhotskiy, L.S. (2000). Psykholohyia. Moskva: Yzdatelstvo EKSMO-Press [in Russian].
9. Habermas, Yu. (2001). Filosofskiy diskurs Modernu. Kyiv: Chetverta khvyliya [in Ukrainian].
10. Hanzen, V.A. (1984). Systemnye opysaniya v psykholohyy. Lenynhrad: Yzdatelstvo Lenynhradskoho unyversyteta [in Russian].
11. Huseltseva, M.S. (2015). Kulturno-analytycheskyi podkhod k yzucheniyu evoliutsyy psykholohyicheskoho znaniya. Dyss. d-ra. psykol. nauk. Moskva [in Russian].
12. Davydov, V.V. (1996). Teoryia razvyvaiushcheho obucheniya. Moskva: YNTOR [in Russian].
13. Dyksyt, A., Skyt S., Reily D., (2017). Stratehycheskye yhry. Dostupnyi uchebnyk po teoryy yhr. Moskva: Mann, Yvanov y Ferber [in Russian].
14. Stepyna, V.S., Haidenko, P.P., Kasavyna, Y.T., Oizermana, T.Y., Rokmora, T., Kharre, R., Khiubnera, K., Shchedrovyytskoho, P.H., Yudyna, B.H. (2009). Entsyklopedyia epistemolohyy y fylosofyy nauky. Moskva: Kanon+, Reabylytatsiya [in Russian].
15. Zaporozhets, A.V. (2000). Psykholohyia deistviya. Moskva – Voronezh: Yzdatelstvo NPO “MODEK” [in Russian].
16. Zaporozhets, A.V. (1986). Yzbrannye psykholohyicheskye trudy. V dvukh tomakh. Tom 1. Psykhycheskoe razvytye rebenka. Moskva: Pedahohyka [in Russian].
17. Zenher, Kh. fon. (2018). Polnoe sobranie. 36 znamenytykh kytaiskykh stratahem v odnom tome. Moskva: EKSMO [in Russian].
18. Kaiua, R. (2007). Yhry y liudy. Staty y esse po sotsyolohyy kultury. Moskva: Obedynennoe Humanytarnoe Yzdatelstvo [in Russian].
19. Krushevskiy, A.V. (1977). Teoryia yhr. Kyev: Yzdatelskoe ob'edyneniye “Vyshcha shkola” [in Russian].
20. Furman A.V., Furman O.Ie, Shandruk S.K. ta in. Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznanniya. (2019). Ternopil: Vydavnytstvo Ternopilskoho natsionalnogo ekonomichnogo unyversytetu [in Ukrainian].
21. Lomov, B.F. (1975). V systemnom podkhode v psykholohyy. Zhurnal Voprosy psykholohyy, 2, 31–45 [in Russian].
22. Lomov, B.F. (1984). Metodolohyicheskye y teoreticheskye problemy psykholohyy. Moskva: Nauka [in Russian].
23. Neiman, Dzh. fon, Morhenshtern, O. (1970). Teoryia yhr y ekonomycheskoe povedeniye. Moskva: Nauka [in Russian].
24. Nemov, R.S. (2007). Psykholohyicheskyy slovar. Moskva: Humanytarnyi yzdatelskiy tsentr VLADOS [in Russian].
25. Stepyn, V.S., Huseinov, A.A., Semyhyn, H.Iu., Ohurtsov, A.P. (2010). Novaia fylosofskaia entsyklopedyia. V 4 tomakh. T. II. Moskva: Mysl [in Russian].
26. Stepyn, V.S., Huseinov, A.A., Semyhyn, H.Iu., Ohurtsov, A.P. (2010). Novaia fylosofskaia entsyklopedyia. V 4 tomakh. T. III. Moskva: Mysl [in Russian].
27. Stepyn, V.S., Huseinov, A.A., Semyhyn, H.Iu., Ohurtsov, A.P. (2010). Novaia fylosofskaia entsyklopedyia. V 4 tomakh. T. IV. Moskva: Mysl [in Russian].
28. Ouen, H. (1971). Teoryia yhr. Moskva: Myr [in Russian].
29. Davydova, V.V., Zaporozhtsa, A.V., Lomova, B.F., (1983). Psykholohyicheskyy slovar. Moskva: Pedahohyka [in Russian].
30. Furman, A.V. (2012). Psykholohiia vchynku: shliakhy tvorchosti V.A. Romentsia. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
31. Retiunskykh, L.T. (1998). Ontolohyia yhry. Dyss. d-ra. psykol. nauk. Moskva [in Russian].
32. Rohovyn, M.S. (1977). Strukturno-urovnevyte teoryy v psykholohyy. Yaroslavl: Yzdatelstvo Yaroslavskoho hosudarstvennogo unyversyteta [in Russian].
33. Tatenka, V.O. (2006). Liudyna. Subiekt. Vchynok. Filosofsko-psykholohichni studii. V.A. Romenets, Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii (s. 11–36). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
34. Romenets, V.A. (1978). Istoriia psykholohii XX stolittia. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
35. Romenets, V.A., Manokha, I.P. (2017). Istoriia psykholohii XX stolittia. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
36. Romenets, V.A. (2004). Psykholohiia tvorchosti. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
37. Rubynshtein, S.L. (1973). Problemy obshchei psykholohyy. Moskva: Pedahohyka [in Russian].
38. Saaty, T. (1993). Pryniate resheniya. Metod analiza yerarkhyi. Moskva: Radyo y sviaz [in Russian].
39. Saaty, T., Kerns, K. (1991). Analytycheskoe planirovaniye. Orhanyzatsiya system. Moskva: Radyo y sviaz [in Russian].
40. Stepanov, O.M. (2006). Psykholohichna entsyklopediia. Kyiv: Akademyvdav [in Ukrainian].
41. Kyiashchenko, L.P., Stepyn, V.S. (2009). Postneklassyka: fylosofyia, nauka, kultura. V.S. Stepyn, Klassyka, neklassyka, postneklassyka: krytery razlycheniya. Sankt-Peterburh: Yzdatelskiy dom “Mirj” [in Russian].
42. Kyrychuka, O.V., Romentsia, A.V. (1999). Osnovy psykholohii. T.M. Tytarenko, Vchynokekzystentsii (s. 556–573). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
43. Tutushkyna, M.K. (2001). Praktycheskaia psykholohyia. Sankt-Peterburh: Yzdatelstvo Dydaktyka Plus [in Russian].
44. Shynkaruk, V.I. (2002). Filosofskyy entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv: “Abrys” [in Ukrainian].
45. Furman, A.V. (2014). Teoretichna model hry yak uchyneniya. Zhurnal nauka i osvita, 5, 95-104 [in Ukrainian].
46. Furman, A.V., Shandruk, S.K. (2014). Orhanizatsiino-diiialnisi ihry u vyshchii shkoli. Ternopil: Vydavnytstvo Ternopilskoho natsionalnogo ekonomichnogo unyversytetu [in Ukrainian].

47. Furman, A.V., Shandruk, S.K. (2014). Sutnist hry yak uchynennia. Ternopil: Vydavnytstvo Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu [in Ukrainian].

48. Furman, A.V., Shandruk, S.K. (2014). Tsyklichno-vchynkova model hry, yak ontofenomenalnoi danosti. Zhurnal Psykholohiia i suspilstvo, 4, 24 – 63 [in Ukrainian].

49. Khai, H.A. (1978). Teoriya yhr v khyrurhyy. Lennynhrad: Medytsyna [in Russian].

50. Khairulin, O. (2019). Ihrovyi imperatyv suchasnoi viiny. Zhurnal Psykholohiia i suspilstvo, 3-4, 73-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.073> [in Ukrainian]

51. Shchedrovetskyi, H.P. (2004). Orhanyzatsyonno-deiatelnostnaia yhra. Sbornyk tekstov yz arkhyyva H.P. Shchedrovetskoho. T9. (1). Moskva: Nasledye MMK [in Russian].

52. TERRAPENE Process Management Suite (2006). User Guide and Handbook. Plexus Corporation.

53. APA dictionary of psychology by Gary, R. VandenBos. (2008). First edition.

АНОТАЦІЯ

Хайрулін Олег Михайлович.

Гра як психологічна програма життєдіяльності суб'єкта.

Сучасні особливості життєдіяльності людини характеризуються накопиченням ризиків критичної невизначеності, дефіциту передбачуваності та раціональних засновків для продуктивного прийняття рішень і соціальної взаємодії. Це актуалізує масштабні проблеми розмаїтого генезису. Зокрема, це глобальні проблеми військово-політичного, медико-соціального та культурно-економічного контексту. Прикладами цього є гібридне геополітичне протистояння, санітарна криза COVID-19, прекаріат-рухи Gilets jaunes і BLM та ін. Тому перед сучасною людиною постає критична необхідність знаходити і вживати надійні засоби життєдіяльності за таких умов. Наукова психологія має завдання створювати і надавати практичні ментальні інструменти для життя людини у складних соціальних умовах. Розробку таких ментальних інструментів доцільно здійснювати на мультидисциплінарних методологічних основах. Попередній аналіз таких основ свідчить, що універсальним інструментом життя людини у складних соціальних умовах є гра. Феномен гри знаходиться в предметному полі філософських, психологічних, математичних, соціологічних, культурологічних та політичних наукових ініціатив. Компаративний науковий аналіз підтверджує, що гра – це універсальна онтофеноменальна форма та продуктивна програма життєдіяльності суб'єкта; спосіб буття людини та суспільства в складних умовах. В межах наукової методології гра стає канонічним мультидисциплінарним базисом досліджень життєдіяльності людини і суспільства. Таку можливість гри надає її здатність забезпечувати процеси системогенезу людини та соціальної групи. Гра як програма життєдіяльності суб'єкта оптимально забезпечує виконання фундаментальних принципів системогенезу: 1) упорядкованої цілісності; 2) самостабілізації; 3) самоорганізації, 4) ієрархізації та 5) взаємоспівдії компонентів системи. Серед цих

принципів провідну роль відіграє принцип взаємоспівдії. Він забезпечується механізмами вивільнення компонентів системи від надлишкових ступенів свободи, створення моделі корисного для системи результату. Наведені принципи аксіоматично та ізоморфно реалізуються як на рівні особистості, так і на рівні соціальної комунікації. Це відбувається завдяки ігровій програмі суб'єкта, яка точно відповідає актуальній для нього ситуації. Універсальним системоутворюючим фактором генезу ігрової програми суб'єкта є корисність. Гра об'єднує часо-просторові показники, показники якості результату, механізми його верифікації. Гра носить програмно-генетичний контекст впливу на формування поведінки людини від модусу імітації до модусу повноцінної дії у невизначеності. Повноцінне застосування гри як програми діяльності в складних умовах поширює в суспільстві пріоритети інтерсуб'єктної комунікативної раціональності. Канонічність гри тут проявляється в ізоморфізмі її змісту і механізму з механізмами Парето-оптимальності (математична теорія ігор), комунікативної раціональності (філософія), таксономії видів провідної діяльності людини (психологія діяльності).

Ключові слова: гра, невизначеність, світ VUCA, гібридна війна, прекаріат, суб'єкт життєдіяльності, вчинок, принцип, модус, канон, системогенез, системоутворюючий фактор, корисність, таксономія, упорядкована цілісність, самостабілізація, самоорганізація, ієрархізація, взаємоспівдія компонентів системи, ігрова програма, комунікативна раціональність, інтерсуб'єктивність, теорія ігор, провідна діяльність, Парето-оптимальність.

ANNOTATION

Oleh Khairulin.

Game as a psychological program of the subject's life activity.

Modern features of human life activity are characterized by the accumulation of risks of critical uncertainty, lack of predictability and rational basis for productive decision-making and social interaction. It actualizes the large-scale problems of various genesis. In particular, it is talked about global problems of the military-political, medical-social and cultural-economic context. The hybrid geopolitical confrontation, the COVID-19 sanitary crisis, the precariat-movements Gilets jaunes and BLM and others are the examples of this. Therefore, a modern person is faced with the critical urgency to find and use reliable means of life activity in such conditions. Scientific psychology has the task of creating and providing practical effective mental tools for a person's life in the complex social conditions of everyday life. The development of such tools should be carried out on a multidisciplinary methodological basis. It is argued that the most important tool of human life under these circumstances is the phenomenon of the game which is in the subject field of philosophical, psychological, mathematical, sociological, cultural and political discourses. Comparative scientific analysis confirms that the game is a universal onto-phenomenal form and a productive program of subject's rational life activity; a way of the person's and a society's being in difficult conditions. In the field of scientific methodology, the game becomes a

canonical multidisciplinary basis for research of this range of problems. This opportunity is given to the game by its ability to ensure the processes of systemgenesis of human and social group, because it is the game as a metaprogram of the subject's life activity that optimally ensures the implementation of the fundamental principles of systemgenesis: a) ordered integrity; b) self-stabilization; c) self-organization, d) hierarchization and e) interaction of system components. Among these principles, the leading role is played by the principle of mutual cooperation, which is provided by the mechanisms of releasing the components of the system from excessive degrees of freedom, creating a model of useful results for it. These principles are axiomatically and isomorphically implemented both at the level of personality and at the level of social communication. This is due to the game programming of the subject, which exactly corresponds to the situation relevant to him. A universal system-forming factor in the genesis of a personal game program here is usefulness. The game combines time-space indicators, indicators of the result quality, and the mechanisms of its verification. The game introduces a program-genetic context of influence on the formation of human behavior from the mode of imitation to the mode of full-fledged action in moments of uncertainty. The full-

fledged application of the game as a metaprogram of activity in difficult conditions spreads in society the priorities of intersubjective communicative rationality. The canonicity of the game here is manifested in the isomorphism of its content and participation with the mechanisms of Pareto-optimality (mathematical game theory), communicative rationality (philosophy), and taxonomy of the types of leading human activity (psychology of activity).

Keywords: *game, uncertainty, VUCA world, hybrid war, precariat, subject of life activity, action, principle, mode, canon, systemgenesis, system-forming factor, usefulness, taxonomy, ordered integrity, self-stabilization, self-organization, hierarchization, interaction of system components, game metaprogram, communicative rationality, intersubjectivity, game theory, leading activity, Pareto-optimality.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Томчук М.І.,
д. психол. н., проф. Шандрюк С.К.**

**Надійшла до редакції 30.09.2020.
Підписана до друку 13.11.2020.**

Бібліографічний опис для цитування:

Хайрулін О.М. Гра як психологічна програма життєдіяльності суб'єкта. Психологія і суспільство. 2020. №4. С. 24–53. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.024>

Тамара ЯЦЕНКО, Любов ГАЛУШКО,
Ірина ЄВТУШЕНКО, Світлана МАНЖАРА

ПРАЛОГІЧНІСТЬ МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГА В КОНТЕКСТІ ГЛИБИННО-КОРЕКЦІЙНОГО ПІЗНАННЯ

Tamara YATSENKO, Lyubov GALUSHKO,
Iryna IEVTUSHENKO, Svitlana MANZHARA

PRALOGICITY OF THE PSYCHOLOGIST'S THINKING IN THE CONTEXT OF DEEP-CORRECTIVE COGNITION

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.054>

УДК: 159.9.072.5

ВСТУП

Відкорегованість людини як науково-практична проблема була чітко поставлена в гуманістичному напрямі, який визначив перспективи її соціальної самореалізації через актуалізацію особистісного потенціалу [8; 13]. Формування *методу активного соціально-психологічного пізнання* (далі – АСПП) взаємопов'язане з уточненням універсально-динамічних (як і архаїчно-пралогічних) тенденцій психіки суб'єкта, що сприяло розширенню меж як практичної, так і суто науково-дослідної спроможності вказаного методу. Деструкції психіки створюють бар'єри на шляху до самореалізації в будь-якій професії, особливо у тих галузях, які побудовані на взаємоперцепції в системі “людина – людина”. Особистісна психокорекція потрібна практичному психологу як передумова професійної самореалізації з огляду на необхідність безпосередньої взаємодії з іншою людиною.

Оригінальність науково-прикладних пошуків, презентованих у статті, полягає в тому, що ми не лише забезпечуємо групову психокорекцію, а й невпинно уточнюємо її методологічні передумови, що сприяє оптимізації інструментарію діагностико-корекційного про-

цесу. АСПП вирішує подвійне завдання: (а) підтверджує практичну доцільність та результативність методу; (б) розширює перспективи релевантності наукових досліджень психіки у її цілісності (свідоме / несвідоме).

Результати АСПП узагальнено в 42 кандидатських і 3 докторських дисертаціях. Прагнучи вдосконалити методи діагностико-корекційної допомоги людині, ми пам'ятали мудрий вислів німецького філософа Кір Гофа: “немає нічого більш практичного, ніж хороша теорія”.

Перші кроки до розробки методу АСПП були пов'язані з проходженням Т. Яценко (у вісімдесятих роках) стажувань: тренінг інтерперсональний (Варшава); групова психотерапія (Гданськ, Ленінград); соціотренінг (Москва); авторитарна психотерапія (Вільнюс, Новосибірськ) та ін. Під час такої практики “ведучий групи” мав велику, і нерідко методологічно не обґрунтовану, свободу впливу на людину; почасти спостерігалась невинуватана пріоритетність “технік” над їхньою доцільністю для конкретної особи. Техніки роботи, як правило, були запозичені з інших систем, де вони мали суто авторську апробацію.

З огляду на сказане, нам стало зрозуміло, що інструментарій практичної роботи пси-

холога у системі “людина – людина” має слідувати за методологією розуміння психіки в її цілісності – “свідоме / несвідоме”. Загострилася увага й до того факту, що у царині академічної психології не забезпечується пізнання *індивідуальної неповторності психіки*. Останнє ж потребує ймовірного прогнозування (яке відрізняється від “формалізованого” неоднозначністю), розвитку інтуїції, вміння не лише “чути й бачити”, а ще й прочитувати невидимі смисли тощо. Розвиток психодинамічної теорії (з 1978 р.) упродовж десятиріччя дав змогу виявити значущість методології, яка єднає теорію й практику, відкриває перспективи в кожному конкретному випадку виходити на індивідуальну неповторність психіки особи.

Найперше, на чому була зосереджена увага, це *розкриття психодинамічних та структурних аспектів психіки у її цілісності*, які презентує “модель внутрішньої динаміки психіки” (далі – “модель”) (**рис. 1**). У пошуках адекватного методу довелося піти іншим шляхом, ніж практика соціально-психологічного тренінгу (СПТ). Увага була зосереджена на формуванні методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), що сприяв глибинному розумінню психіки у її цілісності та виявленню тенденцій поведінки, які задані позадосвідними утвореннями в їхній інтегрованості з архаїзмами [28].

Зважаючи на існування двох сфер психіки (свідоме / несвідоме), було поставлено завдання досягти адекватності методів та засобів пізнання психіки у її цілісності, тобто в єдності сфер свідомого й несвідомого. Це потребувало врахування специфіки їхнього мовного самовираження, тобто поєднання вербальних та невербальних засобів у процесі глибинного пізнання. Візуалізація власної самопрезентації учасниками діагностико-корекційного процесу стала невід’ємним атрибутом методу АСПП. Останнє базується на здатності психіки до перекодування ідеальної реальності в упереджену зі збереженням інформаційних еквівалентів [2; 10; 14]. Психодинамічна система АСПП враховує як універсальність психічного, так і його індивідуалізовану неповторність у внутрішньому світі кожної особи, пізнання якої і входить у першочергові завдання.

Постановка проблеми. Метод АСПП передбачає введення прогуманістичних принципів групової взаємодії, які знімають обов’язковість дотримання соціально-дисциплінарних обмежень поведінки, що “сплетені з павутини”

численних канонізованих чорно-білих категорій, як от “добре” – “погано”, “правильно” – “неправильно” тощо. У соціумі подібна аксіоматичність “регуляторів” поведінки є необхідною, тоді як у групі АСПП вона може бути лише перешкодою на шляху глибинного пізнання.

Специфічність принципів організації групової взаємодії здавна відома та отримала належну оцінку в гуманістичній психології. Водночас, переконуючись у продуктивності такої специфічної організації взаємодії учасників АСПП, до кінця важко було зрозуміти, чому діагностико-корекційний процес так органічно поєднується з упередженістю психіки. Лише роки практики дали змогу збагнути, що такі передумови відкривають простір для вияву *пралогічного потенціалу психіки, який незмінно стримується “логічним мисленням”* (завдяки “дисциплінарним” циркулярам). Можна згадати, скільки разів за день дитина чує: “так не можна...”, або “що люди скажуть” (“будуть сміятися”) і т. ін. У групі АСПП (на перших заняттях) проходить етап “розморожування”, який дає змогу людині повернутися обличчям до самої себе у ситуації “тут і тепер” і дати волю внутрішнім побудженням, що є передумовою спонтанності поведінки. Такий підхід дозволяє виявити вектор енергетичного потенціалу позадосвідних, пралогічних утворень, які недоступні для академічно стандартизованих “технік” пізнання.

Для АСПП характерна зорієнтованість на ймовірнісне прогнозування невидимих чинників спонтанної поведінки у системі “людина – людина”, “обличчя до обличчя”, “очі в очі”. Доцільність такого організаційного забезпечення в групах АСПП спирається на латентну підпорядкованість психіки певному внутрішньому непорушному закону латентної (прихованої) детермінації поведінки за умови збереження її індивідуалізованості. До того ж уведення безоцінності суджень створює необхідні передумови для вільного вияву пралогічного мислення, що органічно взаємопов’язане з мотиваційним потенціалом архаїчного спадку людства (“Едіп”, вина, жертвопринесення, рабоволодарювання тощо).

Досвід глибинного пізнання психіки дає нам змогу перефразувати проблему, поставлену І. Кантом: “Чи можливе пізнання?” на: “Як забезпечити можливість адекватного, оптимального пізнання психіки?”.

Наш шлях – це незмінне збереження зорієнтованості на забезпечення релевантності роз-

криття глибинних витоків особистісних проблем суб'єкта (стабілізована внутрішня суперечність), властивих його психіці. Фактаж аудіо- і відеоматеріалів групової практики АСПП дає змогу проводити (спіралеподібно) теоретичні узагальнення, які мають продовження у практичних нововведеннях, котрим передую динаміка “від практики до теорії і навпаки”. У пропонованій статті маємо намір представити окремі важливі результати практичної реалізації розробленої нами психодинамічної теорії глибинного пізнання за умов вияву пралогічних утворень психіки.

Метод пізнання. АСП синонімічно має споріднену назву – “глибинне пізнання”, основою якого є введення принципів групової взаємодії. Це сприяє зосередженню людини на емоційному самоприйнятті й прийнятті іншої людини такою, якою вона є (безоцінно й безосудно), свободі рефлексії емоційних станів (поза критеріями оцінки “добре” чи “погано”), на відсутності критики чи рекомендацій тощо. Усе це зумовлює актуалізацію пошуково-дослідницької уваги до власних емоційних станів та реакцій на поведінку інших людей з подальшим їхнім аналізом. Ослаблення на час роботи групи АСПП соціально-оцінкових критеріїв, без сумніву, пробуджує в суб'єкта резерви мотивації рефлексії, що спонукає до самопізнання при актуалізації пралогічного потенціалу. В такий спосіб вся сукупність прогуманістичних принципів функціонування групи АСПП каталізує поведінку учасників процесу завдяки можливостям вивільнення резервів самоприйняття (на засадах безоцінковості), мотивованого блокованою раніше енергією. Останнє є запорукою розвитку в особи здібностей безумовного особистісного прийняття як себе, так і іншої людини. Саме це каталізує внутрішньомотивовані енергетичні ініціативи, що й сприяють виникненню передумов для дослідницького процесу самопізнання.

Рефлексивне самовідображення відкриває перспективи виявлення архайчно-мотиваційного потенціалу психіки, який синтезується у пралогічному мисленні. Провідні характеристики пралогічності психіки виявляються в нейтральності до суперечностей, що доведено в праці Л. Леві-Брюля, яка узагальнює тридцятирічні дослідження “первісного мислення” [6]. Вчений розкрив основний закон пралогічності психіки – **підпорядкованість закону співпричетності**. Указані вище принципи організації функціонування групи АСПП сприяють

нейтралізації суперечності між груповою поведінкою учасників діагностико-корекційного процесу і соціальними вимогами до поведінки дорослої людини. Крім того, атмосфера безоцінковості у груповій взаємодії та прийняття себе, як і іншої особи, такою, якою вона є, веде до зняття внутрішніх суперечностей, заданих Супер-Его з Его. Глибинне самопізнання сприяє актуалізації архайчних мотивів пралогічності поведінки учасників АСПП, що організується самим фактом візуалізованої самопрезентації.

Виклад основного матеріалу дослідження

*Керівництво діагностико-корекційним процесом АСПП за формалізованими академічними критеріями ніби відсутнє, хоча воно здійснюється за допомогою постановки питань, які ґрунтуються на розумінні психологом **смислів** і не лише з актуальної відповіді респондента, а й з урахуванням сукупного вербального і невербального матеріалу (від початку сеансу). Особливого значення набувають інтерпретаційні узагальнення, що періодично здійснюються психологом. Весь процес глибинного пізнання підкорений провідним механізмам, які були відкриті та науково і методологічно обґрунтовані Т. Яценко ще у вісімдесятих роках, а саме “*позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта*” [21]. Дотримання вказаного закону поширюється на всі методики та процедури в межах функціонування груп АСПП. Діагностичні й корекційні процеси є невіддільними один від одного та протікають порційно й непомітно для учасників групової взаємодії.*

Керівництво процесом глибинного пізнання передбачає особистісну відкоригованість психолога (ведучого) та його професійно зрілу методологічну грамотність. У здійсненні “позитивної дезінтеграції” важливу роль відіграє не лише ослаблення активності захисно автоматизованих блоків психіки, а й інструментальне забезпечення порційності й багаторівневості процесуальної діагностики в їхній нерозривній єдності з корекцією. Останнє зумовлює інтеграцію психіки на більш високому рівні її розвитку, що передбачає тримати в оптимумі емотивні навантаження учасників так організованого пізнання. Процес індивідуальної роботи проходить у діаді “Психолог – Респондент” (“П – Р”) за спогляданням усієї гру-

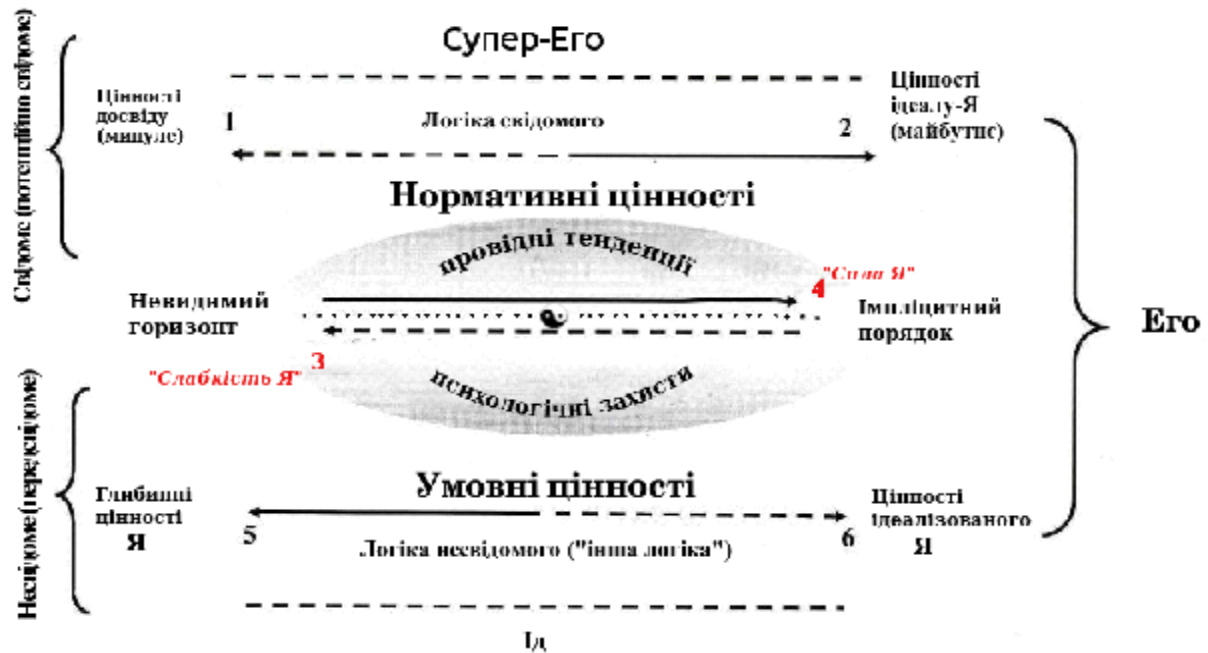

Рис. 1.
Модель внутрішньої динаміки психіки

пи (з наступним обговоренням). Усе це каталізує оживлення в кожного учасника власних активних осередків (слідів пережитого), які індивідуалізують саморефлексію й породжують емотивно значущі аспекти власного досвіду.

Відправною позицією для нас є те, що *“психіка кожної людини знає все”*, що й зумовлює спрямованість процесу глибинного пізнання на спонтанність та невимушеність поведінки учасників АСПП, так і *“слідування психолога за...”* (ініціативою респондента). Професійна зорієнтованість психолога зумовлюється розумінням ним структурно-динамічних аспектів психіки, у чому допомагає розроблена нами *“модель внутрішньої динаміки психіки”* (рис. 1). Розуміння векторності динаміки психіки (горизонталь і вертикаль) презентує провідні тенденції спонтанної активності суб’єкта, що знаходяться в енергетичному протистоянні (див. стрілки 2 і 5): з одного боку, це прагнення до соціальних успіхів (*“ідеал-Я”*, стрілка 2), з іншого – до *“завершення нереалізованих справ дитинства”*, що спричинено глибинними цінностями (стрілка 5). Отож різновекторність психіки, яку ілюструє модель, указує на можливість формування в суб’єкта внутрішньої суперечливості психіки.

Науково-дослідна й практична результативність процесу глибинного пізнання залежить від розуміння професіоналом функціональних

підсистем психіки у їхній енергетичній різноспрямованості [1; 24]. *Психологічний захист* є центральною ланкою в розумінні цілісності психіки, що еліпсоподібно охоплює як свідому, так і несвідому сфери. Нами встановлено дві форми захистів, які важливо розуміти та враховувати в процесі ведення АСПП, це – *базальні захисти й ситуативні* (периферійні), реалізація яких незмінно передбачає перетин *“вертикалі” й “горизонталі”*. Базальна форма захисту (горизонталь) синтезує як онтогенетичні, позадосвідні утворення психіки, так і архаїзми. У точці перетину відбувається синтез активності як позачасових (архаїчних) детермінант, так і онтогенетичних, які наближені до потреб Я. Наявність вертикалі й горизонталі сприяє *“осучасненню”* архаїчних мотивів *“досвідом”* конкретного індивіда. Тому архаїзми, що енергетично синтезовані зі сферою несвідомого, не заявляють про себе виокремлено та відкрито.

Указані дві форми психологічних захистів є несхожими: якщо базальні *“зайняті”* травмами минулого, то периферійні – потребами Я, в контексті чутливості до Його іміджу. Захисну активність актуалізує прагнення наближення до *“Ідеалу Я”*. Тому відступи від реальності незмінно зберігають орієнтир на підтримку *“високості Я”*. Чи *“відпочивають”* у цей час базальні захисти? – Ні. *“Точка пе-*

ретину” забезпечує нероздільність обох захисних форм активності за неможливості їхнього злиття. Базальний захист є провідним за енергетичною потентністю, тому невидимо й незмінно прагне вклинити власні інтереси в усе, що відбувається “тут і тепер”, проте саме така активність і відкриває перспективу їхнього пізнання.

Спільним мотивом для обох різновидів захистів постає тенденція “до сили”. Хоча “відчуття сили” для вказаних вище форм захистів є різною. Відмінність полягає у тому, що базальний захист “набуває сили” через *оживлення* депривованих, витіснених та заблокованих (механізмами опорів) потягів особи (переважно едіпального порядку). Периферійні ж захисти прагнуть до досягнення *престижу Я* (“ідеалу”), який підтверджується соціумом, що й зумовлює відступи від реальності (із залученням механізмів витіснення). Важливо розуміти, що все це маскується від самого суб’єкта і найчастіше механізмами раціоналізації. *Діалог* в АСПП виявляється не просто головним помічником психолога, а й *засобом інтеграції двох сфер психіки* – свідомого та несвідомого.

Здійснення глибинного пізнання потребує й розуміння сутності “імплицитного порядку”, який об’єднує обидві сфери психіки та функціонує в межах “невидимого горизонту” (С. Гокінг також назвав це “горизонтом подій” [18]). Дійсно, порядок виявляється лише через дію (спонтанну і невимушену), яка інтегрує силові поля взаємовпливу обох сфер (свідоме й несвідоме). Нам удалось констатувати *пралогічну сутність “імплицитного порядку”, що виражається як у його нейтральності до суперечливості власних складових, так і у візуалізованості самопрезентантів учасників АСПП*. Особливо чітко “порядок” виявляється за умов використання психомалюнків (а саме репродукцій картин). Порядок не можна безпосередньо побачити або ж окремо дослідити, проте можна ним скористатися у процесі психоаналізу малюнків (самопрезентантів) завдяки здатностям “руки” людини до впорядкування (“сліпа навичка”¹).

“Імплицитний порядок” об’єднує обидві сфери психіки, що відображається на моделі: точки – це видиме, свідоме, проміжок між ними – невидиме, несвідоме. Саме ця категорія [порядок] дає відповідь на питання: “Де ж (і

Рис. 2.
“Хвиля на воді” (див. [31])

в чому) виявляється цілісність психіки”? Адже сфери психіки – “свідомість / несвідоме” – не лише автономні, а ще й функціонально асиметричні. Тому вважаємо “Інь-Ян” (що введені в модель) адекватним символом сказаного. Порядок – це не пряма лінія, а хвиля, яка узгоджується з проміжною (хвилеподібною) ланкою у вказаному символі. Діалог у системі “психолог – респондент” теж символізується хвилеподібно із збереженням “лінії порядку”. Сказане подібне до руху електрона, який умовно можна порівняти з хвилею на воді (*рис. 2*).

Якщо звернути увагу на спін руху (стрілочка) на кружечках, то вони прямують (з обох боків) назустріч одна одній. Тобто пізнання електрона передбачає проходження двох кіл, що в сумі становить 720°, а не 360°. Стає зрозумілим, що обмеження даними академічної психології дає нам артефактні уявлення про психіку. Подібна думка наявна й у гештальтистів, зокрема М. Вертгеймера, котрий зазначає: “Є психологічні теорії та підручники з психології, які, хоч і пишуть постійно лише про елементи свідомості, насправді є більш бездуховними, ніж живе дерево, яке не має в собі нічого від свідомості. Не про те повинна йти мова, з чого складаються елементи подій, треба говорити про ціле, про сенс цілого” [19, с. 84-97]. Холістичний підхід до розуміння психіки у її цілісності передбачає врахування її дуалістичної природи, що й символізує Інь-Ян на запропонованій авторській моделі.

Дуалізм психіки пояснюється ще і *різноспрямованістю мотиваційно-енергетичних потоків*, заданих архаїчними й онтогенетичними надбаннями психіки, що зумовлює зорієнтованість інтересів Я. Тому такого типу “органічний дуалізм” указує на пралогічну сутність психіки, на присутність у ній позадосвідних утворень, які апріорі невідомі Я (свідомості).

Отже, *психіці властивий дуалізм* і не лише через функціональну асиметричність сфер

¹ Термін введено Л. Леві-Брюлем як невід’ємний атрибут пралогічного мислення.

(свідоме / несвідоме), але й завдяки архаїчно успадкованій універсальності різноспрямованості мотиваційних тенденцій у їхній неповторній індивідуалізованості в кожній особі.

Відкриттю категорії “імпліцитний порядок” сприяла самоплинна ініціатива (здатність) учасників АСПП ранжувати (розташовувати) підібрані ними (чи ними ж намальовані) малюнки у певній послідовності, керуючись внутрішньою спонукою, що усвідомлюється як “емотивна значущість”. Емпіричний фактаж переконує, що “психіка знає все, не знає лише Я (свідомість)”. Це вимагає з кожним презентантом працювати довготривало в діалогічній взаємодії, що сприяє його індивідуалізованому “оживленню”. Останнє полягає у його емотивному наповненні малюнку, що можна констатувати як факт архаїчної здатності психіки до *анімізації (духовно-психологічного оживлення) предметного світу* [28], яка є колективним надбанням психіки. Л. Леві-Брюль пише: “Як би далеко ми не заходили, якими “первісними” не були б суспільства (які спостерігали), ми скрізь зустрічали лише соціологізовану свідомість, яка уже заповнена численністю колективних уявлень, походження яких губиться в мороку” [19, с. 239-240]. Тому цей дослідник [6; 19] для поглиблення розуміння проблеми бере за орієнтир порівняння прагматичного мислення з нашим і висноує, що: а) для первісних немає суто фізичного факту; б) весь психофізіологічний процес сприйняття проходить так само, як і в нас, проте він миттєво загортається в колективні уявлення. Зокрема, “первісні люди дивляться тими самими очима, що й ми, але сприймають вони не тією свідомістю, що й ми, ...їхні перцепції складаються з ядра, оточеного більш чи менш товстим прошарком уявлень соціального походження” [19, с. 240]. У практиці глибинного пізнання, нами виявлено подібне. Однак це “огортання” відбувається під впливом тиску батьків (родичів), які чомусь хочуть передати своє бачення й свої цінності дитині. Вказаний факт нерідко передається в малюнках (до прикладу, *рис. 3*).

Рис. 3.
Радісний день у сім'ї

На цьому малюнку студентка психологічного факультету зобразила, як батьки ініціюють підміну її потреб і цінностей власними, а родичі це заохочують оплесками. І це поряд люди (батьки, родичі) з вищою освітою. Хіба це не змушує задуматися про силу прагматичних тенденцій? Саме вони й потрапляють в актив діагностико-корекційного процесу. Що ж стосується первісних людей, то вони не потребували корекції, оскільки в них уявлення були ще недиференційованими.

Саме діалогічна взаємодія психолога з респондентом сприяє розкладанню цілого на елементи, що *відкриває перспективу пізнання сутності особистісної проблеми*. Останньому сприяє підкореність АСПП провідному закону: “позитивна дезінтеграція і вторинна її інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб’єкта”. Усе це сприяє реалізації бажаних для кожного учасника АСПП перспектив індивідуалізації своєї психіки на засадах актуалізації власного потенціалу й можливостей його просоціальної реалізації.

Багаторічний (емпіричний) фактаж *архаїчно-сислового навантаження візуалізованих засобів* спонукав нас до введення прийому “Тату”². Учасникам АСПП пропонують виконати *тематичні психомалюнки “Тату” – “Тату вини” і “Власне тату”*. Наступний крок: підібрати до власно визначених зображень Тату (до кожного окремо) репродукції художніх картин (які заздалегідь нами підготовлені у великій кількості). Робота з

² Відомо, що феномен татуювань сягає в глибину століть. У Великій Радянській Енциклопедії вказується, що це слово полінезійського походження: “та” – картинка, “ату” – дух, разом “картинка – дух”. Татуювання зустрічається в усіх первісних народів. У кожного клану був свій родовий предмет культу, який татуювався на тілі. Водночас помітним є подвійність ставлення людей до татуювання, адже воно пов’язане також із функцією стигматизації, тобто таврування і це не лише обмежилось давниною. Фашисти таврували в’язнів концтаборів. Пропозиція виконання психомалюнку “Тату” враховує вищеокреслену “подвійність”, що зумовило введення процедури виконання двох малюнків.

малюнками значно посилює об'єктивну складову процесу глибинного пізнання. Підбір же репродукцій (до самостійно виконаних психомалюнків) послаблює периферійні форми захистів та каталізує об'єктивування неусвідомлюваних чинників у площину спостереження.

Вивчення проблеми позадосвідних утворень психіки відкриває перспективу уточнення й наукового обґрунтування присутності архаїчної складової в *мотивації спонтанної поведінки*. Упредметнені засоби самопрезентації учасників АСПП мають бути індиферентними, тобто семантично нейтральними, зокрема це камені, іграшки, психомалюнки чи то репродукції художніх полотен. Саме індиферентність допоміжних засобів сприяє виявленню персоналізованих глибинних детермінант у їхній індивідуалізації в кожній конкретній особі.

Психодинамічна методологія пізнання сприяє розумінню того факту, що категорія “цілісність психіки” складніша, ніж здається на перший погляд. Це передусім зумовлено *функціональною асиметрією сфер свідомості та несвідомого* за їхньої невід'ємності. Останнє підтверджується підпорядкованістю психіки *імпліцитному порядку*, який сам собою, завдяки своїй інтегративній природі, передбачає *нейтральність до суперечностей*, адже він [порядок] *об'єднує обидві функціонально асиметричні сфери – “свідоме / несвідоме”*. Інакше кажучи, “порядок” не слугує інтересам тієї чи тієї сфери психіки (“свідомого” чи “несвідомого”). Він ілюструє (за умов візуалізованої самопрезентації) упорядкованість (слідкування за...), яка продукується психікою в її індивідуальній неповторності. Причому факт імпліцитного порядку є вкрай значущим як теоретично, так і практично. Емпіричний фактаж засвідчує цілісність психіки, якій властива заданість пралогічної нейтральності до функціональної суперечливості складових “порядку”. Це фактично й оберігає самосприйняття від відчуття розщепленості психіки чи різноспрямованості базальних (переслідують інтереси минулого) та ситуативних захистів. Тому поза візуалізацією психіки, яка здатна непомітно, через образ, поєднувати суперечливі тенденції, важко було б забезпечити повноцінне глибинне пізнання. У З. Фрейда під час використання вільних “словесних асоціацій” на це нерідко потрібні були роки [17]. Можливо, тому З. Фрейд так високо цінував сновидіння, а К. Юнг запровадив навіть прийом малюнкового зображення особою власних сновидінь.

Пралогічність психіки (в її нейтральності до суперечностей) вбачається ще й у тому, що люди не відчують внутрішній базальний конфлікт “життя – смерть”. До того ж упродовж життя зберігається ілюзія вічності, або “оживляють” померлих своєю поведінкою. Останнє зачасти виявляється в тому, що люди знецінюють життя чи психологічно себе “змертвляють” через пережиту травму, що явно засвідчує пралогічний характер психіки. У зв'язку з цим наведемо короткий фрагмент діалого-аналітичної роботи з респонденткою Н. Повна стенограма подана в книзі, присвяченій “психоаналізу з використанням репродукцій художніх полотен” [27, с. 239].

**Фрагмент психоаналітичної роботи
зі студенткою психологічного
факультету ЧНУ
ім. Б. Хмельницького (2018 р.)**

Н.: Першим я обрала рис. 4, роблячи акцент на “голові” (*зверху статуї*), тобто на розвитку інтелекту, – “все йде з голови” (*указує на світло біля статуї, рис. 4*).

П.: Тоді ти робиш акцент на власному розумі?

Н.: Можливо, хоч для цього треба ослабити “темряву” душі, щоб розум був світлим.

П.: Цей *рис. 4* може сприйматись як самонародження? Таку гіпотезу самонародження ти сприймаєш зараз?

Н.: Радше приймаю, бо відчуваю в цьому внутрішню потребу.

П.: Тоді самонародитися для тебе – це інтелектуально переродитися через переосмислення свого життєвого досвіду, збагнути, як ти сама собі шкодиш?

Н.: Так, поза сумнівом, бо саме це мене затримує у якійсь внутрішній “нерозумній” статиці, пустоті, схоже на *зупинку в темряві пустелі власної душі*.

П.: Ти добре саморефлексуєш, і є сподівання на вивільнення з “темряви”, про яку йдеться. Ми не можемо народитися двічі біологічно, але можемо допомагати собі в переосмисленні пережитих ситуацій і просвітлити їхні наслідки. Перейдімо до наступного малюнка (*рис. 5*). Скажи, що ти винесла з цього малюнка, що він допоміг тобі збагнути, зрозуміти?

Н.: Понад усе для мене – це роль цього “скелета” (*справа*) в моєму житті.

П.: Цей скелет не просто суто символ, а є частиною тебе?

Н.: Так, поза сумнівом, це мої самовідчуття, це відчуження власної плоті (тіла), жіночності у собі, життєвого аспекту. Скелет же не має статі. Тепер я зрозуміла, чому ігнорую цю дівчину на *рис. 5*. Це захист – *я ж без статі*, мені так простіше, моє тіло ніби відсутнє.

П.: Видається загадкою твоє відчуження цієї чуттєвої, красивої дівчини.

Н.: Я взагалі не звертаю на неї уваги – вона ніби не існує для мене. Та й зараз теж це так, я не можу дивитись на її звабливий вигляд, це жахливо!

П.: Саме це й дивує. Ти молода, красива, і в тебе ще все життя попереду, а ти ігноруєш усе це? Радше можна було б себе співвіднести з дівчиною, аніж зі скелетом, адже ти юна, ніжна й гарна? Можливо, ти можеш звернутись до “дівчини” й до “скелета” з певним текстом?!

Рис. 4.
Войтек Сюдмак — *Найсильніший*

Рис. 5.
К. Верлінде — *La Decbirure*

Н.: Ні, не можу, це важко, особливо важко звернутись до дівчини... Скелет – це усталений в душі залишок моїх страждань із дитинства.

П.: Значить, свою красу, гармонійність, яка презентована зовні, ти відчужуєш? Як і свої – жіночність та приналежність?

Н.: Так, відчужую, і таке відчуття, що щось змінити – це вище моїх сил!

П.: Тоді, вочевидь, хлопцям непросто з тобою, вони мають супротив?

Н.: Комп'ютеру зі мною нормально.

П.: Ти омертвляєш інтимні взаємини чи опосередковуєш їх комп'ютером? Чи хлопців відносиш до категорії “механіки”?

Н.: Просто не спілкуюся з ними. Мені краще бути самій, спокійніше, комфортніше. Я до людей не лізу, не нав'язуюсь і воліла б аналогічного ставлення і з їхнього боку.

П.: Але ж вони можуть виявляти зацікавленість тобою – ти жіночна, гарна дівчина?

Н.: У мене: “До побачення!” – на всі випадки життя, готовий щит! Якщо мені не цікаво чи щось не подобається – ото й усе! Іншого й не буває.

П.: Але ти апіорі стверджуєш готовність, що “уже не подобається” людина. Ти не готова познайомитися, пізнати людину. З хлопцями це можна зрозуміти, але чому ж відчужується ця дівчина на рис. 5?

Н.: Не знаю, що сказати... Гадаю, тому що я себе відчужую, не сприймаю власний жіночний аспект. Мені видається, що це лише клопоти, я їх пережила у дитинстві, це було насилля вітчима. Тому цій дівчині (рис. 5) я сказала б: “Одягнись!”

* * *

Фрагмент емпірики засвідчує балансування психіки між двома полюсами базального конфлікту “життя – смерть” (див. для порівняння рис. 4 – “народження”, і рис. 5 – “смерть”), що пояснюється нейтральністю “порядку” до

суперечливості вияву подібних тенденцій. Завдяки пралогічності психіка респондентка Н. неначе не бачить алогічностей в образах малюнків і саме в такий спосіб відбувається інформування про власні інтереси. Так, “скелет”, що символізує (за її вибором) прекрасну, юну Н., оживає завдяки набуттю в її сприйнятті поінформованості. І, головне, ми розуміємо в загальних рисах сутність особистої проблеми Н., а саме те, що з певних причин відбулося змертвіння частини себе. У цьому виявляється та суспільність мислення, яка нам подарована архаїчно. Ото стає зрозумілим, що для первісної свідомості немає суто фізичного факту. У вищевказаному випадку з респонденткою Н. скелет “оживлюється” певним семантичним боком, перетворюючись у презентант Н., що сприяє виявленню її стабілізованої особистісної проблеми. Це й ілюструє фрагмент поданої стенограми діагностико-корекційного діалогу психолога з Н. Звідси констатуємо *присутність пралогічних характеристик у рефлексивному мисленні сучасної людини, що й пояснює нейтральність психіки до суперечливості змісту візуалізованих самопрезентів.*

Традиційно (академічно) наукове пізнання психіки орієнтоване на одну сферу – свідомість. Були спроби проникнути в несвідоме “проективними методами”, але підсумковий етап діагностування тут більше пов'язаний із тестовими опрацюваннями результатів, що ігнорує функціональну цілісність психіки. Цілісний підхід до такого пізнання притаманний дослідженням З. Фрейда, проте на контингенті

невротиків з орієнтованістю на терапевтичну допомогу, а це означає, що обстоюється центрованість на симптоматиці виявів хвороби. Сам Фройд указував на власний біологізаторський підхід до розуміння процесу аналізу, а психологічний, за його твердженням, “ще очікує на своє вирішення”. Наш досвід пізнання психіки незмінно рухається у фарватері контингенту психічно здорових людей, тобто соціально адаптованих до звичного життя, праці чи навчання. В останні роки ми переважно зосереджені на вдосконаленні підготовки майбутніх психологів і на оволодінні ними методологією глибинного пізнання як важливої передумови досягнення справжнього професіоналізму в практичній сфері надання допомоги людині (і самому собі чи самій).

Категорія *імпліцитного порядку*, яка синтезує енергетично-функціональний імператив взаємовпливу обох сфер психіки (в їхній інтегративній єдності з архаїчним спадком), відкриває нові горизонти для науково-дослідного осягнення *феномену психічного* як такого. Нами встановлено, що він [порядок], не будучи оприявненим свідомості, без труднощів виявляється в мимовільній активності суб'єкта. Вражає той факт, що людина апріорі “знає” послідовність *оптимального аналізу* підбраного нею візуалізованого матеріалу (завдяки ієрархізації за їхньою емотивною значущістю). Багаторічний досвід дає підстави констатувати, що процес глибинного пізнання дійсно здатний об'єктивувати підпорядкованість психіки **закону співпричетності** (за Л. Леві-Брюлем [6]), хоч і не прямо, а контекстно. Звідси висновок: сучасна людина не позбавлена пралогічності характеристик мислення, що впливає на специфіку саморефлексії власного досвіду. Водночас психолог у діалого-аналітичному процесі орієнтується не лише на “**бачене**” й “**почуте**”, а й на прочитування **смислів**, котрі передбачають абстрагованість від конкретики баченого й почутого. Виявленню смислових параметрів психіки сприяє задіяння до аналітичного процесу як вербальних, так і невербальних засобів. Це означає, що *смысл еднає дієвість обох сфер, а сам він не підлягає візуалізації*.

Розуміння смислів є найважчим моментом в опануванні майбутніми психологами методом АСПП. Адже лише за умов того, що детермінація основного блоку запитань психолога буде зумовлена смислами, можна сподіватись на те, що вербальне висловлювання психолога стимулюватиме імпульс активності респон-

дента, який об'єктивує енергію несвідомого. Це і є шлях невидимої допомоги психолога респонденту, яка сприяє об'єктивуванню неусвідомлюваних детермінант у сферу сприйняття з метою подальшого впізнання їхньої дієвості в реальному житті.

Діалого-аналітичне пізнання переконує, що латентність (прихованість, невидимість чинників) існує лише на описовому рівні, але не на динамічному, який енергетично задає мотивацію активності суб'єкта, що відкриває перспективи результативності глибинного пізнання. Вочевидь АСПП – когнітивна система, що потребує підтримання *емотивних навантажень в оптимумі для свободи рацію в осягненні деструкцій психіки*. Для людини, яка проходить цей метод, важливо зберігати “тверезість” мислення, що є необхідним для реконструювання (ослаблення) деструкцій психіки, породжених захистами.

Важливо враховувати й те, що емоційні навантаження значною мірою задаються архаїчно, і це не лише комплекс Едіпа, але й наслідкові феномени – вина, жертвоприношення, рабопідкорення (рабоволодарювання), мазохізм [28]. Вказані *архаїчні тенденції мотиваційно синтезуються з пралогічним мисленням*. За цих обставин ниткою Аріадни в АСПП є використання упредметнених, візуалізованих засобів, які підлеглі законам природи, тому всі *відступи психіки від реальності* латентно містять сутнісну інформацію (подібно до “фройдівських” описок, обмовок тощо). Відступи від реальності (на зразок “так не буває”) ми можемо спостерігати в малюнках, які обираються для самопрезентації (див. **рис. 6–8**). Такі малюнки сприймаються індиві-

Рис. 6.

І. Морські — Розлучення

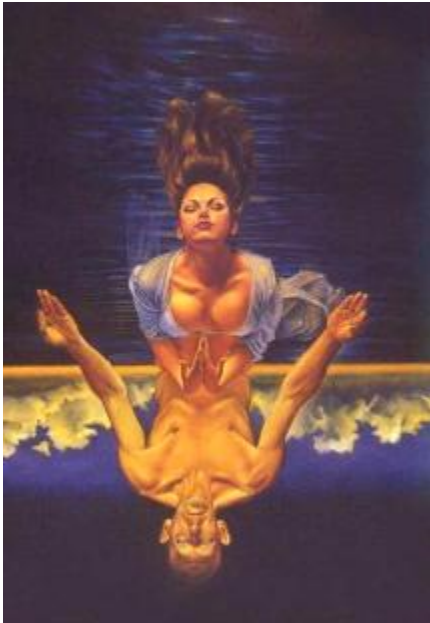

Рис. 7
Дж. Девіто — Виклик

Рис. 8
В. Гожев — Сьогодні

дуалізовано, що оприявнюється у процесі взаємодії в системі “психолог – респондент”.

Кожний малюнок дає об’єктивний фактаж, тому використання в психоаналітичній процедурі візуалізованих (упредметнених) засобів стало *невід’ємною складовою глибинного пізнання*, яке вже сорокаріччя рухається в цьому напрямку оптимізації, причому найкоротшим і найефективнішим шляхом досягнення позитивно-корекційного результату та з мінімізацією *емотивних витрат* (завдяки посиленню раціональності в опрацюванні суб’єктом отриманого поведінкового матеріалу). Водночас успіх залежить від провідного закону глибинного пізнання, на який ми вже вказували: “*позитивна дезінтеграція психіки і вторинна інтеграція на вищому рівні її розвитку*”. Йому підпорядковані всі процедури АСПП.

Укажемо основні вимоги, які узгоджуються з указаним законом:

- створення умов для вияву психіки як у її цілісності (“свідоме/несвідоме”), так і в пралогічних та логічних характеристиках;
- неподільність діагностики і психокорекції;
- порційність і багаторівневість діагностико-корекційного процесу;
- опосередкованість глибинного пізнання упредметненими засобами;
- діалогічна взаємодія психолога з респондентом;
- емотивне “оживлення” упредметнених

презентантів шляхом наповнення їх індивідуалізованим змістом;

– розширення самоусвідомлення респондента завдяки діалого-аналітичному процесу в системі “П – Р”;

– актуалізація процесів самоаналізу, за якої присутність пралогічних аспектів у самопрезентації й самоприйнятті сприяє розширенню самоусвідомлення та пробудженню логічності мислення як в осмисленні особистісних проблем (внутрішньої суперечності), так і способів їхнього розв’язання.

Узагальнюючи пізнання психіки людини в системі АСПП, підкреслимо, що воно є невід’ємним від використання репродукцій художніх творів [27]. Саме це особливо сприяє високій результативності під час поєднання з власними тематичними психомалюнками із залученням і “Тату” (“Тату вини” і “Власне тату”). Художня віртуозність авторів класичних творів у передачі драматизму душі часто перевершує можливості звичайної людини. Водночас архаїчність символіки здатна побуджувати процес мимовільної активності кожної особи завдяки її універсальності. Чуттєво-емотивний відгук вибору нею репродукції (малюнка) є початком “оживлення”, що й *продукує її особистісну індивідуалізованість*.

АСПП проводиться також і у великих аудиторіях (100 і більше осіб), що супроводжується екранізацією візуалізованої частини роботи психолога з респондентом. Ми пере-

конані, що причетність великої аудиторії до індивідуалізованої роботи у системі “П ↔ Р” відбувається завдяки пралогічним³ характеристикам мислення сучасної людини в аспекті його соціально-перцептивної рефлексії. Остання є продуктом як емотивного чуття, інтуїції, так і успадкованої навички впорядкування візуалізованого матеріалу. Л. Леві-Брюль пише: “Розум первісних не є іншим, ніж у нас...”, “Пралогічне мислення – це особлива структура, що функціонує спільно зі структурою логічної думки” [19, с. 236].

Пралогічне мислення побудоване на колективній узагальненості уявлень, що універсалізуються завдяки використанню упредметнених засобів самопрезентації, які актуалізують активність учасників глибинного пізнання у великих аудиторіях (за збереження самостійно індивідуалізованого переживання кожним присутнім у процесі опрацювання емотивно значущого матеріалу). Останнє уможливується з деяких причин: а) анімізації (психологізації) упредметненого світу, що є провідною особливістю пралогічних утворень; б) архаїчної заданості неусвідомлюваних аспектів психіки; в) спонтанності поведінки, що забезпечує дослідницьку платформу завдяки універсальності позадосвідних енергетичних осередків, які утворилися поза контролем свідомості, головню на основі слідів пережитого емотивно значущого досвіду (заданого витісненнями і фіксаціями).

Підкреслимо й той факт, що психіці характерне **“неусвідомлюване знання”**, яке єднає нас із нижче розвинутими істотами. Енциклопедичний словник у розділі “Мислення” це підтверджує: “...тварини здатні до розумових актів..., проте оперують лише невербальними внутрішніми репрезентаціями...” [16, с. 533]. У людей превалує вербальна комунікація **знаково-символічного мислення**, і для її формування минули тисячоліття. Усе це не пройшло безслідно й для **архаїчного мислення**, яке “несе незрівнянно більший обсяг прихованої когнітивної інформації” [Там само]. Та й згідно з Аристотелем, здатність мислити – це компетенція розуму, **безсмертної “мислячої частини” душі**. Висунутий ним принцип асоціанізму узгоджується з пралогічним мисленням – “передсоціаціями”, тобто апріорною заданістю “психічної”

інформації, яка об’єктивується й конкретизується в групах АСПП завдяки діалогічній взаємодії (“П ↔ Р”).

Енциклопедичний словник, розкриваючи сутність когнітивного підходу до розуміння пізнання, указує на здатність психіки до *подвійного кодування* (“вербум та образ”) [16, с. 536]. Р. Декарт вважав, зокрема, що свідомість (“душа”) є сутністю, яку Бог з’єднав з матеріальним тілом, а мислення – це властивість “розумної душі” [Там само, с. 534]. Останнє підтверджується ефективністю діалогічного аналізу в глибинному пізнанні, що доводить існування *“двох систем кодування, переробки та зберігання когнітивної інформації – образної і вербальної”*. Когнітивні механізми архаїчного мислення “спираються на сигнали органів чуття й породжують магію образу” [Там само, с. 536-537].

Надприродні можливості релевантного сприйняття образів малюнків учасниками АСПП формуються в них з дитинства, що задано архаїчно. Малюнок розслабляє учасників глибинного пізнання, знімає напруження, а когнітивні аспекти самопізнання реалізуються на більш сприятливому психологічному тлі відповідно до вимог закону “позитивної дезінтеграції психіки і вторинної інтеграції на більш високому рівні її розвитку”. Це відбувається завдяки діалогічному аналізу та розширенню самоусвідомлення суб’єктом самого себе із залученням архаїчно заданого чинника “вини”. Сказане вище підтверджує можливість *інтеграції в діагностико-корекційному процесі АСПП психологічної й логічної концепції мислення в характерній динаміці “образ/слово”*.

Просторово-образне мислення (до якого належить і його пралогічна форма) оперує прототипами, прообразами (архетипами), виявляючи байдужість до логічних суперечностей. Відбувається це шляхом зрівнювання “можливого” з “неможливим”, “земного” зі “всесвітнім”, “реального” з “надприродним”. І все це організується підкореністю пралогічного мислення *закону співпричетності*. Крім того, архаїчне (пралогічне) мислення використовує невербальні й довербальні (“внутрішньоутробні”) енграмні **засоби передачі** значущої для людини інформації. Водночас **смісл** візуалізується й транслюється

³ Філософсько-енциклопедичний словник поіменовує первісне мислення як *архаїчне*, яке Л. Леві-Брюль назвав *пралогічним, первісним* мисленням, а Л. Леві-Строс – *міфологічним* [16, с. 535].

за допомогою варіативних символів, які мають приховану причетність один до одного. Л. Леві-Брюль довів, що це властиве не лише древнім популяціям, але й розвиненим цивілізаціям. Тому правомірно говорити про *еволюцію архаїчного (пралогічного) мислення і його латентну інтегрованість у рефлексивну форму мислення сучасної людини*. Архаїчні здатності психіки до візуалізації складних психологічних переживань суб'єкта *відкривають нові переконливі горизонти доказовості та аргументованості діагностико-корекційного процесу АСПП*. Наша практика АСПП дає змогу вийти на провідні тенденції поведінки, які уводять людину від життєствердних позицій до імпотування психіки та до самодепривації з виявами тенденції “до психологічної смерті” [25; 29].

Практичний психолог у своїй професійній реалізації не може залишити поза увагою справжню сутність феномену психічного у його когнітивній організації, що єднає людство з Вищим Раціо. Це сприяє осмисленню майбутнім психологом спонтанно-поведінкового базису, який зберігає орієнтованість на сакральні образи архаїзмів, що задають емотивний потенціал психіки. Тому глибинне пізнання не може існувати в фарватері академічного погляду на природу психіки, у якому явно не враховуються функціональна асиметрія двох сфер (свідоме / несвідоме), активність мотиваційно-енергетичного потенціалу архаїчного спадку людства, а також *імплицитний порядок*, який указує на *можливий синтез пралогічного мислення з логічним мисленням сучасної людини*.

Логічне мислення бореться з пралогічним у його відступах від реальності, які здійснюються завдяки нейтральності до суперечностей. У такій боротьбі само логічне мислення може допускати відступи від реальності (у параметрах саморефлексивності) на догоду “ідеалізованому Я”, що й зумовлює *сприйняття бажаного за реальне, дійсне*. Останнє забезпечується системою психологічних захистів, що охороняє (“захищає”) соціальний статус Я. Емпіричний досвід указує на дотичність до цього процесу доархаїчних, тобто позадосвідних утворень, які інтегровані в систему пралогічного мислення.

Може виникнути здивування: “Хіба це може бути за контролю логічного мислення, яке намагається знівелювати будь-яку упередженість, витримує орієнтованість на концептуально-аксіоматичні постулати істини?”.

Останнє властиво *академічному формалізованому мисленню*. Але це не є реальністю для *рефлексивного мислення сучасної людини*, яке дає збій у повсякденному житті, як то феномен “*хибного кола*” чи *тенденція до “вимушеного повторення” пережитої драми*. На наше переконання, “логіко-академічне”, “формалізоване” мислення безсиле у наданні практичної допомоги людині у вирішенні вказаних вище особистісних проблем, що оповиті певними ілюзіями у ситуації їхньої замаскованості від свідомості. Саме тому важливим є метод глибинного пізнання психіки, який спроможний розімкнути “хибне коло” й упередити “вимушене повторення”, яке не підлягає самоусвідомленню й може слідувати за людиною впродовж життя.

Логічне мислення настільки відмінне від пралогічного, що “прогрес” одного посилює “регрес” іншого. Чим більш сильною стає чітка логічність мислення, тим більшою мірою людина прагне знівелювати (приборкати або ж ігнорувати) будь-яку пралогічну суперечність. Наприклад, дівчина пояснює, що не зустрічається з хлопцями “через власну гуманність”. Аргументація: “Бо кожного з них я буду перетворювати “на попіл”” (оце так “гуманістка”?). Пояснення: фіксований негатив до чоловіків, який могла інтроєктувати від матері у її ставленні до батька. При цьому наша гіпотеза щодо того, чому людина самостійно не може розв’язати особистісну проблему, така: “Тому що особа не бачить викривлень реальності, натомість оперує пралогічними постулатами, які їй видаються логічно правильними”. Обидві сфери психіки – свідомо / несвідомо – сходяться в єдиному гештальті викривлень, який у процесі АСПП щораз намагаємося диференціювати.

Логічне мислення в його рефлексивних (та саморефлексивних) формах (у спілкуванні), як не дивно, є подібним до пралогічного в тому, що воно прагне “не проти бути ошуканим”. Психологічні захисти базуються на бажаних для Я ілюзіях (хибах) і невидимо для особи готують їй пастку невдач, хоч і “під девізом” **досягнення “неперевершеної сили”!** Як не згадати тут слова В. Шекспіра із п’єси “Макбет”:

“На цьому підґрунті

Ти міг би про корону замріяти.

Але духи брехні, готуючи нашу загибель,

Спершу подібністю правди приваблюють,

Щоби знищити гнітючістю наслідків”.

Науково-методологічне розуміння сутності психічного майбутнім психологом повинно

торкатися його пралогічної орієнтованості на сакральні образи архаїзмів, що мають виявлення в архетипній символіці. Глибинне пізнання знаходиться поза фарватером класичного погляду на природу психіки, у якому шукають ключик її розгадки (куди падає промінь світла). У будь-якому разі адекватна інтерпретація психічного потребує врахування як функціональної асиметрії двох сфер психіки (свідоме/несвідоме), так і їх мотиваційно-енергетичного потенціалу, заданого архаїчним спадком. Загалом *провідними характеристиками пралогічного мислення є: підпорядкованість закону співпричетності; активність передасоціацій, що переходять межі досвіду суб'єкта; байдужість (нейтральність) до суперечностей; провідна роль інтуїції, а не формалізованих понять; невід'ємність емоційності у сприйманні; схильність до сприйняття надприродного як реальності; неусвідомленість природних причин (явищ) завдяки умінню враховувати їх у практичній діяльності; сприйняття світу в його видимих і невидимих аспектах (світ неподільний із пріоритетом сил надприродного); підпорядкованість таємним, невидимим силам, що часто не узгоджується з намірами й конкретними бажаннями; інтерес до причин того, що відбувається за домінування співвіднесеності їх із надприродним, що й нейтралізує можливі суперечності; вплив на виникнення передасоціацій колективних архаїчних уявлень; нівелювання випадковості з плинної реальності; нерозуміння причинного зв'язку двосуміжних площин; ігнорування причинних зв'язків, завдяки чому нівелюються суперечності; схильність аналізованого мислення до ігнорування логічного фактажу ситуації та підміна його емотивними самовідчуттями, що передбачає залежність процесів мислення як від “видимого” (відчутного), так і “невидимого”; наближення вказаного мислення до містичного, хоч це не знімає притаманну йому логічність, тобто підкореність “іншій логіці”, на противагу логіці свідомого; назване мислення нейтральне до логіки суперечностей (не помічає їх), водночас воно здатне констатувати логіку природи: практичні дії відбуваються в унісон з нею (насамперед, під час добування їжі); дане мислення завдяки ігноруванню суперечностей підвладне впорядкуванню, хоч і “по-іншому”: подвійність сприйняття реальностей світу, зрівняння надприродного й природного, видимого й невидимого тощо; для зазначеного типу мислення немає суто фізичного факту, воно завжди здатне до*

анімізації (оживлення предмета); в ньому наявна співпричетність із невидимим духовним, що зумовлює готовність до емотивного наповнення предметів (малюнків) поза усвідомленням смислу.

Природно, що такі візуалізовані форми вираження прихованого смислу неможливо пізнати, спираючись на закони “логіко-академічного” мислення. Водночас введення в текст суперечності є прийнятним у художньо-поетичній формі (для покращення вираження смислу) і, головне, усі розуміють, “про що йдеться”. Наведемо для прикладу окремі рядки з поезії В. Висоцького (1970):

*“У пеклі біси вирішили витворити рай
* * **

*Давно вже в тім Раю не рай, а жах,
Але блаженство бісів у Пеклі зате досягнуто сповна!”*

Часто “логіко-академічне” мислення не лише безсиле в упередженні суперечностей, воно ж саме їх і задає. Останнє може позначатися на житті людини й навіть зумовлювати загрозу та шкоду для екології й відтак і для самозбереження. Наведемо рядки поетеси-сучасниці Ліни Костенко (2018):

*“Дерева вже тримаються за стіни,
вони ідуть із міста ледь живі.
Невже колись і їх уже не стане,
ні коника в реліктовій траві?”*

Смисл, закладений у вищенаведених рядках, акцентує увагу на важливості внутрішньої психологічної гармонії в душі людини, що є передумовою її життєствердності. Указаний контекст є важливим для глибинного пізнання психіки, яке піднімає проблему взаємозв'язків пралогічності й логічної “складової” мислення (на які майже не звертається увага), що може упередити фатум урбанізації, за якої може “...залишитися єдиний лист кленовий – бетонний лист – розв'язкою доріг” (Л. Костенко, 2018).

Сказане вище доводить значимість проходження людиною глибинної корекції для власної психологічної відкорегованості та самозбереженості, що є важливим як для особи, так і для тих, хто поряд. Глибинне пізнання сприяє екологічній валідності психіки, яка посилює погодження власних дій з інстинктом самозбереження, який узгоджується з пралогічним спадком людства.

ВИСНОВКИ

Висновки, що узагальнюють динамічну сутність діагностико-корекційного процесу

глибинного пізнання психіки, такі:

- від латентного незнання → до усвідомленого знання;
- від семантично недиференційованих реальностей психіки → до індивідуально конкретизованого розширення самоусвідомлення;
- від дифузної тривоги і відчуття безсилля → до відчуття сили через розуміння сутності власної особистісної проблеми (внутрішньої суперечності психіки), що відкриває перспективи її розв'язання;
- від академічних знань → до рефлексивних, візуалізовано об'єктивованих та семантично (сміслово) конкретизованих у процесі діалогічної взаємодії “психолог – респондент”.

Індивідуалізованість психокорекційних результатів учасників АСПП зумовлена самою динамікою розвитку групового процесу, а саме:

- від багатозначності → до однозначності;
- від невидимого → до видимого, упізнаного в реальному житті;
- від недоступного свідомості → до прогностично передбачуваного;
- від інтуїтивно-емоційного > до логічного, осмисленого, що спрямовує розвиток процесів психіки в наблизенні до гомеостазису.

Вищенаведені узагальнення переконливо доводять, що система АСПП першопочатково базується на *емотивній саморефлексії*, яка охоплює пралогічні аспекти психіки. А це відповідає холистичному підходу, що реалізується в авторській практиці АСПП. Глибинна корекція сприяє зміцненню об'єктивності та раціональності погляду як на самого себе, так і на інших людей, веде до поглибленого розуміння впливу “дитинства” на формування психіки у її внутрішній суперечливості. Результати виявляються в посиленні логічності вчинків особи (їхньому розумінні та прогностичності результатів) завдяки зміцненню адекватності самоприйняття та нівелювання соціально-перцептивних викривлень.

Отже, глибинне пізнання каталізує розвиток логічності рефлексивних форм мислення, що є важливою передумовою професіоналізму в практичній роботі майбутнього психолога з іншими людьми. Цьому сприяє динаміка розвитку мисленневих характеристик психіки у процесі глибинного пізнання – **від пралогічності до логічності**. Проходження групи АСПП активізує розвиток “рефлексивно-логічного мислення”, завдяки чому воно набуває статусу “господаря у власному домі!”. Тоді ніхто ніколи й нікому не скаже: “Розумна голова, та дурневі дана”.

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У даному разі приєднуємося до думки фахівця в галузі психології мислення О. Тихомирова [15], який зазначає, що центральним завданням психологічного дослідження ХХ століття залишається пізнання тих компонентів мисленнєвої діяльності, які не піддаються формалізації, зокрема *мотиваційна сфера особистості*, що потребує розшифровки тієї складної реальності, яка стоїть за узагальненими термінами “інтуїція”, “творчість”, “продуктивне мислення” [Там само, с. 5]. Сказане конкретизується в евристичних знахідках відносно закономірностей та особливостей динаміки виявів співвіднесеності логічного й пралогічного мислення в діагностико-корекційному процесі АСПП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В. П., Яценко Т. С. Філософсько-психологічні проблеми методології пізнання психіки. *Психологія і суспільство*. 2012. №3. С. 63 – 79.
2. Анохин П. К. Избранные труды. Кибернетика функциональных систем. Москва, 1998. 290 с.
3. Галузевий стандарт вищої освіти (розроблений під керівництвом Т. Яценко). Напрямок підготовки: 0101 – Педагогічна освіта. Спеціальність: 6.010100 – Практична психологія. Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр. Київ, 2005. 325 с.
4. Гроф С. Космическая игра. Москва, 2000. 256 с.
5. Кляйн М. Психоаналитические труды. В 7 т. Т. 2. Любовь, вина и репарации и другие работы 1929-1942 гг. Ижевск, 2007. 386 с.
6. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. Москва. 1930. 344 с.
7. Левин К. Динамическая психология: избранные труды. Москва, 2001. 572 с.
8. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 400 с.
9. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2006. 382 с.
10. Прибрам К. Языки мозга. Москва, 1975. 463 с.
11. Психодинамічна парадигма. Наукова школа академіка НАПН України Тамари Яценко: колективна монографія. Дніпро, 2019. 350 с.
12. Ранк О. Бессознательное и формы его проявления. Психоанализ и русская мысль. Москва, 1994. 384 с.
13. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва, 1994. 480 с.
14. Судаков К. В. Динамические стереотипы или информационные отпечатки действительности. Москва, 2002. 127 с.
15. Тихомиров О. К. Психология мышления. Москва, 1984. 269 с.
16. Философия. Энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. Москва, 2006. 1072 с.

17. Фрейд З. “Я и Оно”: сборник. Санкт-Петербург, 2011. 288 с.
18. Хокинг С. Вселенная. Три книги о пространстве и времени. Санкт-Петербург, 2014. 366 с.
19. Хрестоматия по истории психологии / ред. П. Я. Гальперин, А. Н. Ждан. Москва, 1980. 296 с.
20. Юнг К. Г. и современный психоанализ. Хрестоматия по глубинной психологии. Выпуск 1. Москва, 1996. 248 с.
21. Яценко Т. С. Психологические основы активной подготовки будущего педагога к общению с учащимися : дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.07. Киев, 1989. 432 с.
22. Яценко Т. С. Символіка сновидінь і психомалюнків. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 263 с.
23. Яценко Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинно-психологический аспект) / Т. С. Яценко, Я. М. Кмит, Л. В. Мошенская. Москва, 2000. 193 с.
24. Яценко Т. С., Глузман А. В. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепр-пропетровск, 2015. 396 с.
25. Яценко Т. С. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта. Київ, 2015. 280 с.
26. Яценко Т. С. Категорії “принцип додатковості” та “імплицитний порядок” в глибинному пізнанні психіки. *Психологія особистості*. 2017. № 1 (8). С. 15 – 23.
27. Яценко Т. С. Психоаналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів: навч. посіб. / Яценко Т., Бондар В., Галушко Л., Камінська А., Педченко О. Дніпро-Київ, 2018. 300 с.
28. Яценко Т. С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро, 2019. 283 с.
29. Яценко Т. С. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті: навч. посіб. / Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. Ялта, 2008. 204 с.
30. Yatsenko T. Implicit order and functional efficiency in the deep knowledge of the psyche. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. Kyiv, 2018. № 25 (1). С. 23 – 37.
31. Yatsenko T. The laws of the psyche in their universal functionality: professional training of a practical psychologist. *Technologies of intellect development*. Vol 3. № 1. 2019. Режим доступу: http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current.
6. Levy-Bruhl L. (1930) Primitive Mentality. [in Russian].
7. Lewin K. (2001) Dynamic psychology: Selected works. Moscow [in Russian].
8. Maslow A. (1999) Motivation and personality. SPb. [in Russian].
9. Basics of the in-depth psycho-correction: phenomenology, theory and practice: Study guide for students of higher ed. establ. / T. S. Yatsenko (2006) Kyiv [in Ukrainian].
10. Pribram K. (1975) Languages of the Brain. Moscow [in Russian].
11. Psychodynamic paradigm. Scientific school of the academician of NAPS of Ukraine Tamara Yatsenko: joint monograph/ ed. acad. T. S. Yatsenko (2019) Dnipro [in Ukrainian].
12. Rank O. (1994) The unconscious and forms of its manifestation. Psychoanalysis and Russian thought. Moscow [in Russian].
13. Rogers K. (1994) Look at psychotherapy. Evolve-ment of person. Moscow [in Russian].
14. Sudakov K. V. (2002) Dynamic stereotypes or information imprints of reality. Moscow [in Russian].
15. Tikhomirov O. K. (1984) Psychology of thinking. Moscow [in Russian].
16. Philosophy. Encyclopedic dictionary / Ed. A. A. Ivin. Moscow [in Russian].
17. Freud S. (2011) Ego and the Id: Collection. St. Petersburg [in Russian].
18. Hawking S. (2014) Universe. Three books about space and time. St. Petersburg [in Russian].
19. Readings on the history of psychology / P. Ya. Galperin, A. N. Zhdan (1980) Moscow [in Russian].
20. Jung K. G. and modern psychoanalysis. Readings on in-depth psychology. (1996) Moscow [in Russian].
21. Yatsenko T. S. (1989) Psychological basics of active preparation of future teachers to communicate with students: diss. ... doctor of psychological sciences: spec. 19.00.07. “Educational and developmental psychology”. Kyiv [in Russian].
22. Yatsenko T. S. (1996) Symbolism of dreams and psychological drawings. In book. Psychological basics of group psycho-correction. Kyiv [in Ukrainian].
23. Yatsenko T. S. (2000) Psychoanalytical interpretation of the set of topical psychological drawings (in-depth psychological aspect) / T. S. Yatsenko, Ya. M. Kmit, L. V. Moshenskaya. Moscow [in Russian].
24. Yatsenko T. S., Gluzman A. V. (2015) Methodology of the preparation of in-depth correctional psychologist. Dnepropetrovsk [in Russian].
25. Yatsenko T. S. (2015) Self-deprivation of the psyche and misadaptation of the subject. Kyiv [in Ukrainian].
26. Yatsenko T. S. (2017) Categories “complementarity principle” and “implicit order” in in-depth psyche cognition. Ivano-Frankivsk [In Ukrainian].
27. Yatsenko T. S. (2018) Psychoanalysis of the art reproductions in the training of psychologists: Study guide. / Yatsenko T., Bondar V., Galushko L., Kainska A., Pedchenko O. Dnipro-Kyiv [in Ukrainian].
28. Yatsenko T. S. (2019) Archaic legacy of the psyche: psychoanalysis of the problem phenomenology. Dnipro [in Ukrainian].
29. Yatsenko T. S. (2008) In-depth psychology: diagnostics and correction of the tendency towards psychological death. Study guide. / Yatsenko T. S., Gluzman O. V.,

REFERENCES

Kalashnik I. V. Yalta [in Ukrainian].

30. Yatsenko T. (2018) Implicit order and functional efficiency in the deep knowledge of the psyche. Kyiv [in English].

31. Yatsenko T. (2019) The laws of the psyche in their universal functionality: professional training of a practical psychologist. [in English]. Access mode: http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current

АНОТАЦІЯ

Яценко Тамара Семенівна, Галушко Любов Ярославівна, Євтушенко Ірина Володимирівна, Манжара Світлана Олегівна.

Пралогічність мислення психолога в контексті глибинно-корекційного пізнання.

Проблема глибинно-корекційного пізнання у його пралогічності розглядається в контексті цілісного, холістичного підходу до розуміння психіки. Стаття вперше розглядає функціональне поле пралогічності мислення суб'єкта, що має вплив на організацію груп АСПП. Акцентується увага на засадничих принципах діяльності цих груп, які створюють передумови безконфліктності взаємин, що каталізує виявлення пралогічних параметрів психіки. Останньому сприяє як візуалізована самопрезентація учасників АСПП, так і діалогічна взаємодія психолога з респондентом. Робота аргументує можливість опосередкованого неявного поєднання логічного мислення з паралогічним, де характеристики останнього нейтральні до суперечностей, сутнісно визначають імпліцитний порядок. Зокрема, висвітлено органічний зв'язок пралогічного мислення та архаїчної заданості "імпліцитного порядку" психіки у суперечливій сутності його складових, що підвладні закону "співпричетності", відкритому свого часу Л. Леві-Брюлем. Окрім того, в дослідженні розкрито передумови результативності діагностико-корекційного процесу АСПП, підпорядкованому відомому закону: "позитивна дезінтеграція психіки та вторинна інтеграція на більш високому рівні її розвитку". Доведено, що основні проблеми глибинного пізнання психіки передбачають урахування мотиваційного потенціалу архаїзмів, передусім позадосвідних утворень у їхній інтегрованості з індивідуалізованими характеристиками суб'єкта. Розкриваються особливості введення допоміжних (упредметнених) засобів у процес такого пізнання, що посилює його об'єктивність. Зміст статті торкається проблематики дуалізму психіки, який притаманний не лише функціонуванню сфер свідомого і несвідомого, а й відповідному латентному впорядкуванню візуалізованих виявів психіки, що відображає "модель внутрішньої динаміки психіки", а саме символ "Інь-Ян".

Ключові слова: психіка, несвідоме, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), архаїзми, глибинне пізнання, дуалізм, закон співпричетності, імпліцитний порядок, пралогічне мислення.

ANNOTATION

Tamara Yatsenko, Lyubov Galushko, Iryna Ievtushenko, Svitlana Manzhar.

Pralogenicity of the psychologist's thinking in the context of deep-corrective cognition.

The problem of in-depth corrective cognition of the psyche is its pralogenic essence is analyzed in the context of a comprehensive, holistic approach to understanding of the psyche. The article for the first time raises the issue of the pralogenic essence of the subject's thinking that influences the organization of ASPC groups. The attention is focused on the fundamental principles of the functioning of ASPC group that set the prerequisites of conflict-free relations that catalyze detection of the pralogenic parameters of the psyche. The latter is stipulated by both visualized self-presentation of the ASPC participants and dialogue interaction of a psychologist with a respondent. The works states the possibility of unseen combination of logical thinking with pralogenic one. The study presents the characteristics of the pralogenic thinking in their neutrality to the controversies, justifies the pralogenic nature of the implicit order, etc. The problems of in-depth cognition and ways of overcoming them are described, particularly those associated with pralogenic thinking and archaic predeterminedness of the "implicit order" of the psyche, the contradictory nature of its components, which preserves the subordination to the law "involvement", discovered by L. Levy-Bruhl. The article reveals the prerequisites for the effectiveness of the ASPC diagnostic and corrective process, subject to the law – "positive disintegration of the psyche and secondary integration at a higher level of its development". The work asserts that the main problems of the in-depth cognition of the psyche envisage taking into account the motivational potential of archaisms, including non-experience entities in their integration with the individualized characteristics of the subject. The peculiarities of introduction of auxiliary (subjectified) means into the in-depth cognition process that enhances its objectivity are disclosed. Besides, the article describes the problem of the psyche dualism that is inherent not only to the functioning of the conscious and the unconscious spheres, but also to a corresponding latent arrangement of the visualized manifestations of the psyche that reflects the "Model of the psyche internal dynamics", including the "Yin and Yang" symbol.

Key words: active social-psychological cognition (ASPC), archaisms, in-depth cognition, dualism, the law of involvement, implicit order, pralogenic thinking.

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Карпенко З.С.,
д. філол. н., акад. Кузнецов Ю.Б.**

Надійшла до редакції 15.10.2020.

Підписана до друку 28.10.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

Яценко Т.С., Галушко Л.Я., Євтушенко І.В., Манжара С.О. Пралогічність мислення психолога в контексті глибинно-корекційного пізнання. Психологія і суспільство. 2020. №4. С. 54–69. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.054>

Інеса ГУЛЯС

КОНЦЕПЦІЯ АКСІОПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

Inesa HULIAS

THE CONCEPT OF AXIOLOGICAL DESIGN OF PERSONALITY'S LIFE ACHIEVEMENTS

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.070>

УДК: 159.923 : [17.022.1 + 124.5]

ВСТУП

Актуальність проблемного поля дослідження. Сучасна епоха тотального панування цифрових технологій, строгої алгоритмізації виробничих процесів і ритуалізації соціальних практик поєднується з хаотичними дисипативними процесами в різних сферах економічного, соціально-політичного і культурно-мистецького життя, які важко піддаються науковому прогнозуванню чи впорядкуванню із суто утилітарною метою. Люди лякаються появи “чорного лебедя”, який може зруйнувати передбачення свого майбутнього, тоді як раніше настання певної події багатократно підтверджувалося.

В умовах дії дихотомій “упорядкування – розсіювання”, “організації – хаотизації”, “алгоритмізації – спонтанного вияву”, “формування – саморозвитку” тощо зростає роль аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості, що має на меті творчо синтезувати різнобічно спрямовані вектори континууму “детермінація – самодетермінація” [5; 17].

Загальнометодологічним філософським підґрунтям дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості є проблема вибору і відповідальності за нього (М. Гайдегер, А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.),

уявлення про інтенційність як можливість здійснювати вибір (Ф. Brentano, Л. Вітгенштейн, Е. Гусерль, М. Мерло-Понті, М. Шеллер та ін.), філософсько-антропологічні й екзистенційно-феноменологічні погляди на сенс життя (М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Гайдегер, М. Грот, Е. Гусерль, А. Камю, Л. Коган, М. Лосський, М. Мамардашвілі, Г. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, Л. Сафонік, В. Соловйов, А.А. Фурман, С. Франк та ін.), тлумачення успіху в працях фундаторів німецької класичної філософії (Є. Грунт, Ф. Ніцше, Л. Фейєрбах, І. Фіхте та ін.).

Проблема аксіопсихологічного проектування особистості у різні вікові періоди ставала предметом наукового пошуку зарубіжних і вітчизняних дослідників. Проте в українській психологічній літературі концепт “аксіопсихологічне проектування” досі не використовувався. Зазначений термін дотичний до терміну “ціннісно-цільове проектування”, що інколи використовується у дослідженнях з психології особистості – її цінностей та цілей, спрямованості, життєвих перспектив, духовних прагнень (Я. Васильєв, З. Карпенко, Г. Радчук, М. Савчин, Т. Титаренко, А.А. Фурман та ін.). В останнє десятиріччя назване поняття вживається у теоретико-прикладних напрацюваннях у царині педагогічної та вікової психології (І. Гуляс), однак його формулювання

в українському психологічному тезаурусі не наводилося, а відтак не має належного теоретико-методологічного й емпіричного обґрунтування. Проблема аксіопсихологічного проектування як така досі не ставала спеціальним предметом психологічних досліджень.

Предтечею дослідження анонсованої теми є *аксіологічна психологія особистості* як новітня царина персонологічних студій, у якій її предмет і метод узгоджені з принципом інтегральної суб'єктності (З. Карпенко). Чималий доробок українських науковців присвячено аспектам, дотичним до аксіопсихологічного проектування: вивченню особистості крізь призму її цільової спрямованості і цілепокладання як орієнтації на майбутнє (Я. Васильєв, Ю. Швалб та ін.), життєвих домагань особистості (В. Семиченко, Т. Титаренко та ін.), життєвому успіху як результату життєвих домагань (Н. Татенко та ін.), життєтворчості (Л. Левіт, В. Ямницький та ін.), життєвих цінностей і життєвих планів (О. Будник, Є. Головаха, І. Мартинюк та ін.), реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів в акме-періоді (Г. Гандзілевська), проектуванню життєвого шляху (О. Гріньова, Л. Заграй, В. Панок, Г. Рудь та ін.), професійно-особистісному аксіогенезу майбутнього фахівця (В. Мицько, Г. Радчук та ін.), реалізації християнсько зорієнтованого підходу щодо розвитку духовності особистості (О. Климишин, В. Москалець, М. Савчин та ін.), мотиваційного дискурсу особистості (В. Климчук), проектуванню життєвого шляху через соціально значущу прогностувальну діяльність (С. Максименко, М. Семиліт), просторово-часових вимірів життєвого світу особистості (Т. Титаренко та ін.), смисложиттєвій сфері особистості (І. Гальян, А.А. Фурман та ін.), ухвалення рішень особистістю (Л. Помиткіна, О. Санніков, В. Чернобровкін та ін.), особистісної свободи й автономності (В. Чернобровкіна), особистісного потенціалу і побудови моделей майбутнього життєздійснення особистості (О. Кляпець, О. Кочубейник, Л. Лепіхова, Т. Титаренко, К. Черемних та ін.), інтерпретації життєвого досвіду особистісного зростання (З. Карпенко, М. Смільсон, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.).

Назагал проблематика аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості в Україні розроблялася в контексті досліджень таких наукових шкіл: 1) соціально-психологічної (концепція життєтворчості Л. Сохань); 2) соціально-конструкціоністської (концепція

життєвих домагань і життєвих завдань особистості Т. Титаренко); 3) глибинно-психологічної (Т. Яценко); 4) психолого-герменевтичної (Н. Чепелєва) та напрямів: 1) психолого-акмеологічного (Г. Гандзілевська, Л. Міщиха, В. Ямницький); 2) культурно-історичного (І. Данилюк, В. Куєвда, С. Литвин-Кіндратюк, М. Семиліт, О. Яремчук).

Попри наявний науковий внесок у царину життєвого проектування існує недостатня кількість праць, які б охоплювали феномен проектування життєвих досягнень особистості у широкому віковому, професійно зорієнтованому й гендерному діапазоні.

Відтак проблема аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості є актуальною в теоретико-методологічному й прикладному сенсах, оскільки відображає значущі потреби сьогодення, враховує економічний, морально-етичний, інтелектуальний і духовний аспекти самотворення особистості. Обрана для дослідження тема має міждисциплінарну, наукову, культурно-освітню, гуманітарну та соціальну вагомість, сприяє з'ясуванню тенденцій та закономірностей аксіопсихологічного проектування й виробленню адекватних стратегій імплементації життєвих досягнень особистості.

Стан дослідженості наукової проблеми.

Досвід побудови майбутнього та конструювання сьогодення як культури життєздійснення свідчить про те, що реалізація процесів у континуумах “теорія – практика”, “минуле – майбутнє”, “потенційне – актуальне”, “природне – штучне” потребує діяльності особливого типу. Такою діяльністю є проектування, основне концептуальне завдання якого – побудова проекту. І не випадково проектування набуває тепер міждисциплінарного статусу й починає конкурувати з традиційними формами пізнання і практично-перетворювальної діяльності, спонукаючи рухатися в цьому напрямку навіть теорію як провідну форму організації раціонального знання. “...Сучасна наука, – як зазначає Г. Башляр, – ґрунтується на проекті. Міркування суб'єкта про об'єкт у науковому мисленні завжди набувають форми проекту” [1, с. 3, 6].

Не менш значущим проектування є в соціальній практиці, культурі і, зокрема, мистецтві. Воно головно характеризує інженерну, соціологічну та художню свідомість, стає стрижневим змістом дизайну, організації довкілля людини. Висувають ідеї і щодо проектування культури загалом (Ю. Громико, К. Кантор,

В. Сидоренко та ін.), утілення проектною мовою найважливіших задумів цивілізації як такої [10, с. 76–86].

Проектність є визначальною стильовою рисою сучасного мислення, однією з провідних типологічних ознак культури сьогодення чи не у всіх ключових її напрямках розвитку, пов'язаних з творчою діяльністю людини. Проектністю пронизані наука, мистецтво, а також психологія людини, зокрема, в її ставленні до всесвіту, предметного й соціального середовища, а у формах асиміляції і творчості існує проектне переживання світу [27, с. 87-99].

В галузі сучасної педагогічної психології проектування досліджують як процес створення проекту-прототипу, прообразу передбачуваного чи можливого об'єкта, стану (О. Купенко та ін.); попередню розробку ключових подробиць майбутньої діяльності педагогів, суб'єктів навчання (В. Безрукова та ін.); вміння розробляти плани роботи останніх згідно з прогнозованим кінцевим результатом, акцентуючи при цьому на самостійності і творчості (І. Волков та ін.); дослідження напрямів і перспектив розвитку (М. Поташник та ін.); конструювання ідеального образу майбутнього з бажаними пріоритетами (Л. Гумецька та ін.); побудову потенційної кооперації із суб'єктами навчання (Ю. Кулюткін та ін.); соціокультурний феномен, який передбачає спрямованість зусиль на трансформацію, розвиток і формування нових способів діяльності, орієнтованих на майбутнє і на розвиток проектного об'єкта (І. Єрмаков та ін.) [6, с. 153-154].

Нині проблеми проектування освіти досліджують у всіх традиційно виокремлюваних аспектах – методологічному, теоретичному та практичному. В методологічному аспекті науковцями визначено об'єктивні основи, фактори та категорії педагогічного проектування (В. Безпалько та ін.). Проектування входить у засяг актуальних проблем психолого-педагогічних досліджень (А. Гірняк, Г. Гірняк, В. Загвязінський, А.В. Фурман, О. Фурман та ін.), поліпарадигмальності освіти (Л. Беляєва, А.В. Фурман та ін.), інтеграції виховних сил соціуму (В. Бочарова та ін.), культурно-освітнього центру (А. Найн та ін.), ментально зорієнтованого соціально-культурно-психологічного простору національної освіти (А.В. Фурман), вітагенного навчання, що спирається на багатфакторний (голографічний) підхід (А. Белкін та ін.), інтегративної картини освіти (Г. Серіков та ін.); теорії співвідношення соціалізації, індивідуалізації й інкультурації (Е. Дюрк-

гайм, Ч. Кулі, Т. Парсонс та ін.) [6, с. 154; 32; 34-36].

У теоретичному аспекті вченими виокремлено складники педагогічного проектування, варіанти логічних схем проектування, основи інтеграції компонентів в освітньому процесі (Н. Алексеев та інших дослідників). У працях В. Андрєєва, С. Гільманова та ін. розглянуто розвиток інноваційних процесів у сфері освіти та виховання. Теорію творчої педагогічної діяльності, на якій ґрунтується педагогічна інтерпретація і реалізація соціального замовлення, викладено у працях В. Загвязінського, В. Кан-Каліка та ін. Основою задля вивчення соціального замовлення як історичного явища є історико-педагогічна концепція освіти, розроблена В. Додоновим, С. Єгоровим та ін. [6, с. 154]. Основою технології виявлення соціального замовлення освіти є соціально-педагогічне прогнозування, розробкою якого займалися Б. Гершунський [4], В. Лазарєв [20] та ін., а також моделювання і проектування педагогічної діяльності, що представлено у працях І. Кона [19], О.М. Леонтьєва [21] та ін. У практичному аспекті проблемам проектування присвячено праці, предметом яких є розвиток професійної освіти, зокрема регіональної (І. Бестужев-Лада, Н. Пряжников та ін.); соціолого-педагогічні підходи до виявлення і педагогічної інтерпретації соціального замовлення освіти (В. Гаврилук та ін.), сучасного управління освітою (зокрема, її якістю) і моніторингу освіти (Е. Зеєр та ін.) [6, с. 155].

Отже, існує певна наукова база, накопичено багатий практичний досвід зреалізування педагогічного проектування: апробовано його структуру та варіанти логічних схем, сутність категорій і понять, які його описують, розкрито співвідношення соціального й особистісного в історії філософії й освіти, адаптовані інтеграційні підходи до побудови проектною освіти, що містяться конкретні приклади педагогічного проектування різних рівнів освіти та її інструментального забезпечення.

Відносно персоніологічного проекту, то він передусім тісно пов'язаний із структурою ціннісної свідомості особистості. Крізь призму рефлексії належного й потрібного, а також жаданого й ідеального, утворюється організація персоніологічної ціннісної свідомості. В підсумку формується “основа” життєдіяльності, яка є комплексом універсальних, конститутивних начал, що налаштовують життєтворчість соціуму і життєздійснення певної особистості [6, с. 157].

Становлення ціннісної сфери здійснюється на межі бажаного й реального, належного й суцього, потрібного і наявного. У ціннісному виборі людина вчинково “народжується” як така. Цінності, відповідно, спрямовують інтереси і прагнення особистості; ієрархізують індивідуальні переваги та зразки; мотиваційну і цільову програми; рівень домагань і пріоритетних вподобань; уявлення про належне та механізми їх селекції за значущістю; міру рішучості й готовності (через вольові складники) до втілення власного “проєкту” життя. Водночас цінності проявляються і розкриваються в оцінках, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, в її умінні структурувати життєві ситуації, ухвалювати рішення у проблемних і виходити з конфліктних ситуацій, обираючи ту чи ту лінію поведінки в екзистенційно та морально забарвлених обставинах, в умінні задавати і змінювати смислоцільові домінанти власної життєдіяльності.

Перш ніж людина здійснить доленосний учинок чи важливу соціальну дію, вона попередньо їх “програє” у думці. В основі її мисленнєвої діяльності лежить когнітивна модель соціальних реалій, яка формується в онтогенезі, у процесі соціалізації індивіда і засвоєння ним традиційних форм поведінки та спілкування, зберігається в пам’яті й актуалізується за умов реальної соціальної взаємодії. Отже, когнітивна модель відображуваної дійсності, зокрема операційний бік мислення, дозволяє людині оцінити те, що відбувається, і з процесами уяви розробляє проєкти прийдешніх дій і передбачає наслідки їх утілення. Окрім того, здатність рефлексувати власні моделі реальності життя, аналізувати й критично трансформувати конфігурації їх значущих складників, розробляти й утілювати проєкти їх творчої реконструкції є основою аксіопсихологічного проєктування особистості [6, с. 158].

Зазначимо, що аксіологічна психологія особистості як новітня царина персонологічних студій оформилася в окреме поле досліджень лише наприкінці 90-х років минулого століття. Це відокремлення пов’язане передусім із працями З. Карпенко [11; 13; 15; 16], якою запропоновано й обґрунтовано власну концепцію її предмета й методу (аксіопсихології особистості) [14]. Згодом, майже з перших випусків виходу у світ часопису “Психологія і суспільство” його редактор – професор А.В. Фурман увів рубрику “Аксіопсихологія”, під якою опубліковано низку теоретичних і прикладних робіт.

Увага зарубіжних і вітчизняних учених-психологів – Я. Васильєва, Е. Галажинського, Г. Гандзілевської, О. Гріньової, Д. Завалишиної, В. Знакова, З. Карпенко, О. Климишин, В. Климчука, Г. Радчук, В. Рибалки, М. Семиліта, Т. Титаренко, А.А. Фурмана та інших сфокусована на проблемах, дотичних до аксіопсихологічного проєктування. Тому нами детально проаналізовано доробок вітчизняних дослідників у царині психології розвитку особистості. Зокрема, Я. Васильєв запропонував новий підхід до вивчення особистості крізь призму її цільової спрямованості як орієнтації на майбутнє, що проявляється у футурреальній функції психічної діяльності. Г. Гандзілевська презентувала комплексне дослідження життєвого сценарію як соціально-психологічного феномену через психолого-акмеологічний дискурс. З. Карпенко обґрунтувала авторську концепцію предмета і методу аксіологічної психології особистості згідно з принципом інтегральної суб’єктності, здійснила аксіопсихологічну реінтерпретацію культурно-відповідних, психодинамічних, феноменологічних і психотерапевтичних аспектів аксіологічного персонігенезу. Г. Радчук розробила функціонально-динамічну модель аксіогенезу особистості; виокремила смислове переживання як екзистенційно-феноменологічне підґрунтя професійно-особистісного аксіогенезу в освітньому середовищі ЗВО. О. Климишин реалізувала християнсько зорієнтований підхід до проблеми розвитку духовності особистості; концептуалізувала бачення людини як цілісної комплементарної єдності тіла-душі-духа; експлікувала екзистенційно-мотиваційний контекст релігійної віри як телеологічного ядра психології духовного розвитку особистості. В. Климчук вибудував проєкт соціальної психології мотивації. На основі отриманих результатів емпіричних досліджень він описав структуру мотиваційного дискурсу, навів його кількісні та якісні характеристики, обґрунтував практики життєконструювання. М. Семиліт висвітлив проблему проєктування життєвого шляху в контексті соціально значущої прогнозувальної діяльності, новітніх особистісно зорієнтованих психотерапевтичних практик. Т. Титаренко охарактеризувала просторово-часові виміри життєвого світу особистості, відмінності між “чоловічими” й “жіночими” світами, гармонійними та дисгамонійними; запропонувала шляхи втечі з тенет повсякдення, можливості здійснення відповідальних життєвих виборів. А.А. Фурман обґрунтував смисложиттєву сфе-

ру особистості як системну організацію відомої життєвої активності; детально розглянув особистісні смислоформи, які визначають спосіб реалізації суб'єктом життєдіяльності свого покликання й упорядковують вітакультурний простір його самоздійснення.

Незважаючи на солідний доробок учених у царині життєвого проектування, існує все ж порівняно невелика кількість робіт, які охоплювали б цілісну картину феномену проектування життєвих досягнень особистості представників різних вікових категорій, статей (гендерів), професій.

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати концепцію аксіопсихологічного проектування персонального життєздійснення й експлікувати диференціально-психологічні (вікові, професійно-зумовлені, гендерні) особливості проектування життєвих досягнень особистості.

Відповідно до мети в роботі поставлені такі **завдання**:

1. Теоретично осмислити й методологічно обґрунтувати феномен аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

2. Сконструювати й пояснити холархічну модель аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

3. Розробити дизайн емпіричного дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

4. Експлікувати вітакультурні, зокрема гендерні, детермінанти аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості.

5. Виявити особливості впливу обраного фаху на аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень студентів.

6. Встановити вікові особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів.

7. Сформулювати методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень у студентів закладів вищої освіти; керівникам закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти.

Об'єкт дослідження становить ціннісно-цільова детермінація процесу життєздійснення особистості.

Предметом дослідження є чинники, особливості, тенденції та закономірності аксіопси-

хологічного проектування життєвих досягнень особистості, що епістемно організовані як цілісна авторська концепція.

Основними гіпотезами дослідження є такі:

1) стать як онтогенетично найбільш ранній чинник цього феномену справлятиме на нього найсильніший вплив, фактор віку – посередній, а фактор професійної діяльності – найслабший;

2) упродовж онтогенезу ціннісно-цільові чинники аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості втрачають домінуючу позицію, поступаючись інструментально-суб'єктивним.

Сформульовані гіпотези породжують конкретніші очікування того, що:

1) аксіопсихологічне проектування чинить вирішальний вплив на продуктивний перебіг самореалізації та задоволеність особистості власним життям;

2) психологічна якість життя, відчуття успішного життєпотуку й осмисленого проживання його хронотопу залежать від здатності особистості проектувати своє майбутнє;

3) аксіопсихологічне проектування як свідоме використання особистісного потенціалу забезпечує оцінювання бажань і можливостей їх реалізації, здібностей і докладених вольових зусиль;

4) критична рефлексія аксіопсихологічного проектування позитивно впливає на вироблення ефективних стратегій і тактики самоздійснення, індивідуального стилю ціннісного прогнозування і раціонального планування життєвих досягнень особистості.

Методологічну основу представленого дослідження склали: ідея суб'єктності людини, зокрема її феноменів (В. Петровський), інтегральної суб'єктності (З. Карпенко), компонентів суб'єктного досвіду (О. Осницький), механізмів суб'єктності (В. Татенко), внутрішніх передумов і зовнішніх проявів суб'єктності (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, О. Волкова, С. Кузікова, С. Рубінштейн, О. Старовойтенко, В. Ямницький), здібностей суб'єкта (Н. Кузьміна), закономірностей розвитку суб'єктності в онтогенезі (В. Слободчиков, Д. Фельдштейн), принципів організації освітніх систем, які розвивають суб'єктність підростаючого покоління (В. Давидов), з якою пов'язана самодетермінація її буття в світі, авторська позиція щодо подій життя, “внутрішні ресурси сутнісного самоствердження” (термін В. Татенко) (цит. за [18, с. 63]), що дає змогу привернути увагу вчених до проблеми аксіопсихологічного проектування; принцип детер-

мінізму (А. Петровський, М. Ярошевський) – лінійний і телеологічний (З. Карпенко); механізми самоорганізації у світобудові (І. Пригожин); системний підхід і системна детермінація (В. Барабанщиков, Б. Ломов); самодетермінація й автономія особистості (Е. Десі & Р. Райан, Д. Леонт'єв, О. Мандрикова); вітакультурна методологія (А.В. Фурман і його наукова школа – А.А. Фурман, О. Фурман, С. Шандрук, О. Шаюк та ін.); аксіопсихологія особистості (З. Карпенко) як “новий формат теоретизування і предмет методологічної рефлексії принципів конструювання гармонійної, збалансованої теорії особистісного зростання чи суб'єктної самореалізації і самотворення” (див. [3; 12; 29, с. 90; 33]).

Методи дослідження виокремлено відповідно до розв'язання поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку:

теоретичні: методи концептуально-порівняльного аналізу (теоретичний аналіз і синтез положень монографічної літератури, систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних, абстрагування); методи структурно-системного аналізу (теоретичне моделювання для побудови холархічної моделі аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості, гіпотетичний метод для прогнозування результатів дослідження, структурний метод інтерпретації); рефлексивної категоризації.

емпіричні: тестування – вербальне та проєктивне, бесіда, спостереження, анкетування у форматі констатувального експерименту, біографічний метод. Дослідження структури аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості здійснювали за допомогою психологічного інструментарію, поділеного на блоки: ціннісно-цільовий – представлено методиками: “Методика дослідження цільової спрямованості особистості” Я. Васильєва, “Пакет оцінки особистісних прагнень” Р. Еммонса; мотиваційно-смысловий – “Каузометрія” Є. Головахи, О. Кроніка, “Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості” С. Бубнова; рефлексивно-феноменологічний – тест “Копінг-поведінка в стресових ситуаціях” С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер, “Полівимірна шкала перфекціонізму” П. Гевітта & Г. Флетта, методика “Дослідження маскулітності-фемінності особистості” С. Бем; регулятивно-поведінковий – опитувальник “Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанової, Є. Коноз, “Опитувальник самоєфективності” І. Брунової-Калісецької, “Діагностика

мотивації досягнення” А. Меграбіана; афективно-вігальний – “Оксфордський опитувальник щастя” М. Аргайла;

математико-статистичні: для кількісного та якісного аналізу результатів дослідження застосовано пошук первинних статистик, знаходження середніх величин, достовірності відмінностей, факторний і однофакторний дисперсійний (ANOVA) аналізи за стандартними процедурами. Статистичну обробку емпіричних даних і графічну презентацію отриманих результатів здійснено на базі стандартизованих пакетів комп'ютерних програм Microsoft Office Excel 2007 і IBM SPSS Statistics 22.

Виклад основного матеріалу дослідження

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Аксіопсихологічними корелятами філософсько-психологічної проблематики в екзистенційному вимірі визнано:

інтенційність як критерій розрізнення ментальних і фізичних феноменів (Ф. Brentano та ін.); у феноменології – це сутнісна характеристика (структура) свідомості, примат свідомості; методологічний принцип (Е. Гусерль та ін.); душевна установка (Л. Вітгенштейн та ін.); в сучасній аналітичній філософії – пов'язана з теорією мовленнєвих актів (Д. Серл та ін.); в екзистенціалізмі й аналітичній філософії – є фундаментальним ставленням людини до світу (М. Мерло-Понті та ін.); у прикладних напрямках екзистенційної психології зацентровано увагу на формах інтенційності (Л. Бінсвангер, В. Франкл, А. Ленгле, М. Шелер та ін.) тощо; інтенційність – “серце людської волі та свободи” (Р. Мей) (див. [7; 28]);

вибір, а відтак сутність вибору, його свободу, діалектику можливості й реальності при його здійсненні (Б. Бродський, Г. Васильєв, Б. Кедров та ін.); в етиці зацентровано увагу переважно на моральному виборі, його моральних аспектах, моральному конфлікту як апогеї вибору та відповідальності за вибір (С. Анісімов, Є. Дубко та ін.). У форматі екзистенційної філософії та психології (М. Гайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.), гуманістичного (А. Маслоу та ін.) і феноменологічного (К. Роджерс та ін.) напрямів психології вибір здійснює лише суб'єкт, тобто людина, яка є архітекто-

ром свого життя, визначає напрям власного розвитку й самоактуалізується, відповідаючи за свій вибір;

світпроєкт, котрий визначає те, як людина буде діяти у певній ситуації та які риси, симптоми характерні для неї; орієнтир, за допомогою якого можна інтерпретувати кожну дію особистості (Л. Бінсвангер);

“екзистенційний проєкт” – термін Ж.-П. Сартра, під яким мислитель розумів проєкт самої людини, проєкт власне себе, який вона сама “вибудовує”. Однак людина не Бог, їй не відомо про своє майбутнє, а тому, “обираючи себе”, вона тільки передбачає свою долю і себе. Вона – лише проєкт. На цьому тлі постає головний принцип екзистенціалізму, який звучить у формулюванні так: “існування передує сутності”. На переконання Ж.-П. Сартра, людина спочатку народжується і тільки згодом стає людиною; і вона буде такою, якою себе створить [26, с. 112]. Отож людині, аби стати собою, недостатньо народитися на світ, їй потрібно здійснити вибір того, ким вона буде;

особистий проєкт, що є схожим до аксіопсихологічного проєкту, проте незалежно розробленим концептом. Походячи від терміну “серійної програми”, запропонованого Г. Мюрреєм, особисті проєкти “є послідовністю взаємопов’язаних дій, що сприяє у досягненні власної мети” [41, с. 1221–1230], тобто те, про що думають люди, що вони планують, а також що прагнуть завершити, хоча не завжди їм це вдається. Розглядуваний концепт уведено й розроблено Б. Літлом як складник взаємодії, який поєднує індивіда з його соціальним контекстом. Дослідник виокремлює три типи контекстів, необхідних для розуміння дії: інтенційний, у ньому розрізняють цілі, які є основою проєкту; системний, тобто відношення проєктів один до іншого в межах системи проєктів; й екологічний – оточення й історичні умови, у яких відбувається дія [40, с. 157–181];

сенси життя: у філософії часів античності, космоцентричній за суттю, людину вважали частиною цілого, а окрему людину сприймали в контексті причетності до цього цілого. У такий спосіб сенси людського життя розуміли Аристотель, Епікур, Платон, Сенека, Сократ та ін.; у європейській філософії середньовіччя (Т. Аквінський, Ф. Александрійський, А. Блажений та ін.) сенси людського життя вбачали в служінні Богу; представники новоевропейської філософської класики (Р. Декарт, І. Кант, М. Монтень, Л. Фейєрбах та ін.) розглядали проблему людини й сенсу її життя кризь при-

зму раціоналістичного чи натуралістично-біологічного аспектів. Мислителі обґрунтували специфіку філософського розгляду теми “сенси життя”, хоча не відпрацювали спеціальні поняття і категорії для її вивчення й опису у просторі індивідуального та суспільного життя; раціонально-об’єктивістський підхід, що домінував до кінця XIX – початку XX ст., не дозволяв належно рахуватися з екзистенційно-особистісним виміром смисложиттєвої проблематики. У зв’язку з цим на зламі XIX – XX століть зароджується антропоцентризм і відбувається розквіт філософських напрямів – екзистенціалізму та філософської антропології; у філософії XX ст. сформовано тенденцію розгляду людини в контексті сенсу її життя. Щонайперше екзистенціалісти заклали основу метафізики сенсу життя, поставили поняття “сенси” у центр усіх роздумів про людське існування (М. Гайдеггер, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.); у форматі смисложиттєвої орієнтації людини обширний матеріал для узагальнень і роздумів внесли представники релігійної філософії другої половини XIX – початку XX століття (М. Бердяєв, М. Грот, М. Лосський, В. Соловйов та ін.); методологічні дослідницькі студії проблеми людини та сенсу її буття висвітлено у науковому доробку М. Бахтіна, Е. Гусерля, М. Мамардашвілі та ін.; вивчення гносеологічних та онтологічних аспектів окресленої проблеми продовжують сучасні філософи (Л. Буєва, У. Вільданов, Л. Коган та ін., див. [8; 38, с. 7]);

свобода: А. Бергсон уперше в історії філософії сформулював думку про те, що не існує жодних готових варіантів і шляхів, саме свобода творить їх, оскільки містить у собі нові можливості й здійснює їх. Найвища свобода полягає у тому, аби визначити себе, бути “приреченим завжди обирати між буттям і небуттям, життям і смертю, благословенням і прокляттям, вільним самоздійсненням і духовним рабством” [24]. Найвищим проявом свободи, за М. Бердяєвим, є свобода творчості нового, творення цінностей: “Творча свобода визначає цінність. Як істота вільна, як вільний дух, людина покликана бути творцем нових цінностей” [2, с. 320]. У цьому й полягає призначення людини у сенсі її самоздійснення;

цінності та ціннісні орієнтації – найбільш розроблені підходи до природи цінностей і смисложиттєвих орієнтацій людини, що утворюють доволі широкий спектр, який охоплює ірраціоналістичний підхід (Е. Гартман), феноменологічний (Е. Гусерль, М. Шелер), ре-

лятивістський (В. Дільтей), неокантіанський (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), соціологічний (М. Вебер, Е. Дюркгайм). Переважна більшість дослідників солідарні в тому, що цінності і смисложиттєві орієнтації (А.А. Фурман та ін.) людей не існують самі по собі, поза контекстом суспільства; вони зумовлені потребами й інтересами соціальних суб'єктів; об'єктивні за природою, проте мають суб'єктивну форму вираження; конкретно-історично зумовлені; мають свою ієрархічну систему (див. [30; 31; 38]);

життєвий успіх як мірило значущості людських вчинків (Л. Коган, Є. Грунт та ін.) і *щастя* як мотив і мета всіх людських прагнень (адепти евдемонізму – Є. Дюрінг, Л. Фейєрбах, А. Шефстбері та інші вважали щасливою людину, тілесні й духовні здатності якої мають перспективу розвиватися і завдяки всеосяжному розвитку яких вона приносить задоволення собі та іншим); історико-наукова перспектива психології розвивалася в атмосфері філософського знання, у якій проблеми щастя знайшли своє відображення у протиборстві ключових етико-психологічних концепцій – гедонізму та евдемонізму;

самоздійснення: М. Бердяєв [2], М. Гайдеггер [37], Ж.-П. Сартр [25], К. Ясперс [39] та інші основне завдання вбачали у розкритті своєрідності людини та її світу, чіткому й рішучому зосередженні філософії довкола найголовнішої її проблеми – людського існування. В екзистенціалізмі предметом розгляду є буття людини як істоти самостійної, незалежної від природних і соціальних умов; люди як істоти мислячі, які переживають, вільно обирають свої дії і самостійно вибудовують своє життя. Магістральна думка, яка об'єднує переважну більшість представників екзистенціалізму, є міркування про індивідуальну відповідальність людини за те, що відбувається з нею й іншими людьми в контексті її життєактивності. Таким чином людина живе, реалізуючись сповна чи не реалізуючись, проте набуття нею сутності триває все життя. Філософський аспект проблеми самоздійснення людини обґрунтовано в руслі онтологічних питань буття як пошук і реалізація її сенсу життя та особистісного призначення, у лоні яких вона покликана вільно самореалізувати свій творчий потенціал в актах самодіяльності, внаслідок чого переживає радість і задоволення від творчого самоздійснення і від визнання своєї соціальної значущості [22] (М. Мардашвілі, П. Тейяр де Шарден та ін.). На

думку засновника французького персоналізму, філософа-ідеаліста Е. Мунье [23], особистість є вищою духовною сутністю, яка перебуває у постійному творчому самоздійсненні, себто в реалізації власної сутності, що полягає у самотрансценденції, яка проявляється у виході людини, сенсів її життя за межі власного існування, у спрямованості на інобуття. Іншими словами, поняття “самоздійснення” акцентує увагу дослідників на духовному вимірі розвитку, на зреалізуванні аксіологічних ресурсів особи як цілісної багатогранної особистості, інтегрального суб'єкта життєздійснення;

культура як соціальний, духовно-екзистенційний або ціннісно-смысловий феномен (М. Бердяєв, М. Гайдеггер, З. Карпенко, З. Фройд, А.А. Фурман); а також *психокультура* (А.В. Фурман) як незвичайний формат людського екзистенціювання, що організується взаємодоповнюваними чотирма ключовими формами: 1) сукупності освоєних людьми певної культури способів життя, 2) набору вітапсихічно запрограмованих реакцій, дій і вчинків, 3) інваріантів сенсожиттєвого забезпечення індивідуальної, групової і масової свідомості, 4) самопродукування і самотворення психоформ найвищої духовної організації – віри, істини, добра, краси, мудрості, правди, свободи, гармонії [35, с. 111]).

З огляду на викладене вище логічно слідує теза про особистість як суб'єкта, здатного до самоспричинення та самотрансцендування, самовизначення і свідомого керування власним життям.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ОРГМЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКсіОЛОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

Концепцію аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості створено на методологічних принципах телеологічного та каузального детермінізму, на засадах яких сконструйовано й обґрунтовано авторську модель цього феномену. Передусім підкреслимо, що в контексті виконаного дослідження найбільше значення мають два різновиди детермінізму: класичний, лінійний, причинно-наслідковий (каузальний), за яким розвиток психіки й особистості зумовлюється вродженими біологічними передумовами і соціокультурними впливами, і так званий

телеологічний детермінізм – нелінійний, викликаний власною активністю суб'єкта життєдіяльності, його цінностями й цілями, який в літературі часто фігурує під назвою самодетермінації (самоспричинення), або принципу індетермінізму з огляду на свободу волі особистості, яку цей принцип інсталує у її життєвий контекст як людини певної епохи, культури, ментальності.

Дослідження феномену аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості базується на синергійній суперпозиції телеологічного й каузального детермінізму у вигляді *принципу інтегральної суб'єктності*, обґрунтованого свого часу З. Карпенко [11; 12]. У спектрі інтегральної суб'єктності авторка виокремлює п'ять рівнів розгортання або актуалізації ціннісних диспозицій: 1) переддиспозиційний, індивідний рівень; 2) моносуб'єктний, діяльнісно-адаптивний; 3) полісуб'єктний, діалогічно відкритий, морально відповідальний; 4) метасуб'єктний, творчо-індивідуальнісний; 5) супердиспозиційний, абсолютносуб'єктний. Примітно, що марковані рівні утворюють ієрархію, кожен з яких налаштований на досягнення відповідної цінності особистого буття людини в різних іпостасях її життєздійснення: відносний суб'єкт стурбований вітальністю і здоров'ям як передумовою своїх подальших психодуховних трансформацій; моносуб'єкт зорієнтований на цінності освоєння предметних діяльностей (істина, користь, справедливість тощо) з представленими в культурі нормами і стандартами; полісуб'єкт позиціонує себе в контексті міжособистісних взаємин; метасуб'єкт прагне до творчої трансценденції, інобуття в інших об'єктах або суб'єктах; з позиції абсолютного суб'єкта, людина прагне пізнати своє унікальне місце і призначення у світі.

У контексті вимог принципу суб'єктності акцентовано на двох взаємопов'язаних персонологічних парадигмах – системно-суб'єктній і суб'єктно-розвивальній, які об'єднує суб'єкт як стрижень психічної організації особистості на певному етапі людського розвитку. Системно-суб'єктна парадигма формулюється на основі положень суб'єктно-діяльнісного (А. Брушлинський) і системно-еволюційного (Б. Ломов, В. Швірков, Ю. Александров та ін.) підходів. Змістове осердя суб'єктно-розвивальної парадигми заклало психосоціальний підхід (К. Абульханова, В. Дуаз та ін.), типологічний підхід (К. Абульханова, А. Деркач, А.В. Фурман та ін.) і кроскультурний метод, який дає змогу

шляхом порівняння представників різних суспільств, цивілізацій виокремити спільне й особливе у процесі розвитку суб'єкта. Цей підхід допомагає виявити структурні особливості свідомості, механізми розвитку, способи його проектно-регулятивного функціонування, усвідомлення ним цілісної картини соціальної дійсності і розв'язання суперечностей, які виникають на життєвому шляху особистості, котра самореалізується, а також виокремити важливі характеристики контексту просторово-часового континууму, в якому вона проживає, діє і розвивається як повноцінний суб'єкт. Просторово-часовий континуум є системою ціннісно-сміслових відношень проектно-регулятивного функціонування суб'єкта, що здійснює диференціацію й інтеграцію оцінно-моделювальних уявлень, які забезпечують вибір стратегій і способів регуляції його особистісних позицій. У будь-якому разі слушно констатувати, що саме принцип суб'єктності у психології може бути тією гносеологічною підвалиною, яка уможливує виокремлення аксіопсихологічної площини буття людини.

Таким чином, висновуємо: уявлення власного майбутнього неподільно пов'язане з ціннісними орієнтаціями, які за своєю природою є культурно-історичними і відіграють роль засобу залучення індивіда до суспільного буття. Водночас вони корелюють з уявленнями про сенс життя, який є рушійною силою персоногенезу і становить результат останнього. Відтак самовизначення фокусується в ціннісно-орієнтаційній сфері особистості та спрямовується потребою вдосконалення значеннєвої системи індивідуальної свідомості, необхідністю зайняття активної позиції щодо вітакультурних цінностей, що є передумовою проектування життєвих досягнень особистості.

Поняття “аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості” визначаємо як двоєдиний синергійний процес, по-перше, ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та, по-друге, їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними відносно конкретних життєвих ситуацій [5; 17].

Таке бачення проектування дає змогу з'єднати триангуляційною дугою темпорально-телеологічний і каузально-суб'єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості. Перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість *homo sapiens*, більш чи менш самостій-

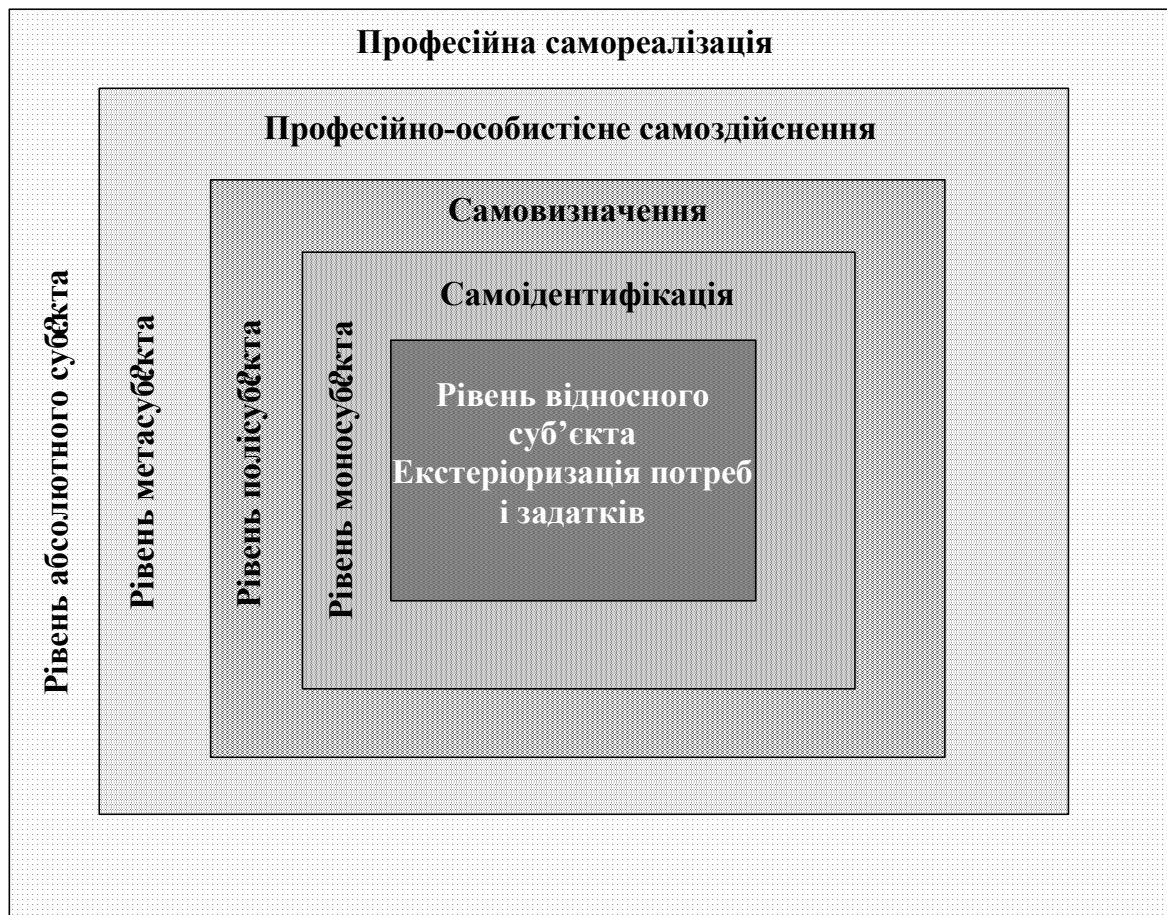

Рис. 1.
Холархічна схема-модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

но визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-смилова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички, компетенції втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від розв’язання ситуативних задач на їхній смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєздатні проєкти. Без цієї комплементарної пари “хочу” (відображає матеріальні і моральні потреби особистості, її внутрішню мотивацію і є рушійною силою усіх сфер людської діяльності; містить інтереси, бажання і схильності, що спонукають до активності та задають вищу планку можливостей самоздійснення, автентичних особистості; в модальності “хочу” знаходить відображення її мотиваційно-смилова інтенція) і “можу” (представлено результатами пізнання своїх можливостей, самоставленням і самооцінкою),

термінального й інструментального не може синтезуватися фінальний продукт цієї синергії – “я стану” чи “відбудуся” (якщо, звісно, захочу й організуюся, внутрішньо зберуся). Відтак перший аспект: аксіопсихологічне проєктування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму (адже “котел” неусвідомлюваних інтенцій рано чи пізно винесе на поверхню свідомості так чи інакше зрозумілий особистий інтерес, раціоналізований намір, обґрунтоване духовне прагнення тощо), а другий аспект – принципу лінійного, каузального детермінізму, синергія яких представлена у холархічній моделі досліджуваного феномену (від “холізм” – цілісність й “ієрархія” – підпорядкування, субординація), що пояснює факт аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості [5; 17].

Побудована холархічна або системно-ієрархічна концептуальна модель (рис. 1) унаочнює біо (віта-) й соціокультурне спричинення цього феномену з боку вроджених анатомо-

фізіологічних особливостей, репрезентованих насамперед біологічною статтю (жіночим або чоловічим організмом), згодом – особливостями соціалізації в сім'ї, в освітньому довші заклади дошкільної, загальної середньої та вищої освіти (фактор віку) і, нарешті, – впливом обраної професії.

У результаті здійсненої методологічної рефлексії нами виокремлено рівні процесу аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості:

1) онтогенетичне розгортання (упредметнена екстеріоризація) успадкованих інтенцій (потреб) особи чоловічої чи жіночої статі (рівень відносного суб'єкта – людського організму);

2) становлення его-ідентичності (механізм самоідентифікації) у процесі первинної соціалізації в контактних групах (рівень моно-суб'єкта), де самоідентифікація становить результат контамінації факторів статі (гендеру) та віку;

3) життєве самовизначення на базі інтеріоризованих суспільних цінностей і моральних норм (рівень полісуб'єкта), де фактор вікового розвитку домінує над впливом статево-рольової поведінки;

4) професійно-особистісне самоздійснення як результат контамінації та взаємного спричинення детермінації факторів віку і професійної ідентичності, а фактор статі присутній латентно, у своєму “знятому” вигляді (рівень метасуб'єкта), адже створення сім'ї та відтворення себе в нащадках нерозривно пов'язані з цим етапом аксіопсихологічного проектування життєздійснення, тоді як на попередньому рівні суб'єктності цей зв'язок менш очевидний;

5) професійна самореалізація, досягнення акме (рівень абсолютного суб'єкта) як наймасштабніше втілення сутнісних сил людини універсальної, де особистість розглядається як здійснений проєкт самої себе.

На *рис. 1* представлено відцентрове розширення здатності до аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості від її ядра (відносний суб'єкт) до периферії – горизонту трансцендування абсолютного суб'єкта через відзначені вище проміжні етапи за допомогою відповідно механізмів: упредметнення інтенцій (формування мотиваційної сфери), (само)ідентифікації, життєвого (фактично ціннісно-сміслового) самовизначення, професійно-особистісного самоздійснення, професійної самореалізації (присвята себе справі всього свого життя).

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ: ВІТАКУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

У дослідженні взяли участь 284 респонденти періоду ранньої дорослості – студенти денної форми навчання старших курсів факультетів педагогіки, психології та соціальної роботи, економічного й інженерно-технічного Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Внаслідок факторного аналізу з 21-го можливого виокремлено дев'ять факторів (*табл. 1*). Аналіз власних значень факторів свідчить, що максимальним впливом у розглядуваному випадку володіє фактор 1-й; близький до нього за силою фактор 2-й; решта факторів мають менші власні значення і, відповідно, містять меншу частку загального відхилення (дисперсії) за вибіркою.

За результатами факторного аналізу встановлено детермінанти аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості, що унаслідок виявлені дев'ятьма факторами: диспозиція самооефективності, небажання удосконалюватися, атрибуція відповідальності, складнощі удосконалення (важливість інтернальності), використання непродуктивних копінгів, диспозиція саморегуляції, риси жіночого гендеру, спрямованість на реалізацію, адекватна психовікова оцінка.

Експліковано гендерні відмінності аксіопсихологічного проектування у ранній дорослості (*табл. 2*). Уточнено, що за статтю учасників вибірка є незбалансованою: 190 представниць жіночої і 94 особи чоловічої статі, що зумовлено об'єктивними причинами, оскільки фах педагога обирають виключно жінки, а економіста – переважно жінки.

Виявлено, що опитані *жіночої статі*, будуючи свої плани та реалізуючи життєві проєкти, опираються на власну самооефективність (фактор 1), підкріплюючи її ще і прагненням до перфекціонізму (фактор 2); формулюють висновки щодо причин успішних і неуспішних результатів (фактор 3); розуміють ситуацію і намагаються долати труднощі (фактор 4), використовуючи при цьому неефективні копінги (фактор 5), що зумовлює послаблення самооефективності і, відповідно, намагання у просуванні до мети стають марними (фактор 6); у досягненні успіху допомагають риси жіночого гендеру (фактор 7), що пов'язуються із цінністю “добročинність” (фактор 8); так чи інакше респондентки прагнуть до успіху

Таблиця 1

Факторна структура аксіопсихологічного проектування
життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості (n=284)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,765
	стратегія	0,606
	маскулінність	0,597
	саморегуляція	0,566
	сценарій	0,563
	мотивація досягнення	0,485
	розв'язання задачі	0,476
Фактор 2 «Небажання вдосконалюватися»	перфекціонізм	-0,564
	уникнення	0,562
	соціальне відволікання	0,513
	відволікання	0,474
Фактор 3 «Атрибуція відповідальності»	інтродекція	0,633
	ідентифікація	0,539
	засмучення	0,523
	зусилля	0,505
	внутрішня причина	0,474
	важливість	0,464
	ймовірність успіху	0,460
Фактор 4 «Складнощі удосконалення»	труднощі	0,499
	перфекціонізм	-0,461
Фактор 5 «Використання неефективних копінгів»	психологічний вік	0,576
	уникнення	0,536
	коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя	0,525
	відволікання	0,484
Фактор 6 «Диспозиція саморегуляції»	вплив обставин	-0,474
	саморегуляція	0,456
Фактор 7 «Риси жіночого гендеру»	андроґінність	0,469
	фемінність	0,435
	оцінка результатів	0,372
Фактор 8 «Спрямованість на реалізацію»	соціальна активність	0,468
	воля	0,385
Фактор 9 «Психовікова оцінка»	коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя	0,558
	психологічний вік	0,521

Таблиця 2

Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості (n=284)

Фактор	Досліджувані групи за статтю	
	Представники жіночої статі, n=190	Представники чоловічої статі, n=94
1	«Диспозиція самоефективності»	«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»
2	«Диспозиція перфекціонізму»	«Долання перешкод»
3	«Атрибуція відповідальності»	«Безпорадність»
4	«Долання перешкод»	«Відсутність екстернально регульованого перфекціонізму»
5	«Використання неефективних копінгів»	«Неуспіх»
6	«Марні намагання»	«Несамостійність як відсутність результату»
7	«Поєднання андрогінності з фемінністю»	«Розуміння ситуації»
8	«Доброчинність»	«Винагорода за досягнуте»
9	«Прагнення до успіху»	«Двоїстість екстернально регульованого перфекціонізму»
10	«Відсутність адекватної психовікової оцінки»	«Афективно-конативний комплекс»

та досягнень (фактор 9), проте наразі не мають відчутних результатів (фактор 10);

Натомість досліджувані *чоловічої статі* у досягненні успіху керуються рисами чоловічого гендеру (фактор 1), які їм допомагають долати перешкоди (фактор 2); проте відсутність навичок саморегуляції викликає почуття безпорадності (фактор 3); амбівалентність у сприйнятті соціально приписаного перфекціонізму свідчить про внутрішній конфлікт респондентів-юнаків (фактори 4; 9); тема неуспіху (фактор 5) корелює із несамостійністю як відсутністю очікуваного результату (фактор 6); переживання фрустрації життєвих перспектив дещо пом'якшує розуміння ситуації (фактор 7), тому і винагорода за досягнуте (фактор 8) підтверджує важливість досягнення певних успіхів; афективно-конативний комплекс (фактор 10) слугує чинником, що стабілізує суб'єктивне самопочуття і веде до встановлення душевної рівноваги.

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ОБРАНОЇ ПРОФЕСІЇ

За результатами факторного аналізу особливостей аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень у ранній дорослості виокремлено найважливіші предиктори цього процесу з урахуванням обраного фаху – майбутніх інженерів та економістів (*табл. 3*).

Отже, в досліджуваних майбутніх *інженерів* в реалізації запланованих проєктів провідні позиції займає маскуліність (фактор 1), яку підкріплюють уявлення опитаних про власну компетентність (фактор 2), здатність до саморегуляції (фактор 3) і прагнення до самовдосконалення (фактор 4); представники розглядуваної вибірки не завжди спрямовані на розв'язання завдання і застосовують неефективні копінги (фактор 5), проявляючи

Таблиця 3

Відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості за обраним фахом підготовки (n=194)

Фактор	Досліджувані групи за обраним фахом підготовки	
	Майбутні інженери, n=105	Майбутні економісти, n=89
1	«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»	«Наполегливість у досягненні мети»
2	«Диспозиція самоефективності»	«Долання перешкод»
3	«Опанування ситуації»	«Небажання продумувати послідовність дій»
4	«Досконалість – це потрібно»	«Орієнтація на самовдосконалення»
5	«Неефективні копінги»	«Песимістичні настрої»
6	«Ригідність»	«Фортуна»
7	«Орієнтація на винагороду»	«Прагнення всупереч можливостям»
8	«Адекватна оцінка віку»	«Відсутність гуманістичних цінностей»
9	«Безпорадність; “собі на думці”»	«Соціальний капітал у досягненні мети»
10	«Нав’язлива товариськість»	«Досягнення всупереч юному віку»

ригідність (фактор 6); у досягненні успіху воліють винагороди (фактор 7); мають певні результати своєї діяльності (фактор 8), проте є несамостійними у досягненні мети (фактор 9) і демонструють небажану товариськість (фактор 10).

Натомість опитані майбутні *економісти* є наполегливими у досягненні своїх цілей (фактор 1); однак певні інтроєкти стоять на заваді останніх (фактор 2), які їм, можливо, зумовлюють небажання у плані продумування послідовності дій (фактор 3); та, попри все, прагнуть до самовдосконалення і вірять у власну компетентність (фактор 4); хвиля песимістичних настроїв знову накриває досліджуваних (фактор 5); ситуацію рятує “щасливий випадок” (фактор 6); незважаючи на проблеми зі здоров’ям, зорієнтовані на досягнення мети (фактор 7); цінності “допомога, милосердя” і “любов” є нецікавими для респондентів (фактор 8); однак вони використовують соціальний аспект у досягненні успіху (фактор 9) і здобувають певні результати (фактор 10).

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ПЕДАГОГІВ

На цьому етапі дослідження побудовано й представлено факторні моделі аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів – ранньої, середньої і пізньої дорослості, а також представників ранньої дорослості – за критерієм гендеру (визначено за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу) (*табл. 4*).

Виявлено, що у плануванні майбутнього й реалізації власних прагнень представників *ранньої* дорослості – майбутніх педагогів – вирізняє сформованість диспозицій “само...”, що свідчить про розвиток суб’єктності і є серйозним підґрунтям для майбутньої професійної діяльності (фактор 1–3); проблематичними залишаються стратегії подолання (фактор 4); тішить оптимізм та очікування успіху (фактор 5), уміння прийняти соціальні вимоги і цінності як особистісні сенси (фактор 6); маскулітність у досягненні мети (фактор 7), що допо-

Таблиця 4

Вікові відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів періоду дорослості (n=239)

Фактор	Досліджувані групи за віком		
	Майбутні педагоги (рання дорослість), n=90	Педагоги, що працюють (середня дорослість), n=86	Педагоги, що працюють (пізня дорослість), n=63
1	«Диспозиція самоефективності»	«Ефективна самореалізація. Асертивність»	«Успішна реалізація»
2	«Саморегуляція»	«Активна саморегуляція»	«Продуктивність»
3	«Перфекціонізм»	«Маскулінність»	«Регуляторний ресурс»
4	«Уникнення»	«Досягнення і пошана»	«Безпелеційна наступальність»
5	«Очікування успіху»	«Втеча в соціум»	«Диспозиція самоефективності»
6	«Прийняття повинності»	«Статус»	«Радість пізнання»
7	«Маскулінність»	«Очікування успіху і визнання»	«Інверсійна фемінність»
8	«Копінг»	«Стратегія «випередження»»	«Сприяння у справах»
9	«Соціальна взаємодія»	«Самозакоханість»	«Врахування обставин»
10	«Задоволені»	«Почуття любові»	«Згортання соціальних ролей»
11	–	–	«Жаль за нездійсненим»
12	–	–	«Щастя перемагати»

магає у подоланні труднощів (фактор 8), соціальна взаємодія (фактор 9) і, відповідно, наявність бодай найменшого, але позитивного, результату (фактор 10).

Натомість педагоги *середньої* дорослості мають чітку спрямованість на майбутнє і самореалізацію, опираючись при цьому на власну самоефективність (фактор 1), яку підсилюють саморегуляцією, зокрема аспектом моделювання (фактор 2) і маскулінністю (фактор 3), що передують досягненням (фактор 4); дещо знижує рівень психічного напруження стратегія уникнення (фактор 5); має місце статус (фактор 6) і чергове очікування успіху (фактор 7), чому знову сприяє саморегуляція, зокрема, етап планування (фактор 8), наявний результат, проте відсутні нові поривання на успіх (фактор 9) пошануванню підлягає цінність “любов” (фактор 10) [9].

Представники ж *пізньої* дорослості відзначаються успішністю і самостійністю у реалізації задуманого (фактор 1), спрямованістю

на перспективу й отримання нового позитивного результату (фактор 2), чому сприяє пластичність поведінки (фактор 3); безпекеційна наступальність (фактор 4) становить стильову характеристику самоефективності (фактор 5); наявні переживання інтелектуальної активності й сповідування цінності “насолада прекрасним” виливаються у радість пізнання (фактор 6); у реалізації життєвих проєктів допомагають маскулінність і хороше здоров’я (фактор 7), мають підтримку у справах (фактор 8) і враховують змінені умови (фактор 9); перебувають в очікуванні згортання соціальних ролей і зміни статусу (фактор 10), шкодують за тим, що не вдалося здійснити (фактор 11); попри все, переживають щастя від досягнутих перемог.

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу встановлено значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів за чинником “вік”. У даному дослідженні з обсягом вибірки

в 239 респондентів 90 осіб представляли період ранньої дорослості – це майбутні педагоги (студенти 4–5 курсів спеціальності “Початкова освіта”), 86 – середньої і 63 – пізньої дорослості – вчителі початкової школи. Отже, кількісно вибірка є достатньо збалансованою і репрезентативною.

Оскільки за шкалами “хронологічний вік”, “психологічний вік”, “коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя”, “радість” і “реалізація” вибірки виявилися неоднорідними, для подальшого кількісного аналізу використано апостеріорний тест Геймса-Гоуелла, який допоміг з’ясувати наявність істотних відмінностей між віковими групами. Так, за змінною “хронологічний вік” ($p=0,000$) у групі досліджуваних періоду пізньої дорослості показник означеної характеристики є більш однорідним і найвищим порівняно з показниками опитаних середньої і ранньої дорослості, що свідчить про високу діагностичну компактність індикаторів аксіопсихологічного проектування у вибірці періоду пізньої дорослості; найбільший розкид даних виявився в обстежуваних періоду ранньої дорослості. Діагностична змінна “психологічний вік” ($p=0,000$) у респондентів пізньої дорослості має найвищий показник на противагу досліджуваним середньої та ранньої дорослості, що вказує на кращу орієнтацію в часі представників старшого покоління порівняно з представниками молодших вікових когорт. Рівень показника “коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя” ($p=0,000$) вищий в опитаних передпенсійного віку, дещо нижчий – у досліджуваних середньої і ранньої дорослості, що є цілком очікуваним. Адже із досягненням пізньої дорослості числове значення маркованої змінної зростає, очевидно, через відчуття вичерпаності особистісного потенціалу.

Суттєві відмінності в переживанні емоції “радість” ($p=0,000$) у випадку успішної реалізації своїх прагнень простежуються між вибірками респондентів середньої і пізньої дорослості. Вищий показник за середнім значенням у досліджуваних першої групи можна пояснити їхнім перебуванням на піку здобутків в акмеперіоді, досягнутого розквіту в усіх сферах життєдіяльності і продуктивного використання власних здібностей. “Реалізація” ($p=0,012$) своїх бажань і цілей має вищі показники у представників періоду пізньої дорослості, аніж опитаних періоду середньої дорослості, що закономірно і пояснюється співвідношенням подоланого шляху до здійснення мети, тобто перші більш наближені до

здійснення свого життєвого проєкту, ніж другі. За результатами ANOVA встановлено, що за низкою таких шкал, як “пізнання нового”, “перфекціонізм, орієнтований на інших”, “соціальна самоефективність”, “стратегія”, “загальний рівень самоефективності” також виявлено статистично значущі відмінності. З метою подальшого кількісного аналізу отриманих даних застосовано апостеріорний тест Тьюкі HSD.

Отже, за цінністю “пізнання нового” ($p=0,02$) вищі показники демонструють опитані періоду пізньої дорослості, дещо нижчі – середньої. Можна припустити, що у зв’язку з опануванням нових ролей – пенсіонера, вдови, найстаршого члена родини, людини зі слабким здоров’ям тощо, а також з активізацією інволюційних процесів у респондентів цієї вибірки постає потреба в оновленні сенсу життя та з’являється готовність до змін. Прагнення до пізнання проявляється в освоєнні нових видів діяльності, творчості. Натомість респонденти середнього віку більше зосереджені на результативності професійної діяльності та сімейних стосунках, вихованні дітей.

Діагностична характеристика “перфекціонізм, орієнтований на інших” ($p=0,015$) більше виражена в обстежуваних середнього віку порівняно з представниками пізньої дорослості, що може пояснюватися ургентною залежністю перших, яка виражається у суб’єктивному відчутті постійної нестачі часу та страху “не встигнути”. Показники чинника “соціальна самоефективність” ($p=0,000$) свідчать про наявність суттєвих відмінностей між віковими групами респондентів пізньої та середньої дорослості. При цьому перші, порівняно з другими, вважають себе більш компетентними, успішними, а отже й ефективнішими через набутий життєвий та професійний досвід і більшу самостійність. Змінна “стратегія” ($p=0,006$) також демонструє значущу відмінність між вибірками пізньої та середньої дорослості. Загалом опитаних старшої вікової когорти можна схарактеризувати як суб’єктів, котрі мають хорошу здатність до планування і вибудовування діяльності на випадок виникнення труднощів і невдач, іншими словами, компетентних у сенсі прямування до результату, що слушно пояснити більш розвиненою саморегуляцією порівняно з представниками середнього віку. Показник “загального рівня самоефективності” ($p=0,004$) в обстежуваних пізньої дорослості вищий на противагу опитаним середньої дорослості, що свідчить про

те, що перші здатні більш успішно розв'язувати нормативні кризи, життєві завдання і конфлікти, а також мають більш адекватну самооцінку власних успіхів, досягнень, здібностей.

В цьому дослідженні також проаналізовано відмінності в особливостях аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості опитаних представників різних статей. Зокрема, за ознакою "стать" вибірку сформували 284 респонденти періоду ранньої дорослості, з яких 94 – чоловічої та 190 – жіночої статей. Опитувальник С. Бем дозволив установити відповідність біологічної статі певному гендеру. Передусім зазначимо, що за гендерною ознакою виявлено статистично значущі відмінності за цінністю "розваги, відпочинок" ($p=0,006$). Цей показник переважає у представниць жіночої статі, а в чоловіків виявляється помітно менше. Доречно припустити, що дівчата прагнуть реалізувати бажання, пов'язане із забезпеченням загального комфорту життя, більше тяжіють до переживань задоволення, насолоди, втіхи, натомість хлопці, цікавлячись розвагами й активно спілкуючись, спрямовують свої зусилля на виконання такої діяльності, яка, окрім "внутрішніх" гедоністичних емоцій, спонукала б їх ще й до самоствердження і була суспільно значущою.

За цінністю "любов" ($p=0,025$) лідирують також опитані жіночої статі. Припускаємо, що дівчата більш експресивні та вільніше виражають свої емоції у широкому діапазоні міжособистісних преференцій; натомість обстежувані чоловічої статі емоційно стриманіші, прагнуть до домінування, до креативних і раціональних способів взаємодії. Водночас до реалізації цінності "визнання" ($p=0,008$) прагнуть більше дівчата, ніж хлопці. Прищеплений культурою комплекс меншовартості жінок спонукає їх доводити, що вони не гірші, ніж чоловіки, і схиляє багатьох юнок до змагання і конкуренції із юнаками. Дещо парадоксально, але цінності "здоров'я" ($p=0,003$) більше надають перевагу досліджувані чоловічої статі. На гендерні відмінності у поведінці, пов'язаній зі здоров'ям, впливає сумісність поведінки із загальними гендерними очікуваннями, які сформувалися у суспільстві, та деякими модними захопленнями сучасної молоді (фітнес, оздоровчий біг, фізичний образ "мачо" та ін.).

Копінг "емоції" ($p=0,011$) частіше застосовують опитані жіночої статі, менше – чоловічої. Поясненням цьому є те, що традиційно

фемінний стиль реагування на стрес є емоційно сфокусованим та сильно впливає на виникнення депресивних реакцій, а маскулітний – проблемно зорієнтованим, який є більш продуктивним стилем реагування. Та й копінг "соціальне відволікання" ($p=0,001$) більше властивий дівчатам, аніж хлопцям. А це означає, що в разі виникнення труднощів жінки більше схильні відволікатися від неї шляхом занурення у значущі стосунки, натомість представники чоловічої статі воліють самостійно подолати труднощі. Закономірно й те, що "фемінність" ($p=0,000$) яскраво виражена у дівчат, що відповідає їхній біологічній природі, помітно менше – у хлопців. Аналогічно показник "маскулітність" ($p=0,002$) домінує у чоловіків, помітно менше проявляється у досліджуваних жіночої статі, що є очевидним. Водночас "андрогінність" ($p=0,000$) яскравіше оприявнюється у дівчат, мабуть, через те, що позитивно корелює саме з фемінністю, помітно менше – в опитаних представників чоловічої статі.

"Соціальна самоефективність" або "порівняльна самоефективність" ($p=0,045$) більше присутня у юних чоловіків, ніж у молодих жінок. Це пояснюється тим, що перші традиційно більше схильні до суперництва і ревниві стосовно успіхів конкурентів, що має місце в політиці, у сфері вищого менеджменту тощо. Більше властива представникам чоловічої статі, ніж жіночої "стратегія" ($p=0,042$). В реалізації своїх задумів вони користуються чітко структурованим планом дій, відповідально ставляться до життя, натомість дівчата спонтанніші і сумніваються у правильності своїх вчинків. Копінг "загальна самоефективність" ($p=0,028$) також переважає у хлопців, дещо менше вона виражена в дівчат. Перші більше схильні пояснювати причини своєї ефективності внутрішніми чинниками, другі – апелюють до зовнішніх причин, демонструючи залежність від соціальної підтримки і схвалення іншими людьми своєї поведінки. Це саме стосується і "мотивації досягнення" ($p=0,000$), що суттєво домінує у хлопців, тоді як помітно нижчий цей показник у дівчат. Отже, домагання чоловіків більше спрямовані на кар'єру, престиж, високий соціальний статус, натомість жінки воліють відповідати соціальним очікуванням щодо свого призначення, вираженого у традиційній культурі. І знову за параметром "моделювання" ($p=0,011$) більш привабливий вигляд мають обстежувані чоловічої статі, ніж жіночої. Вищий показник у хлопців свідчить про те, що їх вирізняє

практичність і реалістичність, самостійність в ухваленні рішень, оптимістичність й впевненість у собі; ознаками нижчого показника у дівчат є певна нестійкість, сумніви у виборі цілей, часта зміна пріоритетів, розпливчатість планів на майбутнє. До “програмування” ($p=0,011$) частіше також вдаються чоловіки, ніж жінки. Перші, порівняно з другими, мають більшу потребу в детальній самостійній розробці програми власних дій, якої намагаються чітко дотримуватися, причому незалежно від умов її впровадження. “Гнучкість” як регуляторно-особистісна властивість ($p=0,044$) має вищі показники у юнаків, ніж юнок. Для перших у цьому сенсі характерними є варіативність у життєвому плануванні, пристосуванні до оточення, до невизначених і неочікуваних ситуацій, відкритість до нового досвіду. Те ж саме “радість” ($p=0,001$) більше виявляють респонденти чоловічої статі, тоді як жінки – помітно менше. Життєрадісні суб’єкти демонструють впевненість у своїх силах, уміють забезпечити собі позитивне емоційне самопочуття і підбадьорити себе у разі спаду настрою, що сприяє виконанню діяльності й зумовлює її продуктивність.

Цілком закономірно, що “амбівалентність” почуттів ($p=0,001$), або смуток з приводу здійснення своїх прагнень і цілей, більше переживають жінки, ніж чоловіки. Відтак дівчата є більш емоційно лабільними, тривожними, на противагу цьому хлопці приховують свою емоційність, бояться висловити жаль чи співчуття, щоб не порушити норму чоловічої стриманості. Натомість “прогрес” ($p=0,020$) властивий більше юнакам, ніж дівчатам. Загалом маскуліні особи вирізняються рішучістю рухатися вперед (бажання жити, бути собою, навіть більше, ніж собою); представниці жіночої статі мають недостатньо продуктивну особистісну орієнтацію на самоосвіту й саморозвиток, проявляють меншу напористість і послідовність у проектуванні свого майбутнього.

“Ідентифікація” ($p=0,040$) у втіленні своїх проєктів більше властива особам жіночої статі, ніж чоловічої. Відтак дівчата орієнтуються на зовнішні культурні взірці статево-рольової поведінки і самореалізації у процесі самовизначення цілей, переконань і сенсу життя, тоді як хлопці проявляють більшу автономію і самостійність у виборі ціннісних пріоритетів і сфер самореалізації. Аналогічне стосується й копінгу “внутрішня причина” ($p=0,036$) у прагненнях досягнути бажаного, що також більше характерна жінкам, дещо менше –

чоловікам. У цьому зв’язку дівчата керуються радістю і насолодою, душевною рівновагою і злагодою із собою, що приносить здійснення певного прагнення, натомість хлопці більше мотивовані зовнішніми чинниками – жадобою визнання, статусу, матеріально-фінансового добробуту. Та сама тенденція притаманна й параметру “підтримка” з боку значущих інших людей ($p=0,001$): у реалізації своїх прагнень і досягненні цілей більше мають (і потребують) дівчата, ніж хлопці. Перші, як відомо, дівчата менш впевнені у завтрашньому дні і частіше впадають у депресивні стани, залежні від зовнішніх впливів, мають нестійкий рівень домагань, бояться успіху. Натомість молодим чоловікам притаманний вищий, порівняно з жінками, рівень усвідомленості суб’єктивної перспективи професійної самореалізації, вище очікування успіху, їм також властивий вищий рівень суб’єктності у визначенні стратегій реалізації кар’єрних домагань, вони оптимістичні, незалежні.

Діагностична змінна “від мене” ($p=0,023$) притаманна більше хлопцям, ніж дівчатам. Так, суб’єкти з вищими її індикаторами вважають, що реалізація їхніх планів і проєктів залежить насамперед від них самих та їхніх власних зусиль, а тому вони усвідомлюють свої бажання, можливості, соціальні очікування стосовно себе; опитані з нижчими показниками, імовірно, переживають суперечності внутрішнього порядку, як-от: між “хочу”, “можу”, “повинна” і “буду”; між “хочу”, “можу”, “повинна”, “буду” і правилами та нормами соціуму; більше покладаються на підтримку й очікування інших людей тощо. Натомість “емоції” ($p=0,000$) властиві більше дівчатам, аніж хлопцям. Жіноча експресивність визначає орієнтацію на світ переживань, емоцій, почуттів, емпатію, турботу про інших людей, тоді як чоловіча інструментальність пов’язана із забезпеченням зв’язків із зовнішнім світом, регуляцією діяльності, контролем, владою, розвинутою предметною діяльністю тощо.

“Воля” ($p=0,005$), всупереч очікуванням, більше проявляється у досліджуваних жіночої статі, ніж чоловічої. Отриманий результат дисперсійного аналізу суперечить висновкам, здобутим на підставі цієї статистичної процедури відносно інших, споріднених діагностичних показників, а тому потребує додаткового вивчення. Можливо, воля дівчат спрямовується на те, щоб подолати власну тривожність, невпевненість, сором’язливість.

Оскільки критерій Лівена засвідчив неодно-

рідність вибірок за шкалою “загальний рівень саморегуляції”, то нами було використано робастний критерій Велча, який підтвердив наявність статистично значущих відмінностей ($p=0,05$) між чоловіками і жінками. Встановлено, що вищі показники демонструють досліджувані чоловічої статі, значно нижчі спостерігаються у дівчат. Виявлене слушно пояснити тим, що хлопці більш самостійно, гнучко й адекватно реагують на зміну умов, виважено підходять до постановки мети і досягають її, здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив характерологічних властивостей особистості, що перешкоджають досягненню мети, тоді як дівчата, навпаки, більш залежні від ситуації і думки навколишніх. Доведено, що за ознакою “*обраний фах*” в опитаних періоду ранньої дорослості щодо чинників аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості статистично значущих відмінностей не виявлено.

Технологічний аспект ціннісного проектування життєвих досягнень особистості представлено комплексом психологічних засобів та психотехнічних інструментів вітчизняних наукових шкіл – соціально-конструкціоністської і психолого-герменевтичної, а також напрямів – психолого-акмеологічного і культурно-історичного.

За результатами проведеного емпіричного дослідження у форматі констатувального експерименту сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у студентів ЗВО; керівникам закладів загальної середньої освіти, керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти. Зазначено, що в період ранньої дорослості студентам варто звернути особливу увагу на самовдосконалення і саморозвиток, сформованість продуктивних копінгів у досягненні поставлених цілей і реалізації життєвих проєктів. Зокрема, майбутнім інженерам слід сфокусуватися на вдосконаленні саморегуляції й такого її аспекту, як гнучкість, майбутнім економістам – стимулювати розвиток духовних цінностей, майбутнім педагогам – підвищити престиж цінності “пізнання нового”. Загалом особам, котрі перебувають у періоді ранньої дорослості, під час навчання у ЗВО необхідно і доцільно працювати в плані

розвитку аутопсихологічної компетентності, яка забезпечує комплексний саморозвиток особистості і водночас є його інтегральним показником. Педагогам у період середньої дорослості потрібно вдосконалюватися у професії, а пізньої – зосередитися на духовних аспектах власного повсякдення.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-методологічне дослідження й емпіричне вивчення проблеми аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості дає підстави сформулювати такі **в и с н о в к и**:

1. У провідних філософських джерелах дослідження розглянуто проблему аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості в контексті феноменологічного, екзистенційного та філософсько-антропологічного напрямів, що базуються на розумінні людини як відкритої істоти, яка постійно визначає себе, тобто проєктує свій життєвий шлях і своє майбутнє. У зв'язку з цим розкрито аксіопсихологічні кореляти філософської проблематики – інтенційність, вибір, світопроєкт, сенс життя, цінності та ціннісні орієнтації, життєвий успіх як мірило значущості людських вчинків, щастя як мотив і мета всіх людських прагнень, із чого випливає теза про особистість як суб'єкта, здатного до самоспричинення та самотрансцендування, самовизначення і керування власним життям. Встановлено, що спроможність до проектування дає людині можливість на ймовірнісній основі передбачати результати як власної діяльності, так і діяльності інших людей і настання важливих подій. При цьому прогнозування можливого ступеня досягнення певної мети за допомогою визначеного способу дій становить зміст процесу проектування, від ефективності якого залежить досягнення бажаних життєвих результатів. Доведено, що при плануванні власного майбутнього, проектуванні конкретних подій, цілей і планів особа виходить з наявної ієрархії ціннісних орієнтацій, представленої у її свідомості. Вказано на важливість сформованої ієрархії цінностей у визначенні пріоритетності самореалізації у певних сферах професійної діяльності, виборі певної траєкторії життєвого шляху, лінії поведінки особистості.

2. Дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості здійснено на *мультипарадигмальному підході*, який продовжує вітчизняні традиції дослід-

ження у царині аксіопсихології особистості та її розвитку. Виокремлено два інтегральні критерії розвитку аксіопсихологічного проектування – внутрішній і зовнішній. В основі внутрішнього (суб’єктивного) критерію, що виражає особливості модельного уявлення про вказане проектування, перебуває сформованість його структурно-функціональних компонентів. Тоді як зовнішній (об’єктивний) критерій відображає реальні, культурально втілені характеристики людини як суб’єкта саморозвитку, ефективність якого свідчить про досягнення нею акме і самоздійснення саме як особистості. Водночас теоретичний аналіз міждисциплінарних студій прийнятого упередження дозволив виокремити систему його конкретних критеріїв і показників: смисложиттєву орієнтацію на самоздійснення, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, цілісність і гармонійність багатогранного існування людини, які виражаються в адекватній самооцінці її особистісного потенціалу та рівневій домагань, задоволеності досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, збалансованості самореалізації в різних сферах життєдіяльності; творчий характер діяльності, самостійність і незалежність; рефлексивна саморегуляція, що спирається на внутрішній локус контролю, високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності.

3. Детермінанти аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості розкрито через ціннісно-цільові й інструментально-суб’єктні його чинники. Перші охоплюють широкий спектр спонукально-мотиваційних феноменів, починаючи від мотивів досягнення у боротьбі за переваги в адаптації до середовища і закінчуючи сенсожиттєвими орієнтаціями та духовними прагненнями як своєрідним антропологічним горизонтом саморозвитку й самовдосконалення особистості, другі реалізуються через життєві домагання, прагнення до акме й до повного втілення у повсякдення особистісного потенціалу як предиктора успішного самоздійснення особистості. У цьому аналітичному контексті поняття “аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості” визначено як двоєдиний синергійний процес ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та їх суб’єктноресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними відносно конкретних життєвих ситуацій. Таке бачення проектування дає змогу з’єднати триангуляційною дугою

темпорально-телеологічний і каузально-суб’єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості, що покладено в основу авторської теоретичної моделі. Конкретизовано, що перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну власність homo sapiens більш чи менш самостійно визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-сміслова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички, компетенції втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від розв’язання ситуативних завдань на їх смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєздатні проекти. Наголошено, що без взаємної відповідності “хочу” і “можу”, термінального й інструментального не може синтезуватися кінцевий продукт цієї синергії – “я стану” чи “відбудуся” (якщо, звісно, захочу й організуюся, внутрішньо зберуся). З’ясовано, що перший аспект аксіопсихологічного проектування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму, другий – каузального детермінізму, узгоджена дія яких конструює феномен аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості.

4. Побудовано прикладну модель емпіричного дослідження, яка є похідною від теоретичної, втілюючи принцип системності, зокрема холархії підпорядкованих один одному рівнів інтегральної суб’єктності, через призму якого розглядається людина як цілісна особистість. Відтак кожен із п’яти рівнів інтегральної суб’єктності марковано відповідними особистісними рисами – ціннісно-цільовими диспозиціями й інструментально-суб’єктивними здатностями, синергійна дія яких зумовлює високу ймовірність досягнення життєвих успіхів: на рівні відносного суб’єкта (психосоматичного індивіда) – відчуття суб’єктивного благополуччя (щастя), на рівні моносуб’єкта (власне суб’єкта предметної діяльності) – стиль саморегуляції, почуття самоефективності, мотивацію досягнень; на рівні полісуб’єкта (соціального індивіда) – стратегії копінг-поведінки, перфекціоністські настанови; на рівні метасуб’єкта (творчої індивідуальності) – структуру ціннісних орієнтацій, каузометричні показники реалізованості життя; на рівні абсолютного суб’єкта (людини універсальної) – духовні прагнення, цільову спрямованість особистості.

5. Експліковано факторну структуру аксіопсихологічного проектування життєвих досяг-

нень осіб, котрі належать до періоду ранньої дорослості. Встановлено, що з дев'яти виокремлених детермінант цього процесу найвагомими є суперечлива комбінація диспозиції самоефективності й небажання удосконалюватися, поєднання асертивності зі слабкою мотивацією до самоосвіти й саморозвитку. Водночас виявлено гендерно зумовлені відмінності між чинниками аксіопсихологічного проектування в ранній дорослості: у жінок цей процес спонукається диспозицією самоефективності і перфекціоністськими настановами, а в чоловіків – рисами маскулінності й прагненням до подолання перешкод.

6. Емпіричним дослідженням визначено особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, які здобувають вищу професійну освіту. Виокремлено ключові предиктори цього процесу у майбутніх інженерів – риси чоловічого гендеру і диспозицію самоефективності; з'ясовано, що спільними рисами для представників обох статей є диспозиція самоефективності за маскуліним типом, а відмінними – невпевненість у власних силах і сподівання на щасливий випадок у жінок та протилежна цій диспозиція – впевненість у собі та віра у власні сили в чоловіків. Окрім того, вирізняють й обґрунтовано магістральні предиктори аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, які здобувають фах економіста, – суб'єктні здатності до саморегуляції, наполегливість у долатті перешкод; встановлено, що гендерні відмінності в конструюванні досліджуваного феномену стосуються збалансованого впливу внутрішніх і зовнішніх детермінант успіху в жінок й орієнтації на соціальне визнання у чоловіків, і це при тому, що диспозиція самоефективності майже однаково виражена в обох субвибірках обстежуваного контингенту майбутніх економістів.

7. Виокремлено та проаналізовано вікові особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, які здобувають професію педагога або працюють учителями. З'ясовано, що майбутні педагоги – представники періоду ранньої дорослості – покладаються насамперед на себе (почуття самоефективності, здатність до саморегуляції); у період середньої дорослості на перший план виходять ефективна самореалізація, асертивність, розвинута саморегуляція; у період пізньої дорослості домінують впевненість в успішній самореалізації та продуктивності свого життєвого шляху. Крім того, за результатами однофакторного дисперсійного аналізу встановлено

значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів за критеріями віку і гендеру. Виявлено й констатовано, що обраний фах не є провідним чинником цього процесу. Доведено, що свій психологічний вік краще оцінюють представники періоду пізньої дорослості, аніж їхні молодші колеги; перші мають також кращий показник суб'єктивної реалізованості життя, вони більш оптимістичні, спрямовані на пізнання нового, в них вища самооцінка загальної та соціальної самоефективності, вони краще вибудовують стратегію власного життя.

8. Щодо значущих гендерних відмінностей, то з'ясовано, що жінки переважають чоловіків за потребою в розвагах і відпочинку, цінностями любові та визнання, за ступенем застосування емоційного копінгу та копінгу “соціальне відволікання”, андрогінними рисами, вони частіше переживають амбівалентні почуття, наслідують традиційні зразки поведінки, більш конформні й зорієнтовані на підтримку з метою збереження душевної рівноваги. У свою чергу, юнаки надають перевагу цінності здоров'я, вони більше орієнтовані на змагальність як порівняльну самоефективність, переважаючи жінок і в загальній самоефективності, стратегічності мислення, мотивації досягнення, здатності до моделювання і програмування майбутніх подій, вони більш оптимістичні і гнучкі, зорієнтовані на прогрес, інтернальні (жінки здебільшого екстернальні), мають кращі показники саморегуляції.

9. Зі структури виявлених провідних факторів і порівняльних результатів дисперсійного аналізу розкрито низку таких закономірностей: від середньої до пізньої дорослості зростає роль інструментально-суб'єктних здатностей в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості; домінування інструментально-суб'єктних здатностей в конструюванні цього феномену притаманне і чоловікам; у жінок ціннісно-цільовий вектор проектування переважає над інструментально-суб'єктивним. Звідси логічно слідує ще один висновок: опосередковано гендерний чинник аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості справляє сильніший вплив на досліджуваний феномен, аніж чинник віку, принаймні в межах середньої та пізньої дорослості.

10. З метою утілення ідеї “бути автором самого себе” здійснено огляд технологій аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості з оперттям на вітчизняні наукові школи: соціально-конструкціоністську

і психолого-герменевтичну, а також напрями – психолого-акмеологічний та культурно-історичний. Воднораз за результатами проведеного емпіричного дослідження у форматі констатувального експерименту сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у студентів ЗВО; керівникам закладів загальної середньої освіти, органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Перспективу подальших студій убачаємо в побудові прикладних моделей і технологій аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості з урахуванням віку, специфіки професійної діяльності, гендерної приналежності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Башляр Г. Новый рационализм / сост. Ю.П. Сенокосов; общ. ред., предисл. А.Ф. Зотов. Москва: Прогресс, 1987. 376 с.
2. Бердяев Н. О назначении человека. О рабстве и свободе человека. Москва: АСТ, 2006. 637 с.
3. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
4. Гершунский Б.С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: учебное пособие. Москва: Наука, 2003. 768 с.
5. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості: монографія. Київ: Видавництво “Людмила”, 2020. 448 с.
6. Гуляс І. Аксіопсихологічне проектування: профіль аналізу проблеми. *Психологія особистості*. 2016. № 1 (7). С. 151–169.
7. Гуляс І.А. Інтенційність як суб’єктне джерело аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2011. Том X. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. Вип. 18. С. 91–102.
8. Гуляс І.А. Сенс життя як фактор самореалізації особистості. *Особистісно-акмеологічні фактори впливу на самореалізацію індивідуальності у полікультурному світі*: колективна монографія / за наук. ред. І.М. Зварича. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. С. 29–37.
9. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду середньої дорослості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Психологічні науки”*. 2019. № 4. С. 72–80.
10. Кантор К.М. Два проекта всемирной истории. *Вопросы философии*. 1990. № 2. С. 76–86.
11. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості. Київ: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1998. 220 с.
12. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ: ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2018. 720 с.
13. Карпенко З.С. Ампліфікація “Я” в контексті формування національної самосвідомості. *Ідея національного виховання в українській психологічній науці XIX–XX ст.*: Зб. статей і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Коломия, 1997. С. 299–301.
14. Карпенко З.С. Предмет і метод аксіопсихології особистості. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 23–31.
15. Карпенко З.С. Феноменологія вчинку: до питання про реалізацію суб’єктного підходу в національній системі навчання і виховання. *Українознавство в педагогічному процесі освітніх установ*: зб. статей / за ред. Р. Скульського та В. Костіва. Івано-Франківськ, 1997. С. 39–43.
16. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Част. 2. Івано-Франківськ, 1996. С. 42–48.
17. Карпенко З.С., Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості: від обґрунтування до діагностики. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців*: тези доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Хмельницький, 9–10 квітня 2020). Хмельницький, 2020. С. 44–45. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8930/1/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E._%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%209-10.04.2020.pdf
18. Кікінежді О. Методологічні засади дослідження гендерної ідентифікації в онтогенезі. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія “Гендерні дослідження”. 2017. Вип. 3. С. 58–70.
19. Кон І.С. В поисках себя. Москва: Политиздат, 1984. 225 с.
20. Лазарев В.С. Проектная деятельность в школе: неиспользуемые возможности. *Вопросы образования*. 2015. № 3. С. 292–307. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proektnaya-deyatelnost-v-shkole-neispolzuemye-vozmozhnosti/viewer>
21. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1977. 304 с.
22. Любутин К.Н., Кондрашов П.Н. Философская антропология Карла Маркса. Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2007. 240 с.
23. Мунье Э. Манифест персонализма. Москва: Республика, 1999. 559 с.
24. Николаева О. Свобода выбора. URL: <http://www.portal-slovo.ru/rus/art/197/904/-27k>
25. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. Москва: Республика, 2000. 639 с.
26. Сартр Ж.-П. Проблемы метода. Москва: Прогресс, 1994. 234 с.
27. Сидоренко В.Ф. Генезис проектной культуры. *Вопросы философии*. 1984. № 10. С. 87–99.
28. Фурман А.А. Інтенційність як сутнісна ознака смисложиттєвого буття особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3–4. С. 118–137. DOI: <https://>

doi.org/10.35774/pis2019.03.118

29. Фурман А.А. Концепція особистості в аксіологічній психології: контури сутнісної евристики. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4. С. 89–103.

30. Фурман А.А. Психологічні засади пізнання смисложиттєвої сфери особистості: автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2019. 39 с.

31. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.

32. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

33. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування предметного поля теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3-4. С. 5-37. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.005>

34. Фурман А.В. Методологія як сфера науки, мислєдїяльності, методологування. *Методологія і психологія гуманітарного пізнання*. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 6–235.

35. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-ге наук. вид. Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

36. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.

37. Хайдеггер М. Бытие и время. Харьков: “Фолио”, 2003. 503 с.

38. Хасанов Г.А. Смысл жизни человека: гносеологический анализ: канд. филос. наук: 09.00.01 / Сибайский институт (филиал) Башкирского государственного университета. Сибай, 2006. 141 с. URL: <http://www.dslib.net/ontologia/smysl-zhizni-cheloveka-gnoseologicheskij-analiz.html>

39. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Республика, 1994. 527 с.

40. Little B.R. Personal projects and the distributed self: Aspects of a conative psychology. *Psychological perspectives on the self*. 1993. Vol. 4. P. 157–181.

41. Palys T.S., Little B.R. Perceived life satisfaction and the organization of personal project systems. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1983. V. 44. P. 1221–1230.

REFERENCES

1. Bashlyar, G. (1987). *Novyy ratsionalizm [New rationalism]*. Moskva: Progress [in Russian].

2. Berdyaev, N. (2006). *O naznachenii cheloveka. O rabstve i svobode cheloveka [On the appointment of a person. About slavery and human freedom]*. Moscow: AST [in Russian].

3. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). *Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Vicultural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

4. Gershunskiy, B.S. (2003). *Obrazovatel'no-pedagogicheskaya prognostika. Teoriya, metodologiya, praktika: uchebnoye posobiye [Educational and*

pedagogical prognostics. Theory, methodology, practice: textbook]. Moskva: Nauka [in Russian].

5. Hulas, I.A. (2020). *Aksiopsykholohichne proyektuvannya zhyttyevykh dosyahnen osobystosti [Axiopsychological design of life achievements of the personality]*. Kyiv: Vydavnytstvo “Lyudmyla” [in Ukrainian].

6. Hulas, I. (2016). Aksiopsykholohichne proektuvannya: profil analizu problem [Axiopsychological design: a profile of problem analysis]. *Psykholohiya osobystosti – Personality psychology*, 1, 151–169 [in Ukrainian].

7. Hulas, I.A. (2011). Intentsynist yak subyektne dzherelo aksiopsykholohichnoho proektuvannya osobystosti [Intentionality as a subjective source of axiopsychological design of personality]. *Actual problems of psychology: a collection of scientific works of the Institute of Psychology H.S. Kostyuk*. Kyiv, Tom H. Psychology of learning. Genetic psychology. Medical psychology. Vol. 18, 91–102 [in Ukrainian].

8. Hulas, I.A. (2016). Sens zhyttya yak faktor samorealizatsiyi osobystosti [The meaning of life as a factor of self-realization of the individual]. *Osobystisno-akmeolohichni faktory vplyvu na samorealizatsiyu indyvidualnosti u polikulturnomu sviti – Personality-acmeological factors of influence on self-realization of individuality in the multicultural world*, 29–37. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian].

9. Hulas, I.A. (2019). Faktorna struktura aksiopsykholohichnoho proyektuvannya zhyttyevykh dosyahnen osobystosti periodu serednoyi doroslости [Factor structure of axiopsychological design of life achievements of the person of the period of average adulthood]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya “Psykholohichni nauky” – Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological Sciences Series*, 4, 72–80 [in Ukrainian].

10. Kantor, K.M. (1990). Dva proyektva vsemirnoy istorii [Two projects of world history]. *Voprosy filosofii – Philosophy questions*, 2, 76–86 [in Russian].

11. Karpenko, Z.S. (1998). *Aksiopsykholohiya osobystosti [Axiopsychology of personality]*. Kyiv: International Financial Agency [in Ukrainian].

12. Karpenko, Z. (2018). *Aksiolohichna psykholohiya osobystosti [Axiological psychology of personality]*. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian].

13. Karpenko, Z.S. (1997). Amplifikatsiya “YA” v konteksti formuvannya natsionalnoyi samosvidomosti [Amplification of “I” in the context of the formation of national identity]. *Ideya natsionalnoho vykhovannya v ukraiyinskiy psykholohichniy nautsi XIX-XX st.: Zb. statey i dopovidey Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi – The idea of national education in the Ukrainian psychological science of the XIX-XX centuries.: Coll. articles and reports of the All-Ukrainian scientific-practical conference*, 299–301. Kolomyia [in Ukrainian].

14. Karpenko, Z.S. (2008). Predmet i metod aksiopsykholohiyi osobystosti [Subject and method of axiopsychology of personality]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 23–31 [in Ukrainian].

15. Karpenko, Z.S. (1997). Fenomenolohiya vchynku: do pytannya pro realizatsiyu subyektneho pidkhodu v natsionalniy systemi navchannya i vykhovannya

[Phenomenology of action: on the question of the implementation of a subjective approach in the national system of education and upbringing]. *Ukrayinoznavstvo v pedahohichnomu protsesi osvitynih ustanov – Ukrainian studies in the pedagogical process of educational institutions*, 39–43. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

16. Karpenko, Z.S. (1996). Tsinnisni vymiry indyvidualnoyi svidomosti [Value dimensions of individual consciousness]. *Zbirnyk naukovykh prats: filozofiya, sotsiologiya, psykholohiya – Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*. Part. 2, 42–48. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

17. Karpenko, Z.S. & Hulas, I.A. (2020). Aksiopsykholohichne proektuvannya zhytlyezdiysnennya osobystosti: vid obgruntuvannya do diahnozyky [Axiopsychological design of personality realization: from substantiation to diagnostics]. *Aktualni pytannya teorii ta praktyky psykholoho-pedahohichnoyi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv: tezy dopovidey VIII Vseukrayinskoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi, (Khmelnitsky, 9–10 kvitnya 2020) – Current issues of theory and practice of psychological and pedagogical training of future professionals: abstracts of the VIII All-Ukrainian scientific-practical conference, (Khmelnitsky, April 9-10, 2020)*, 44–45. Khmelnytsky. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8930/1/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%209-10.04.2020.pdf [in Ukrainian].

18. Kikinezhdi, O. (2017). Metodolohichni zasady doslidzhennya hendernoyi identyfikatsiyi v ontogenezi [Methodological bases of research of gender identification in ontogenesis]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiya”. Seriya “Henderni doslidzhennya” – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Gender Studies Series*, 3, 58–70 [in Ukrainian].

19. Kon, I.S. (1984). *V poiskakh sebya [Looking for yourself]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

20. Lazarev, V.S. (2015). Proektnaya deyatel'nost' v shkole: Neispol'zuyemye vozmozhnosti [Project Activities at School: Unused Opportunities]. *Voprosy obrazovaniya – Educational issues*, 3, 292–307. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proektnaya-deyatelnost-v-shkole-neispolzuyemye-vozmozhnosti/viewer> [in Russian].

21. Leontiev, A.N. (1977). *Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

22. Lyubutin, K.N. & Kondrashov, P.N. (2007). *Filosofskaya antropologiya Karla Marksa [Philosophical anthropology of Karl Marx]*. Yekaterinburg: USU Publishing House [in Russian].

23. Mounier, E. (1999). *Manifest personalizma [Manifesto of personalism]*. Moscow: Republic [in Russian].

24. Nikolaeva, O. *Svoboda vybora [Freedom of choice]*. URL: <http://www.portal-slovo.ru/rus/art/197/904/-27k> [in Russian].

25. Sartre, J.-P. (2000). *Bytiye i nichto: Opyt fenomenologicheskoy ontologii [Being and Nothingness: An Experience of Phenomenological Ontology]*. Moscow: Republic [in Russian].

26. Sartre, J.-P. (1994). *Problemy metoda [Method problems]*. Moscow: Progress [in Russian].

27. Sidorenko, V.F. (1984). *Genezis proyektnoy kul'tury [Genesis of design culture]*. *Voprosy filosofii – Philosophy questions*, 10, 87–99 [in Russian].

28. Furman, A.A. (2019). Intentsiynist yak sutnisna oznaka smyslozhytlyevoho buttya osobystosti [Intentionality as an essential feature of the meaning of life of the individual]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 3–4, 118–137. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.118> [in Ukrainian].

29. Furman, A.A. (2016). Kontseptsiya osobystosti v aksiolohichniy psykholohiyi: kontury sutnisnoyi evrystyky [The concept of personality in axiological psychology: the contours of essential heuristics]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 89–103 [in Ukrainian].

30. Furman, A.A. (2019). Psykholohichni zasady piznannya smyslozhytlyevoyi sfery osobystosti: avtoref. dys. ... doktora psykhol. nauk: 19.00.01 [Psychological principles of cognition of the semantic sphere of personality: author's ref. dis. ... Dr. Psychol. Science: 19.00.01]. Odessa [in Ukrainian].

31. Furman, A.A. (2017). *Psykholohiya smyslozhytlyevoho rozvytku osobystosti [Psychology of meaningful life development of personality]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

32. Furman, A.V. (2016). *Ideya i zmist profesiynoho metodolohuvannya [The idea and content of professional methodology]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

33. Furman, A.V. (2019). Metodolohichne obgruntuvannya predmetnoho polya teoretychnoyi psykholohiyi [Methodological substantiation of the subject field of theoretical psychology]. *Psykholohiya i suspilstvo – Psychology and society*, 3–4, 5–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.005> [in Ukrainian].

34. Furman, A.V. (2019). Metodolohiya yak sfera nauky, myslediyalnosti, metodolohuvannya [Methodology as a field of science, thinking, methodology]. *Metodolohiya i psykholohiya humanitarnoho piznannya. Do 25-richchya naukovoyi shkoly profesora A.V. Furmana – Methodology and psychology of humanities cognition. To the 25th anniversary of the scientific school of Professor A.V. Furman*, 6–235. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

35. Furman, A.V. (2011). *Psykho-kultura ukrayinskoyi mentalnosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]*. Ternopil: VC NDI MEVO [in Ukrainian].

36. Furman (Humeniuk), O.E. (2008). *Teoriya i metodolohiya innovatsiyno-psykholohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu [Theory and methodology of innovative-psychological climate of a secondary school]*. Yalta-Ternopil: Textbooks and manuals [in Ukrainian].

37. Heidegger, M. (2003). *Bytiye i vrema [Genesis and Time]*. Kharkiv: Folio [in Russian].

38. Khasanov, G.A. (2006). *Smysl zhizni cheloveka: gnoseologicheskij analiz: kand. filos. nauk: 09.00.01 [The meaning of human life: epistemological analysis: Cand. Philos. Sciences: 09.00.01]* / Sibayskiy institut (filial) Bashkirskogo gosudarstvennogo universiteta [Sibaysky Institute (branch) of the Bashkir State University]. Sibay. URL: <http://www.dslib.net/ontologia/smysl-zhizni-cheloveka-gnoseologicheskij-analiz.html> [in Russian].

39. Jaspers, K. (1994). *Smysl i naznachenije istorii [The*

meaning and purpose of history]. Moscow: Republic [in Russian].

40. Little, B.R. (1993). Personal projects and the distributed self: Aspects of a conative psychology. *Psychological perspectives on the self*, 4, 157–181 [in English].

41. Palys, T.S. & Little, B.R. (1983). Perceived life satisfaction and the organization of personal project systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1221–1230 [in English].

АНОТАЦІЯ

Гуляс Інеса Анатоліївна.

Концепція аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

У дослідженні обґрунтовано концепцію аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості з використанням принципу інтегральної суб'єктності та методів факторно-аналітичного підходу до емпіричного вивчення предметно актуалізованих психічних явищ. Результати цього комплексного дослідження репрезентовано через уявлення про особистість як інтегрального суб'єкта можливих духовних, моральних та інших трансформацій і предметних утілень. Акцентовано увагу на пізнанні чинників означеного феномену в період дорослості – ранньої, середньої та пізньої; статі, віку й обраного фаху. Витоки авторських пошуків відображено крізь призму провідних філософських напрямів – феноменологічного, екзистенційного та філософсько-антропологічного, що базуються на розумінні людини як відкритої істоти, котра постійно визначає і проектує себе. Ключовими аксіопсихологічними корелятами філософської проблематики визнано інтенційність, вибір, світопроект, сенс життя, цінності та ціннісні орієнтації, життєвий успіх, щастя, які дають підстави стверджувати, що особистість суб'єктно здатна до самоспричинення та самотрансцендування, самовизначення і керування власним життям. Для виділення системи критеріїв і показників аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості здійснено теоретичний аналіз міждисциплінарних студій досліджуваного феномену. Зазначено, що такими “мірилами” є смислотиттєва орієнтація на самоздійснення, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, цілісність і гармонійність багатогранного існування людини, які виражаються в адекватній самооцінці особистісного потенціалу та рівні домагань, задоволеності досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, збалансованості самореалізації в різних сферах життєдіяльності; творчий характер діяльності, самостійність і незалежність; рефлексивна саморегуляція, яка спирається на внутрішній локус контролю; високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності. Авторська теоретична модель являє собою аксіопсихологічне проектування як дводієвий синергійний процес ціннісно-цільового випередження (антципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними відносно конкретних життєвих ситуацій. Це дало змогу поєднати триангуляційною дугою темпо-

рально-телеологічний і каузально-суб'єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості. Конкретизовано, що перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість homo sapiens більш чи менш самостійно визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-смилова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички, компетенції, втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від вирішення ситуативних завдань на їхній смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєдатні проекти. Наголошено, що без взаємної відповідності “хочу” і “можу”, термінального й інструментального не може синтезуватися кінцевий продукт цієї синергії – “я стану” чи “відбудуся” за умови відповідної самоорганізації та емоційно-вольової мобілізації. З'ясовано, що перший аспект аксіопсихологічного проектування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму, другий – каузального детермінізму, узгоджена дія яких конструює феномен аксіопсихологічного проектування життєздійснення особистості. Для побудови прикладної моделі емпіричного дослідження, яка є похідною від теоретичної, обґрунтовано та реалізовано принцип системності у вигляді холархії підпорядкованих один одному рівнів інтегральної суб'єктності, через формат якого розглянуто людину як цілісну особистість. Розкрито кожен із п'яти рівнів інтегральної суб'єктності, які марковано відповідними особистісними рисами – ціннісно-цільовими диспозиціями й інструментально-суб'єктивними здатностями, синергійна дія яких зумовлює високу ймовірність досягнення життєвих успіхів: на рівні відносного суб'єкта (психосоматичного індивіда) – відчуття суб'єктивного благополуччя (щастя), на рівні моносуб'єкта (власне суб'єкта індивідуальної предметної діяльності) – стиль саморегуляції, почуття самоефективності, мотивація досягнень; на рівні полісуб'єкта (соціального індивіда) – стратегії копінг-поведінки, перфекціоністські настанови; на рівні метасуб'єкта (творчої індивідуальності) – структура ціннісних орієнтацій, каузометричні показники реалізованості життя; на рівні абсолютного суб'єкта (людини універсальної) – духовні прагнення, цільова спрямованість особистості. За результатами емпіричного дослідження експліковано факторну структуру аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб, що перебувають на етапі ранньої дорослості, яка уможливила виокремлення дев'яти провідних детермінант цього процесу. Встановлено, що у їх складі найвагомими є суперечлива комбінація диспозиції самоефективності й опір самоудосконаленню, поєднання асертивності зі слабкою мотивацією до самоосвіти й саморозвитку. Виявлено вплив гендерного чинника на аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості в ранній дорослості. Констатовано, що в жінок цей процес спонукається диспозицією самоефективності і перфекціоністськими настановами, а в чоловіків – рисами маскулінності й прагненням до подолання перешкод. Виявлено особливості аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень осіб на етапі профе-

сійної підготовки фахівців різних спеціальностей. Аргументовано основні параметри цього процесу у студентів інженерних спеціальностей – риси чоловічого гендеру і диспозицію самоефективності; доведено, що спільними рисами для представників обох статей є диспозиція самоефективності за маскуліним типом, а відмінними – невпевненість у власних силах і сподівання на щасливий випадок у жінок та протилежна цій диспозиція – впевненість у собі й віра у власні сили в чоловіків. Натомість у майбутніх економістів процес аксіопсихологічного проектування життєздійснення визначається суб'єктивними здатностями до саморегуляції, наполегливістю в подоланні перешкод; встановлено, що гендерні відмінності в конструюванні досліджуваного феномену в майбутніх економістів стосуються збалансованого впливу внутрішніх і зовнішніх детермінант успіху в жінок й орієнтації на соціальне визнання у чоловіків, і це при тому, що диспозиція самоефективності рівномірно виражена в обох субвибірках досліджуваного контингенту. З'ясовано, що майбутні педагоги періоду ранньої дорослості покладаються передусім на себе (почуття самоефективності, здатність до саморегуляції); у середній дорослості для педагогів першочерговими є ефективна самореалізація, асертивність, розвинута саморегуляція, а в пізній дорослості переважають упевненість в успішній самореалізації та продуктивності власного життєвого шляху. Висвітлено значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів за критеріями віку і гендеру (на основі результатів однофакторного дисперсійного аналізу). Доведено, що обраний фах суттєво не впливає на перебіг цього процесу. В плані значущих гендерних відмінностей виявлено, що респонденти жіночої статі переважають чоловіків за потребою в розвагах і відпочинку, цінностями любові та визнання, застосуванням емоційного копінгу та копінгу “соціальне відволікання”, андрогінними рисами, вони частіше переживають амбівалентні почуття, наслідують традиційні зразки поведінки, більш конформні й зорієнтовані на підтримку з метою збереження душевної рівноваги. Натомість в опитаних чоловічої статі у пріоритеті цінності здоров'я, орієнтація на змалгальність як порівняльну самоефективність, стратегічність мислення, мотивація досягнення, моделювання і програмування майбутніх подій. За виявленими провідними факторами і результатами дисперсійного аналізу встановлено закономірне зростання ролі інструментально-суб'єктивних здатностей в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості від середньої до пізньої дорослості, притаманність чоловікам тенденції домінування інструментально-суб'єктивних здатностей в конструюванні зазначеного феномену та переважання у жінок ціннісно-цільового вектору проектування свого життєздійснення над інструментально-суб'єктивним. Сформульовано відповідні методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у студентів ЗВО; керівникам закладів загальної середньої освіти та органів управління освітою.

Ключові слова: людина, суб'єкт, екзистенція, аксіопсихологічне проектування життєздійснення особис-

тості, життєві досягнення, системна детермінація, холархічна модель, механізми життєздійснення, інтегральна суб'єктивність, рання, середня і пізня дорослість, вік, стать, обраний фах.

ANNOTATION

Inesa Hulias.

The concept of axiological design of personality's life achievements.

The study substantiates the concept of axiopsychological design of life achievements of the individual using the principle of integral subjectivity and methods of factor-analytical approach to empirical research. The results of a comprehensive study of the axiopsychological design of the life of the individual is represented through the idea of the individual as an integral subject of possible spiritual, moral and other transformations and material incarnations of man. Emphasis is placed on the study of the factors of this phenomenon in adulthood – early, middle and late; gender, age and chosen profession. The origins of the study of the problem of axiopsychological design of life achievements of the individual are reflected through the prism of leading philosophical trends – phenomenological, existential and philosophical-anthropological, based on the understanding of man as an open being who constantly defines himself – projects. The key axiopsychological correlates of philosophical issues are intentionality, choice, worldview, meaning of life, values and value orientations, success in life, happiness, etc., which give grounds to claim that the individual as a subject is capable of self-determination and self-transcendence, self-determination. To highlight the system of criteria and indicators of axiopsychological design of life achievements of the individual, a theoretical analysis of interdisciplinary studies of the studied phenomenon was carried out. It is noted that such “criteria” are: meaningful life orientation to self-realization, focus on self-development and self-improvement, integrity and harmony of multifaceted human existence, which are expressed in adequate self-assessment of personal potential and level of aspirations, satisfaction with the level of realization vital activity; creative nature of activity, independence and autonomy; reflexive self-regulation, which is based on the internal locus of control; high level of tolerance to uncertainty, flexibility in the organization of life. The author's theoretical model presents axiopsychological projection of life achievements of a person as a two-way synergistic process of value-target advancement (anticipation) of states and statuses (achievements) desired for a certain person and their subject-resource provision with relevant competencies relevant to specific life situations. This made it possible to connect the temporal-teleological and causal-subjective (topical) aspects of the integral process of personality realization with a triangulation arc. It is specified that the first aspect represents freedom of will as an inherent property of homo sapiens to more or less independently determine their life priorities (value-semantic sphere), the second – represents biologically conditioned and acquired in the course of socialization (including through education, upbringing, education in general) knowledge, skills, abilities to embody personal choices as the results of value self-determination (from solving situational problems on their meaning to making

fateful decisions on the further trajectory of personal movement-progress) into viable projects. It is emphasized that without the mutual correspondence of “want” and “can”, terminal and instrumental, the final product of this synergy cannot be synthesized – “I will” or “I will happen” under the condition of appropriate self-organization and emotional-volitional mobilization. It is found that the first aspect of axiopsychological design is subject to the principle of nonlinear teleological determinism, the second – causal determinism, the coordinated action of which constructs the phenomenon of axiopsychological design of personality. To build an applied model of empirical research, which is derived from theoretical, substantiated and implemented the principle of systematization in the form of a holarchy of subordinate levels of integral subjectivity, through the prism of which a person is considered as a whole person. Each of the five levels of integral subjectivity is revealed, which are marked by the corresponding personal traits – value-target dispositions and instrumental-subjective abilities, the synergistic effect of which determines a high probability of achieving success in life: at the level of relative subject (psychosomatic individual) – a sense of subjective well-being (happiness), at the level of the monosubject (actually the subject of individual subject activity) – style of self-regulation, a sense of self-efficacy, motivation for achievement; at the level of the polysubject (social individual) – coping behavior strategies, perfectionist guidelines; at the level of metasubject (creative individuality) – the structure of value orientations, causometric indicators of life; at the level of the absolute subject (universal person) – spiritual aspirations, the target orientation of the individual. The empirical study explains the factor structure of the axiopsychological projection of the life achievements of people in early adulthood, which made it possible to identify the nine leading determinants of this process. It is established that the most important in their composition are the contradictory combination of the disposition of self-efficacy and resistance to self-improvement, the combination of assertiveness with weak motivation for self-education and self-development. The influence of the gender factor on the axiopsychological projection of life achievements of the person in early adulthood is revealed. It is noted that in women this process is motivated by the disposition of self-efficacy and perfectionist guidelines, and in men – by the traits of masculinity and the desire to overcome obstacles. Peculiarities of axiopsychological design of life achievements of persons at the stage of professional training of specialists of different specialties are established. The main parameters of this process in engineering students are determined – the features of male gender and the disposition of self-efficacy; It was found that the common features of both sexes are the disposition of self-efficacy of the masculine type, and the differences – insecurity and hope for happiness in women and the opposite disposition – self-confidence and self-confidence in men. Instead, in future economists, the process of axiopsychological design of life is determined by the subjective ability to self-

regulation, persistence in overcoming obstacles; It is established that gender differences in the construction of the studied phenomenon in future economists relate to the balanced influence of internal and external determinants of success in women and orientation to social recognition in men, although the disposition of self-efficacy is evenly expressed in both subsets of the studied contingent. It was found that future teachers of early adulthood rely primarily on themselves (a sense of self-efficacy, the ability to self-regulate); in middle adulthood for teachers the priority is effective self-realization, assertiveness, developed self-regulation; and in late adulthood the confidence in successful self-realization and productivity of own way of life prevails. Significant differences between the determinants of axiopsychological design of life achievements of teachers according to the criteria of age and gender (based on the results of one-way analysis of variance). It is proved that the chosen specialty does not significantly affect the course of this process. In terms of significant gender differences, it was found that female respondents outnumber men in need of entertainment and recreation, values of love and recognition, the use of emotional coping and coping “social distraction”, androgynous traits, they are more likely to experience ambivalent feelings, follow traditional patterns, more conformal and focused on support in order to maintain mental balance. In contrast, male respondents prioritize health values, focus on competitiveness as comparative self-efficacy, strategic thinking, motivation to achieve, modeling and programming future events. According to the identified leading factors and the results of analysis of variance, a natural increase in the role of instrumental-subjective abilities in the axiopsychological design of life achievements of the individual from middle to late adulthood; the tendency of men to dominate the instrumental-subjective abilities in the construction of this phenomenon and the predominance in women of the value-target vector of projecting their life over the instrumental-subjective. Methodical recommendations to psychologists, teachers, mentors of academic groups on the development of axiopsychological design of life achievements of students in higher education institutions are formulated; heads of general secondary education institutions, heads of education management bodies, institutions of training, retraining and advanced training of pedagogical staff – teachers of primary education.

Key words: *axiopsychological projection of personality life, life achievements, systemic determination, cholarch model, mechanisms of life realization, integral subjectivity, early, middle and late adulthood, age, sex, chosen specialty.*

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Савчин М.В.,
д. психол. н., доц. Фурман А.А.**

Надійшла до редакції 15.10.2020.

Підписана до друку 05.11.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

Гуляс І.А. Концепція аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. Психологія і суспільство. 2020. №4. С. 70–96. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.070>

Agnes SANTOS, Dennis RELOJO-HOWELL

LIFESTYLE AND COGNITIVE FUNCTIONING OF FILIPINO OLDER ADULTS AS BASIS FOR COGNITIVE ENHANCEMENT PROGRAMME

Агнес САНТОС, Денніс РЕЛОДЖО-ГОВЕЛЛ

СПОСІБ ЖИТТЯ ТА КОГНІТИВНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ НА ФІЛІППІНАХ ЯК ОСНОВА ПРОГРАМИ ПІДВИЩЕННЯ КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.097>

УДК: 159.9.072

In the Philippines, families are not just the couple and the children; it includes grandparents who are usually consulted in relation to major decisions. Many of the older adults still have their cognitive functioning intact, especially those whose lifestyles are still active (Villareal et al., 2006). Thus, despite the decline in many aspects of older adults' memory, many of their decision-making skills are preserved. However, older adults can perform better when decision making is not constrained by time pressures, and when the decision to be made is meaningful for them. One example is when their newly-married children are still in need of guidance, which is a very intimidating life event among Filipinos, who put so much value on close family ties.

Lifestyle activities such as educational, work, and health (e.g., physical exercise) are found to be the common important influences on the cognitive functioning of older adults (Newson & Kemps, 2005). This is particularly evident within Makati City, Philippines where the lifestyle of older adults is supported by the local government. They have sports and socialisation activities. Many

do their aerobic exercise at Makati Park and Garden in West Rembo, Makati City. They also have a singing chorale, in which the singing talents of the older adults are recognised. Moreover, many of the retired principals from their public schools are given a chance to teach as part-time at their university. Thus, their cognitive functioning is still very much utilised and active.

On the other hand, in Mindanao, thousands of older people perform social and political activities like discussing how they can help push the Mindanao peace process forward (Unson, 2015). These social and political activities have also shown some bearing on the cognitive functioning of older people in the Philippines. Their creativity, critical thinking, and decision-making skills were being used as they all contributed to the brainstorming, for the peaceful solution in their region. Although many aspects of semantic memory are reasonably well-preserved in later adulthood, but a common memory problem for older people is they cannot quite retrieve familiar information (Marks et al., 2007).

Given this situation, the Philippine government recognises the need to intensify programmes

relating to the cognitive wellness and well-being of Filipino older adults (Pilao et al., 2017). Thus, the government gives additional benefits in the Expanded Senior Citizens Acts 2010. It includes 20% discount on medicines, dental fees, fares, comprehensive healthcare, services in restaurants, hotels, educational benefits, death assistance, and other forms of assistance from the government. In return, this can make older adults feel more secured, both physically and psychologically.

The goal of strengthening the potentials of older adults would only be possible if the cognitive functioning is maintained. The results of this study and the evaluation of the cognitive status and lifestyle activities of older adults can serve as a basis for designing a cognitive enhancement programme to ensure that the older adults remain productive. The study also recommends comprehensive healthcare for older adults, and full improvement of their well-being. In Makati City, for instance, older adults regularly gather in one place to share their singing talent, together with some invited celebrities who are pay by their local government. It has been observed that not all older adults experience decline in cognitive functioning; those who exercise at least once a week, have education, are non-smokers, and socially active, are more likely to maintain their cognitive skills (Seeman et al., 2001). However, the majority of previous studies have focused on factors that put people at a greater risk of losing their cognitive skills over time and much less is known about other factors that can contribute maintain their skills. In 2004, the Philippines' population, aged 60 years old above totalled 5.7 million. This is equivalent to about 6.9% of the total Filipino population (Philippine Country Report, 2007).

Healthy lifestyle, physical activities, and cognitive function

It has been shown that helping older adults to remain active can help them feel more alert in relation to cognitive functioning (Hertzog et al., 2008). There are a range of that can contribute to the promotion of mental health and well-being of older adults such as solving puzzles and craft making. Another activity that can stimulate the mind is engaging in meaningful conversations.

Older adults are likely to limit their social interactions, however some people may ask for their advice and opinions. Physical activities can enhance cognitive skills; engaging in games such as *mah-jong* or chess can serve as a form of mental exercise. Other mental exercises are engaging in reality orientation activities and reading newspapers. These are all effective sensory stimulations to develop the adaptability of older people. Physical fitness activities such as *tai chi* and other forms of exercise can also help. Social activities, on the other hand, can include spending time with friends and families; they can also engage in volunteering. Spirituality also plays an important role, and can unite themes from both research and theory concerning the experience of the self and the experience of spirituality in dementia (Dalby, 2012).

Another way to enhance cognitive function is to have daily good habits. Physical exercise improves the memory; social group interactions help to ensure the mental sharpness of older adults. Also, musical activities strengthen the communication between the brain areas, and improve cognitive function. Reading and writing also play a role, not just for the older adults but for other age groups as well (Relojo et al., 2016). Meditation and stress reduction may slow down the progression of age-related mental or cognitive disorders. Yoga or other similar activities can reduce stress (Brems, 2015). Further, Maslow asserted that self-actualised older people have healthy emotional and social lifestyle activities that can help them tolerate the weaknesses of others and not be threatened by anyone else's strength. They can live simple lives; they need not be pretentious nor afraid, or ashamed to express their feelings.

Other studies reveal that many older adults community programmes offer them exercise programmes like a short walk outside of at the mall, every day, to promote cognitive development. Other brain-friendly activities are playing video games which improve fine motor development such as chess, solitaire, and other single-player games for stimulating the brain; and how creating a memory book, or a family legacy, or scrapbooking for mental stimulation and for developing fine motor skills. A new hobby like storytelling, photography, and art work are also good for mental stimulation (Williams & Taylor, 2004). Active in-

volvement of older adults in the community can promote health and well-being. It develops the new skills during ageing, and is considered to be fun too. The common activities are sports and leisure activities such as walking, swimming, and other exercises, as well as fishing, gardening, arts, and drama groups. There are lifestyle activities like those relating to physical, emotional, spiritual, intellectual, occupational, and social activities that promote wellness during the ageing process. On the other hand, previous studies in relation to the enhancement of cognitive functions among older adults show that reading, spending time with family and friends, attending church services are all beneficial activities (Levasseur et al., 2010). Meditation, deep reflection, and learning the meaning of the songs stimulate the long-term memory (Hebert et al., 2005). There are also observations that show that Filipinos may prefer to be with their family or relatives, and close friends from the church and organisations; they are not used to being alone. Their children are expected to provide for financial support; they are also expected to teach grandchildren that they should respect and ask for blessings, when greeting or kissing the hands of older adults. Older Filipino adults expect to share their remaining lives with their children and grandchildren who care for them.

Physical activities

It is worthwhile to have a healthy and active lifestyle for older adults. They should spend some time in physical activities like walking, aerobics, playing tennis, and others. Physical activities can improve the mental health and well-being of older adults (Stathi et al., 2002). Moreover, one study shows that cognition maintenance of older adults is connected to outdoor activities such as gardening (Wang & MacMillan, 2013). Activities such as this help the individual to reduce stress and improve their cognitive functioning.

Physical activity has been shown to be positively associated with cognitive health, but the mechanisms underlying the benefits of physical activity on cognitive health are unclear. The present study simultaneously examined two hypotheses using structural equation modelling (SEM). The depression-reduction hypothesis states that depression

suppresses cognitive ability and that physical activity alleviates dysphoric mood and thereby improves cognitive ability. The social-stimulation hypothesis posits that social contact, which is often facilitated by socially laden physical activities, improves cognitive functioning by stimulating the nervous system. Sedentary behaviour in the absence of physical activity is expected to exert an inverse relationship on cognitive health through each of these hypotheses (Vance et al., 2005).

Cognitive activities

In inactive older adults with cognitive complaints, 12 weeks of physical plus mental activity was associated with significant improvements in global cognitive function with no evidence of difference between intervention and active control groups. These findings may reflect practice effects or may suggest that the amount of activity is more important than the type in this subject population (Barnes et al., 2013).

Converging lines of research indicate that complex mental activity is associated with reduced dementia risk. Thus, intense interest exists in whether different forms of cognitive exercise can help protect against cognitive decline and dementia. However, there is considerable confusion in terminology that is hindering progress in the field. We therefore introduce a concrete definition of cognitive training (CT) and make this the focus of our article. Clinical research that has evaluated CT in normal aging, mild cognitive impairment, and dementia is then critically reviewed. Despite many methodological shortcomings, the overall findings indicate that multidomain CT has the potential to improve cognitive function in healthy older adults and slow decline in affected individuals. Finally, practical issues, including the strengths and weaknesses of commercial products, are explored, and recommendations for further research and clinical implementation are made (Gates & Valenzuela, 2010).

Transfer and maintenance of intervention effects are most commonly reported when training is adaptive, with at least ten intervention sessions and a long-term follow-up. Memory and subjective cognitive performance might be improved by training in group versus individual settings (Kelly et al., 2014).

Spiritual activities

Agli and colleagues (2015) highlight the benefits of spirituality and religion on health outcomes. Three articles showed that in participants who used their spirituality or religion more, through their faith, their practices and in maintaining social interactions, their cognitive disorders tended to reduce or stabilise. In the other eight articles, use of spirituality or faith in daily life enabled people to develop coping strategies to help accept their disease, maintain their relationships, maintain hope, and find meaning in their lives, thereby improving their quality of life.

Engaging adults with Alzheimer's disease in activities can prevent disease related agitation. Finding meaningful and enjoyable activities proves to be a difficult task due to severe damage to explicit memory and executive functioning. Fortunately, many spiritual and religious activities rely on more resilient cognitive features such as procedural memory and limbic system aspects of attachment and motivation. Such spiritual activities, if properly selected, can be used to engage adults with dementia. This approach, called Procedural and Emotional Religious Activity Therapy, can be used by various religious traditions and extended to multiple therapeutic venues (Vance et al., 2005).

Based on the particular mental health needs of older adults, this article formulates a theoretical approach integrating spirituality and cognitive behavioural therapy (CBT) for counseling older adults. CBT is easily applicable and highly appropriate for use with the older adult cohort. Its efficacy is well documented, specifically for disorders commonly experienced by older adults. However, as presenting problems of older adults frequently include spiritual and existential concerns, the incorporation of spirituality and meaning-making with CBT is ideal for serving this cohort. This article presents a theoretical approach to spiritually integrated CBT by formulating a modified style of assessment, formulation, beginning therapy, cognitive restructuring, behaviour modification, and termination (Snodgrass, 2009)

DISCUSSION

The concept of cognitive reserve (CR) suggests that innate intelligence or aspects of life experience like educational or occupational attainments may

supply reserve, in the form of a set of skills or repertoires that allows some people to cope with progressing Alzheimer's disease (AD) pathology better than others. There is epidemiological evidence that lifestyle characterized by engagement in leisure activities of intellectual and social nature is associated with slower cognitive decline in healthy elderly and may reduce the risk of incident dementia. It is also imperative that their levels of loneliness be addressed (Pilao et al., 2016). There is also evidence from functional imaging studies that subjects engaging in such leisure activities can clinically tolerate more AD pathology. It is possible that aspects of life experience like engagement in leisure activities may result in functionally more efficient cognitive networks and therefore provide a CR that delays the onset of clinical manifestations of dementia (Scarmeas & Stern, 2003).

Cognitive reserve theory seeks to explain the observed mismatch between the degree of brain pathology and clinical manifestations. Early – life education, midlife social and occupational activities and later – life cognitive and social interactions are associated with a more favourable cognitive trajectory in older people. Previous studies of Parkinson's disease (PD) have suggested a possible role for the effects of cognitive reserve, but further research into different proxies for cognitive reserve and longitudinal studies is required. This study examined the effects of cognitive lifestyle on cross – sectional and longitudinal measures of cognition and dementia severity in people with PD (Hindle et al., 2016).

CONCLUSION

This work examines the existing knowledge about the role of stimulating activities for the older Filipino adults. The core aim of this work is to influence future policies and to put emphasis on the kind of interventions that should be provided for older adults in order to promote their mental health and well-being.

In light of the findings from this study, the authors underscore the importance of helping the elderly promote their own mental health and well-being through a range of activities that are designed to keep them active.

Future research should endeavour to investigate cross-cultural findings and implication within this area.

RESULTS

Table 1

The Relationship of Lifestyle of Older Adults to their Cognitive Functioning

Domains	<i>r</i>	<i>p</i>
<i>Physical activities</i>		
Verbal comprehension	.216*	.01
Perceptual organisation	.216*	.01
Working memory	.035	.68
Processing speed	.078	.36
<i>Mental activities</i>		
Verbal comprehension	.141	.09
Perceptual organisation	.000	.99
Working memory	-.003	.96
Processing speed	-.176*	.03
<i>Emotional activities</i>		
Verbal comprehension	.044	.60
Perceptual organisation	-.012	.88
Working memory	.095	.26
Processing speed	-.047	.58
<i>Social activities</i>		
Verbal comprehension	-.023	.790
Perceptual organisation	-.072	.411
Working memory	-.098	.262
Processing speed	-.249*	.004
<i>Spiritual activities</i>		
Verbal comprehension	-.075	.38
Perceptual organisation	-.035	.68
Working memory	.023	.78
Processing speed	-.027	.74

* $p < 0.05$

Table 2

Comparison of the Cognitive Function of Older Adults by Age

Age group	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i> *
<i>Verbal comprehension</i>				
60–69	90.20	13.17	0.118	0.98
70–79	90.03	14.53		
80–89	89.33	12.54		
<i>Perceptual organisation</i>				
60–69	91.71	12.76	3.993	0.021
70–79	90.70	13.73		
80–89	104.44	19.28		
<i>Working memory</i>				
60–69	92.67	15.02	.535	0.59
70–79	89.47	15.29		
80–89	92.78	14.98		
<i>Processing speed</i>				
60–69	91.17	14.95	8.021	0.001
70–79	84.90	16.76		
80–89	108.89	21.40		

p* < 0.05REFERENCES**

- Agli, O., Bailly, N., & Ferrand, C. (2015). Spirituality and religion in older adults with dementia: a systematic review. *International Psychogeriatrics*, 27(5), 715–725. <https://doi.org/10.1017/s1041610214001665>
- Barnes, D. E., Santos-Modesitt, W., Poelke, G., Kramer, A. F., Castro, C., Middleton, L. E., & Yaffe, K. (2013). The Mental Activity and eXercise (MAX) trial: A randomized controlled trial to enhance cognitive function in older adults. *JAMA Internal Medicine*, 173(9), 797–804. <https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2013.189>
- Brems, C. (2015). A yoga stress reduction intervention for university faculty, staff, and graduate students. *International Journal of Yoga Therapy*, 25(1), 61–77. <https://doi.org/10.17761/1531-2054-25.1.61>
- Dalby, P., Sperlinger, D. J., & Boddington, S. (2012). The lived experience of spirituality and dementia in older people living with mild to moderate dementia. *Dementia*, 11(1), 75–94. <https://doi.org/10.1177/1471301211416608>
- Gates, N., & Valenzuela, M. (2010). Cognitive exercise and its role in cognitive function in older adults. *Current Psychiatry Reports*, 12(1), 20–27. <https://doi.org/10.1007/s11920-009-0085-y>
- Hebert, R., Lehmann, D., Tan, G., Travis, F., & Arendander, A. (2005). Enhanced EEG alpha time-domain phase synchrony during transcendental meditation: Implications for cortical integration theory. *Signal Processing*, 85(11), 2213–2232. <https://doi.org/10.1016/j.sigpro.2005.07.009>
- Hertzog, C., Kramer, A. F., Wilson, R. S., & Lindenberger, U. (2008). Enrichment effects on adult cogni-

Table 3

Comparison of the Cognitive Function of Older Adults by Gender

Gender	M	SD	t	p*
<i>Verbal comprehension</i>				
Male	91.45	11.61	0.36	0.36
Female	89.33	14.11		
<i>Perceptual organisation</i>				
Male	93.55	11.75	0.39	0.39
Female	91.43	14.73		
<i>Working memory</i>				
Male	90.82	13.92	0.50	0.50
Female	92.60	15.54		
<i>Processing speed</i>				
Male	90.47	12.95	0.88	0.88
Female	90.92	18.39		

* $p < 0.05$

tive development: can the functional capacity of older adults be preserved and enhanced?. *Psychological Science in the Public Interest*, 9(1), 1–65. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6053.2009.01034.x>

Hindle, J. V., Hurt, C. S., Burn, D. J., Brown, R. G., Samuel, M., Wilson, K. C., & Clare, L. (2016). The effects of cognitive reserve and lifestyle on cognition and dementia in Parkinson’s disease – a longitudinal cohort study. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 31(1), 13–23. <https://doi.org/10.1002/gps.4284>

Kelly, M. E., Loughrey, D., Lawlor, B. A., Robertson, I. H., Walsh, C., & Brennan, S. (2014). The impact of cognitive training and mental stimulation on cognitive and everyday functioning of healthy older adults: a systematic review and meta-analysis. *Ageing Research Reviews*, 15, 28–43. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2014.02.004>

Levasseur, M., Richard, L., Gauvin, L., & Raymond, É. (2010). Inventory and analysis of definitions of social participation found in the aging literature: Proposed taxonomy of social activities. *Social Science & Medicine*, 71(12), 2141–2149. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.09.041>

Marks, B. L., Madden, D. J., Bucur, B., Provenzale, J. M., White, L. E., Cabeza, R., & Huettel, S. A. (2007). Role of aerobic fitness and aging on cerebral white matter integrity. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1097(1), 171–174. <https://doi.org/10.1196/annals.1379.022>

Newson, R. S., & Kemps, E. B. (2005). General lifestyle activities as a predictor of current cognition and cognitive change in older adults: a cross-sectional and longitudinal examination. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 60(3), P113–P120. <https://doi.org/10.1093/geronb/60.3.p113>

Philippine Country Report. (2007). 5th Asean and Japan High Level Officials Meeting on Caring Societies. 27–30 August 2007, Tokyo, Japan. Retrieved from https://www.mhlw.go.jp/bunya/kokusaigyomu/asean/asean/kokusai/siryoudl/h19_philippines.pdf

Pilao, S.J., Relajo, D., Tubon, G., & Subida, M. (2016). Positive ageing and perception of loneliness among elderly population. *International Journal of Scientific Research and Innovative Technology*, 3(6), 105–114. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1289117>

Table 4

Comparison of the Cognitive Function of Older Adults by Civil Status

Civil status	<i>M</i>	<i>F</i>	<i>p</i> *
<i>Verbal comprehension</i>			
Single			
Married	96.85	0.54	0.70
Widow			
Separated			
<i>Perceptual organisation</i>			
Single			
Married	385.39	2.09	0.08
Widow			
Separated			
<i>Working memory</i>			
Single			
Married	723.08	3.45	0.01
Widow			
Separated			
<i>Processing speed</i>			
Single			
Married	717.73	2.71	0.03
Widow			
Separated			

**p* < 0.05

Pilao, S.J., Villanueva, A., Gomez, G.R., Villanueva, J.M., & Relojo, D. (2017). Exploring wellness and quality of life among the elderly as a basis for a nursing care plan and psychosocial intervention. *i-manager's Journal on Nursing*, 7(3), 8–15. <https://doi.org/10.26634/jnur.7.3.13787>

Relojo, D., dela Rosa, R., & Pilao, S.J. (2016). Reading abilities among adolescent second language readers: Theoretical, cultural and educational implications. *International Research Journal of Humanities & Social Science*, 1(4), 22–28. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1289111>

Scarmeas, N., & Stern, Y. (2003). Cognitive reserve and lifestyle. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 25(5), 625–633. <https://doi.org/10.1076/jcen.25.5.625.14576>

Seeman, T. E., Lusignolo, T. M., Albert, M., & Berkman, L. (2001). Social relationships, social support, and patterns of cognitive aging in healthy, high-functioning older adults: MacArthur studies of successful aging. *Health Psychology*, 20(4), 243–255. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.20.4.243>

Snodgrass, J. (2009). Toward holistic care: Integrating spirituality and cognitive behavioral therapy for older adults. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 21(3), 219–236. <https://doi.org/10.1080/15528030902803913>

Stathi, A., Fox, K. R., & McKenna, J. (2002). Physical activity and dimensions of subjective well-being in older adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 10(1), 76–92. <https://doi.org/10.1123/japa.10.1.76>

Unson, J. (2015, October 27). Senior citizens receive

citation from Maguindanao gov't. *Philippine Star*. Retrieved from <https://www.philstar.com/nation/2015/10/27/1515796/senior-citizens-receive-citation-maguindanao-govt>

Vance, D. E. (2005). Spiritual activities for adults with Alzheimer's disease: the cognitive components of dementia and religion. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 17(1–2), 109–130. https://doi.org/10.1300/j496v17n01_06

Vance, D. E., Wadley, V. G., Ball, K. K., Roenker, D. L., & Rizzo, M. (2005). The effects of physical activity and sedentary behavior on cognitive health in older adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 13(3), 294–313. <https://doi.org/10.1123/japa.13.3.294>

Villareal, D. T., Miller III, B. V., Banks, M., Fontana, L., Sinacore, D. R., & Klein, S. (2006). Effect of lifestyle intervention on metabolic coronary heart disease risk factors in obese older adults. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 84(6), 1317–1323. <https://doi.org/10.1093/ajcn/84.6.1317>

Wang, D., & MacMillan, T. (2013). The benefits of gardening for older adults: a systematic review of the literature. *Activities, Adaptation & Aging*, 37(2), 153–181. <https://doi.org/10.1080/01924788.2013.784942>

Williams, R., & Taylor, J. Y. (2004). Narrative art and incarcerated abused women. *Art Education*, 57(2), 47–54. <https://doi.org/10.1080/00043125.2004.11653543>

АНОТАЦІЯ

Сантос Агнес, Релоджо-Говелл Денніс.

Спосіб життя та когнітивне функціонування літніх людей на Філіппінах як основа програми підвищення когнітивних здібностей.

Основною метою цього дослідження є вивчення фізичних, психічних, емоційних, соціальних та духовних складових способу життя літніх людей задля розробки програми їхнього когнітивного вдосконалення. Загалом в експерименті участь взяли 142 літні людини, у яких було нормальне когнітивне функціонування. Результати показали, що перцептивна організація когнітивної сфери має значне відношення до віку ($F = 3,99$, $p < 0,021$). Встановлено також, що швидкість інформаційної обробки має значний зв'язок із віком когнітивного розвитку ($F = 8,02$, $p < 0,021$), $p < 0,001$. Стаття літніх людей не має істотного відношення

до усного розуміння, організації сприйняття, робочої пам'яті та швидкості обробки зовнішніх стимулів. На відміну від цього робоча пам'ять пов'язана із їх громадянським статусом ($F = 3,45$, $p < 0,021$), $p < 0,01$. Також було доведено, що швидкість зазначеної обробки має значне відношення до соціального стану ($F = 2,71$, $p < 0,021$), $p < 0,03$. Нарешті, освітні досягнення не мають суттєвого зв'язку з вербальним розумінням, організацією сприйняття, робочою пам'яттю та швидкістю опрацювання даних.

Ключові слова: когнітивне вдосконалення; когнітивне функціонування; програма втручання; спосіб життя; літні люди.

ANNOTATION

Agnes Santos, Dennis Relajo-Howell.

Lifestyle and cognitive functioning of Filipino older adults as basis for cognitive enhancement programme.

The primary focus of this study is to examine the physical, mental, emotional, social, and spiritual components of the lifestyle of older adults, with the fundamental aim of designing a cognitive enhancement programme. A total of 142 older adults have taken part, all of whom have normal cognitive functioning. Results revealed that perceptual organisation has significant relationship to developmental age ($F = 3.99$, $p < 0.021$). Processing speed has also been found to have a significant link to developmental age ($F = 8.02$, $p < 0.021$), $p < 0.001$. The gender of older adults has no significant relationship to verbal comprehension, perceptual organisation, working memory, and processing speed. In contrast, working memory is linked to civil status ($F = 3.45$, $p < 0.021$), $p < 0.01$. Processing speed was also found to have a significant relationship to civil status ($F = 2.71$, $p < 0.021$), $p < 0.03$. Finally, educational attainment has no significant link to verbal comprehension, perceptual organisation, working memory, and processing speed.

Key words: cognitive enhancement; cognitive functioning; intervention programme; lifestyle; older adults.

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Болтівець С.І.,
д. психол. н., проф. Фурман А.В.**

Надійшла до редакції 04.03.2020.

Підписана до друку 21.10.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

Santos A., Relajo-Howell D. Lifestyle and cognitive functioning of Filipino older adults as basis for cognitive enhancement programme. *Психологія і суспільство*. 2020. №4. С. 97–105. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.097>

Програмово-методичний інструментарій

Анатолій В. ФУРМАН

**АВТОРСЬКА ПРОГРАМА ІЗ ДИСЦИПЛІНИ
“МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ”**

Anatoliy V. FURMAN

**AUTHOR'S PROGRAM OF THE DISCIPLINE
“METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCHES”**DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.106>

УДК: 167/168

Рекомендована зацікавленому загалу читачів розробка підготовлена навесні 2018 року і пройшла вдалу апробацію на другому рівні підготовки *соціальних працівників-дослідників* упродовж наступних двох років як освітньо-наукова програма. У червні 2020 року вона була успішно акредитована: Сертифікат про акредитацію освітньої програми “Соціальна робота та соціальна політика” за спеціальністю 231 Соціальна робота, другий (магістерський) рівень, Тернопільський національний економічний університет (нині – Західноукраїнський національний університет), виданий Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (Рішення № 11 (28).1.106 від 16.06.2020 р. Голова Квіт С.М.).

Зважаючи на мету і завдання вивчення названої дисципліни, її *внутрішня архітектура* охоплює сім логічно та змістовно пов'язаних єдиним підходом до розуміння об'єкта і предмета методології тем, що погруповані як самодостатні блоки науково-освітнього змісту (тобто як збалансоване взаємодоповнення знань, умінь, норм, цінностей і компетенцій) у три модулі (*див. далі*).

Таким інтегральним механізмом методологування в авторському конструюванні запропонованої дисципліни був *вітакультурний метапарадигмальний підхід та його надскладна методологічна оптика*, що, з одного боку, втілювала у дійсність дослідницької свідомості дві концептно взаємопроникні максими: “Методологія – це окремий самобутній спосіб життя і знаряддевого творення світу інтелектуально-рефлексивними ресурсами її вчинкової особистісної присутності у повсякденні” і “Методологія – найпримітніша тенденція і водночас найвагоміша складова розвитку сучасних культури і людської цивілізації, ев-

ристичність якої полягає в розробці та апробації системи новітніх методів, засобів і технологій рефлексивної мислєдіяльності”, з іншого – зреалізовувала *тритаптну мислєсхему* компетентного опанування студентами магістерської програми організаційними формами, дієвими способами і свідомісно-вчинковими інструментами пізнання, конструювання і самотворення довкілля, культури, себе як особистості та індивідуальності, свого життєвого шляху.

Виходимо з того, що методологія наукових досліджень – це не лише алгоритмічно прописані принципи, норми і способи, як дослідникові потрібно діяти й учиняти ефективно в тій чи іншій, зокрема професійній чи політичній, ситуації, а ще й реальна, здебільшого творчо спрямована та інтелектоємна, практика його *мислєдіяльності і мислєвчинення* з аргументованого використання й навіть цілеспрямованого створення і наступного застосування оптимальних за критеріями ресурсних витрат (зусиль, матеріалу, часу тощо) і якістю

отриманого результату методів, інструментарію, програм і проєктів циклічно завершеного теоретично або емпірично зорієнтованого дослідження. Тому, беручи до уваги відому складність для здобувачів вищої освіти переходу від чітко упредметненого розгляду пізнання соціальних процесів і подій до рефлексивного вивчення їхньої власної дослідницької і суто перетворювальної діяльності, структурований освітній зміст вказаної академічної дисципліни психодідактично організовано за *індуктивною логікою*: спочатку мовиться про поняттєві та категорійні визначення термінів “наука”, “метод”, “методологія” і про класичні моделі, процедури і техніки наукового дослідження, потім про об’єкт, предмет і

завдання методології науки, шість атрибутивних ознак методологічної роботи, основні напрями розвитку філософської методології та можливості і перспективи фундаментального експериментування в соціогуманітарній сфері суспільства, й насамкінець про засадничі течії культурного утвердження сучасних методологій, а саме про: а) методологію наукових дослідницьких програм Імре Лакатоша, б) методологію парадигмальних досліджень і циклічно-вчинкового підходу А.В. Фурмана в гуманітаристиці, в) методологію міждисциплінарних досліджень у галузі освіти і царині соціальної політики, причому все це в контексті можливостей їх практичного застосування у соціальній сфері.

СИЛАБУС ДИСЦИПЛІНИ

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ступінь вищої освіти – магістр
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота
та соціальна політика»

Дні занять:

Консультації:

Рік навчання:

Семестр:

Кількість кредитів: 5

Мова викладання: українська

Керівник

ПІБ

завідувач кафедри психології та соціальної роботи, д.психол.н., професор
Фурман Анатолій Васильович

Контактна
інформація

anatoliy_furman@yahoo.com +380974427595

Опис дисципліни

Дисципліна “Методологія наукових досліджень” спрямована забезпечити професійне оволодіння майбутніми фахівцями соціальної сфери принципами, технологіями і техніками проведення фундаментальних і прикладних досліджень у різних сферах суспільної практики, а також підвищити їхню методологічну культуру та навчити їх ефективним способам групової мислекомунікації, соціальної взаємодії та професійній самореалізації.

Структура курсу

Години (лек. / сем.)	Тема	Результати навчання	Завдання
4/2	1. Поняття «наука», «метод» і «методологія» та їх зміст, структура, обсяг	Знати складові та сутнісні ознаки наукового методу (підходу), визначення методу і методології та їх значення у розвитку сучасної соціогуманітарної науки; вміти використовувати отримані знання в нових умовах, при вивченні інших дисциплін	Проблемні завдання, мислесхеми, методологічні завдання
4/2	2. Методологія як система методів, засобів наукового дослідження і прийомів організаційних процедур і пошукових технік	Знати і рефлексувати предмет методологічного аналізу, методи тестування, опитування, бесіди, аналізу продуктів діяльності, мисленнєвого експериментування, наукового проектування, прогнозного моделювання, анкетування, кількісного і якісного аналізу даних; вміти організувати та здійснювати наукове дослідження соціального спрямування	Проблемні питання, аналітичні розвідки, поточне опитування
4/2	3. Методологія науки і методологічна робота у сфері пізнавальної творчості	Знати об'єкт, предмет і завдання методології науки, шість основних ознак методологічної роботи й вміти їх презентувати у вигляді кватерних мислесхем; аргументувати фактами власну здатність до наукової творчості й логічно обгрунтованого дослідження	Дидактичні тести, командні проекти, студентські презентації методологічних пошуків
4/2	4. Класифікація методологій філософії науки і соціальне експериментування	Знати засновки і нормативи індуктивізму, конвенціоналізму, фальсифікаціоналізму та історизму як основних методологем філософії науки; рефлексувати принципи, умови та засоби експериментування в соціальній і гуманітарній сферах суспільства	Питання на світоглядну компетентність, модульні тестування та опитування
4/2	5. Методологія науково-дослідницьких програм і суспільна практика	Виявляти здатність аргументовано розрізнати основні організованості раціонального знання – теорію, методологію, технологію і практику дослідження; діяльно володіти оргсхемами створення плану пошуку і наукового проекту; вміти ідентифікувати структурні компоненти науково-дослідницької програми	Реферати методологічного спрямування, студентські презентації та виступи на наукових заходах
4/2	6. Методологія соціогуманітарних досліджень	Вміти здійснювати багатопараметричну логіко-змістову характеристику соціального і гуманітарного напрямів розвитку сучасної методології, а також відрефлексувати і публічно презентувати взаємодоповнення їх пошукових стратегій, способів, процедур в контексті виконання завершеного наукового дослідження	Модульний контроль знань і компетенцій; ректорська контрольна робота; групова рефлексивна мислекомунікація
6/3	7. Методологія наукових досліджень у сфері освіти і соціальної політики	Володіти системною інформацією про соціально-культурну парадигму розвитку сфери освіти, національну доктрину розвитку освіти в Україні, а також про завдання, принципи, зміст і напрямки здійснення соціальної політики на сучасному етапі розбудови держави й утвердження громадянського суспільства; виявляти здатність до методологічного аналізу стану, проблем і перспектив розвитку інститутів освіти і соціальної політики	Презентація результатів виконаних методологічних розвідок, зокрема створених студентами мислесхем; екзамен

Літературні джерела

1. Академік В.А. Роменець: творчість і праці: зб.ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп.ред. Л.О. Шатирко. Київ: Либідь, 2016. 272 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 288 с.
3. Анисимов О.С. Методология: функция, сущность, становление. Москва: ЛМА, 1996. 380 с.
4. Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства: монографія. Київ: Вид. ПП "СКД", 2017. 204 с.
5. Бахтін М.М. До філософії вчинку. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 5-34.
6. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии. Москва: МГППУ; Смысл, 2003. 240 с.
7. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
8. Вітакультурний млин: методологічний альманах наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. 2005-2019. Модулі 1-21.
9. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование. Выготский Л.С. Психология. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2002. С.14-120.
10. Гусельцева М. Мережевий плюралізм у психології: перспективи поліметодології і трансдисциплінарності. *Психологія і суспільство*. 2020. № 2. С. 36-54.
11. Гусельцева М. Методологічна оптика як інструмент пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 39-55.
12. Георгий Петрович Щедровицкий / под ред. П.Г. Щедровицкого, В.Л. Даниловой. Москва: РОССПЕН, 2010. 600 с.
13. Жариков Е.С. Методологический анализ возможностей оптимизации научного творчества. Киев, 1986. 170 с.
14. Зинченко В.П. Сознание и творческий акт. Москва: Языки славянских культур, 2010. 592 с.
15. Кант И. Критика чистого разума; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
16. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 320 с.
17. Кун Т. Структура научных революций: пер. с. англ. / сост. В.Ю. Кузнецов. Москва: ООО "Изд-во АСТ", 2002. 608 с.
18. Лакатош І. Методологія наукових дослідницьких програм: сутність і структура. *Психологія і суспільство*. 2007. № 4. С. 11-29.
19. Лосев О. Історія естетичних учень: внутрішня методологія курсу. *Психологія і суспільство*. 2010. № 4. С. 148-162.
20. Мазилев В.А. Методология психологической науки: история и современность. Ярославль: РИО ЯГУ, 2017. 419 с.
21. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. 2-е изд., изм. и доп. / сост. и общ. ред. Ю.П. Сенокосова. Москва: Изд. группа "Прогресс", "Культура", 1992. 416 с.
22. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
23. Методологія наукових досліджень у схемах, таблицях, прикладах: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. Г.М. Азаренкової. Київ: УБС НБУ, 2014. 223 с.
24. Методологування як практика рефлексивної мислєдїяльності (круглий стіл). *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 11-33.
25. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: уч. пос. Москва: Прогресс-традиция; МПСН; Флинта, 2005. 464 с.
26. М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 54-82.
27. М'ясоїд П.А. Принципи історизму і мислення у психології. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3-4. С. 38-72.
28. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. Київ: Либідь, 2016. 560 с.
29. Онопрієнко В.І. Наукове співтовариство: вступ до соціології науки. Київ: Наука, 1998. 98 с.
30. Основы психологии: підр./ за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. 6-е вид., стереотип. Київ: Либідь, 2006. 632 с.
31. Поппер К. Логика и рост научного знания; пер. с англ. Москва: Прогресс, 1983. 392 с.
32. Порус В.Н. Рыцарь Ratio. *Вопросы философии*. 1995. № 4. С. 127-134.
33. Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления: монография. Изд. 2-е. Москва: Эдиториал УРСС, 2004. 248 с.
34. Роменець В. Виховання творчих здібностей у студентів. *Психологія і суспільство*. 2018. № 3-4. С. 140-185.
35. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: навч. пос. 2-е вид. Київ: Либідь, 2017. 1056 с.
36. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 512 с.
37. Савчин М.В. Методологемі психології: монографія. Київ: Академвидав, 2013. 224 с. (Серія "Монограф").
38. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с.; Т. 2. 344 с.; Т. 3. 400 с.; Т. 4. 388 с.
39. Самойлов О. Діалогіка формотворення ідеї як засобу мислення. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 5-32.
40. Стьюдін В. Наука. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 28-30.
41. Степин В.С. Теоретическое знание: структура, история, эволюция. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 744 с.
42. Тульчинский Г.Л. Философия поступка: самоопределение личности в современном обществе. Санкт-Петербург: Алетейя, 2020. 826 с.
43. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки: пер. с нем. Москва: Наука, 1986. 554 с.
44. Фуко М. Археология знания; пер. с фр. Санкт-Петербург: ИЦ "Гуманитарная академия", "Унив. книга", 2004. 416 с.
45. Фурман А.А. Методологія психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 5-34.

46. Фурман А.А., Фурман А.В. Вчинкова буттєвість особистості: від концепту до метатеорії (частина перша). *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 5-26.
47. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива. *Психологія і суспільство*. 2013. № 4. С. 18-36.
48. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
49. Фурман А.В. Методолог – професія майбутнього. *Психологія і суспільство*. 2016. №1. С. 16-42.
50. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології. *Психологія і суспільство*. 2012. №4. С. 78-125.
51. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдїяльності – схема професійного методологування. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 40-69.
52. Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*. 2017. №1. С. 34-49.
53. Фурман А.В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії. *Психологія і суспільство*. 2013. № 3. С. 72-85.
54. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 16-38.
55. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 47-60.
56. Фурман (Гуменюк) О. Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 70-83.
57. Фурман (Гуменюк) О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С. 47-81.
58. Фурман О. Простір і час у психологічному дискурсі. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 79-132.
59. Фурман О. Я-концепція як предмет багатобічного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 38-67.
60. Чуйко В. Чотири методології філософії науки: особливості та сфера застосування. *Філософська думка*. 2000. № 1. С. 3-26.
61. Щєдровицький Г.П. Избранные труды / ред.-сост. А.А. Пископель, Л.П. Щєдровицький. Москва: Шк. культ. политики, 1995. 760 с.
62. Щєдровицький Г. Методологічна організація системно-структурних досліджень і розробок. *Психологія і суспільство*. 2004. №2. С. 30-49.
63. Щєдровицький Г. Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення, зміст. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 29-39.
64. Щєдровицький Г.П. Философия. Наука. Методология. Москва: Шк. культ. политики, 1997. 656 с.
65. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. Москва: Эдиториал УРСС, 1997. 445 с.

Політика оцінювання

■ **Політика щодо дедлайнів та перескладання.** Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (-20 балів). Перескладання модулів відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин (до прикладу, лікарняний).

■ **Політика щодо академічної доброчесності.** Усі письмові роботи перевіряються на наявність плагіату і допускаються до захисту із коректними текстовими запозиченнями не більше 20%. Списування під час контрольних робіт та екзаменів заборонені (в т.ч. із використанням мобільних девайсів). Мобільні пристрої дозволяється використовувати лише під час он-лайн тестування (скажімо, програма Kahoot).

■ **Політика щодо відвідування.** Відвідування занять є обов'язковим компонентом оцінювання, за яке нараховуються бали. За об'єктивних причин (наприклад, хвороба, міжнародне стажування) навчання може відбуватись в он-лайн формі за погодженням із керівником курсу.

Оцінювання

Остаточна оцінка за дисципліну розраховується наступним чином:

Види оцінювання	% від остаточної оцінки
Опитування під час занять – усно	10
Модуль 1 (теми 1-2) – проблемні питання, тести	20
Модуль 2 (теми 3-7) – проблемні питання, тести	20
Модуль 3 (теми 1-7) – КПІЗ (методологічні проекти)	10
Екзамен (теми 1-7) – тести, завдання	40

Шкала оцінювання студентів:

ECTS	Бали	Зміст
A	90-100	відмінно
B	85-89	дуже добре
C	75-84	добре
D	65-74	задовільно
E	60-64	достатньо
FX	35-59	незадовільно з можливістю повторного складання
F	1-34	незадовільно з обов'язковим повторним курсом

РОБОЧА ПРОГРАМА

з дисципліни "Методологія наукових досліджень"
ступінь вищої освіти – магістр
галузь знань 23 – "Соціальна робота"
спеціальність 231 – "Соціальна робота"
освітньо-наукова програма "Соціальна робота і соціальна політика"

кафедра психології та соціальної роботи

Форма навчання	Курс	Семестр	Лекції (год.)	Практ. (семін.) (год.)	ІРС (год.)	Тренінг (год.)	Самост. робота студ. (год.)	Разом (год.)	Залік (сем.)	Екз. (сем.)
Денна	1	1	30	15	5	4	96	150	-	1

Структура робочої програми навчальної дисципліни «МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

1. Опис дисципліни «Методологія наукових досліджень»

Дисципліна «Методологія наукових досліджень»	Галузь знань, спеціальність, СВО	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS – 5	галузь знань 23 – «Соціальна робота»	Статус дисципліни – обов'язкова Мова навчання – українська
Кількість залікових модулів – 4	спеціальність 231 – «Соціальна робота» освітньо-наукова програма «Соціальна робота і соціальна політика»	Рік підготовки – 1 курс <i>Денна – 1</i> Семестр: <i>Денна – 1</i>
Кількість змістових модулів – 3	ступінь вищої освіти – магістр	Лекції: <i>Денна – 30</i> Практичні заняття: <i>Денна – 15</i>
Загальна кількість годин - 150		Самостійна робота: <i>Денна – 96</i> Індивідуальна робота – 5 Тренінг – 4
Тижневих годин: Денна форма навчання - 10, з них аудиторних – 3		Вид підсумкового контролю – екзамен

2. Мета і завдання дисципліни “Методологія наукових досліджень”

2.1. Мета вивчення дисципліни

Авторський курс розроблений і читається для магістрів ЗВО спеціальності 231 Соціальна робота. Його концепція обстоює взаємозалежне висвітлення чотирьох методологічних систем: а) класичної методології наукового дослідження, що широко застосовується нині при написанні дипломних і магістерських робіт, кандидатських і докторських дисертацій (проблема, об’єкт, предмет, мета, завдання, гіпотеза, методи, організація дослідження); б) методології науково-дослідницьких програм та їх соціокультурного контексту, що має світове визнання як новаторське досягнення сучасної інтелектуальної думки; в) системно-мислєдільної методології наукової школи Г.П. Щедровицького, що вперше розглядає методологічну роботу як самобутню професійну діяльність специфічних змісту, функцій, організації, результатів; г) вітакультурної методології як нашого авторського проекту розв’язання актуальних проблем виживання соціальних структур і суб’єктів життєактивності шляхом переходу від методологізації до методологічного вчинку задля досягнення головного надавдання – створення у процесі культуротворення онтологічних картин бажаного майбутнього.

Мета вивчення дисципліни: забезпечення професійного оволодіння майбутніми фахівцями соціогуманітарної сфери принципами, технологіями і техніками проведення фундаментальних і прикладних досліджень у різних сферах суспільного повсякдення та упровадження результатів наукового пошуку в практичну діяльність; підвищення їхньої методологічної культури та навчання їх способам групової мислекомунікації, ефективної соціальної взаємодії та професійній самореалізації.

2.2. Завдання вивчення дисципліни

Для досягнення визначеної мети треба, щоб студенти: оволоділи системними науковими знаннями теоретико-методологічного змісту щодо можливих способів пізнання і перетворення дійсності; виробили професійні норми ефективного здійснення методологічної роботи, у т.ч. відбору, систематизації, застосування та експертизи методів, технологій і процедур наукового пізнання; особисто прийняли ідеї

та ідеали, цінності і кодекси досконалої організації науково-дослідної діяльності, а також уміли критично оцінити методологічні стратегії сучасних соціально-політичних досліджень; навчилися осмислено оперувати категоріями, поняттями і фактами під час методологічного обґрунтування дослідницьких програм і проєктів, процедур і технік.

2.3. Найменування та опис компетентностей, формування котрих забезпечує вивчення дисципліни

Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Здатність розробляти й керувати проєктами. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні. Здатність до адаптації та до рефлексивної дії в новій соціальній ситуації.

2.4. Передумови для вивчення дисципліни

Перелік дисциплін, які мають бути вивчені раніше: Основи наукових досліджень, Психологія самосвідомості, Експериментальна психологія, Методи соціально-психологічних досліджень, Психодіагностика.

2.5. Результати навчання:

- розв’язувати складні задачі і проблеми, що потребують оновлення й інтеграції знань в умовах неповної/недостатньої інформації та суперечливих вимог;
- критично оцінювати результати наукових досліджень і різні джерела знань про практики соціальної роботи, формулювати висновки та рекомендації щодо їх впровадження;
- показувати глибинне знання та системне розуміння теоретичних концепцій як зі сфери соціальної роботи і соціальної політики, так і з інших галузей накопичення соціогуманітарного знання;
- збирати та здійснювати кількісний і якісний аналіз емпіричних даних, отриманих під час проведення соціально-політичних досліджень;
- застосовувати загальне та спеціалізоване програмне забезпечення для вирішення професійних завдань і здійснення циклічно завершеного наукового дослідження.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

Методологія як система раціональних знань про методи і засоби пізнання і перетворення дійсності

Тема 1. *Поняття “методологія” і “метод” та їх зміст, структура, обсяг.*

Роль і значення методології у розвитку сучасної науки. Етимологія слова “наука”. Сутність поняття “методологія”. Методологія як вчення і наука про метод пізнання і перетворення світу. Методологія як основа професійної мислєдїяльності. Нормативна і дискриптивна методологія. Науковий зміст поняття “метод”. Метод як конкретно-історичний спосіб освоєння дійсності. Науковий метод, його призначення та атрибутивні ознаки. Постановка наукового підходу на рубежі XVII-XVIII століть. Загальна класифікація методів наукового дослідження. Експериментальні і допоміжні, філософські, загальнонаукові і спеціальнонаукові, однозначно детерміновані та імовірнісні методи наукового пошуку.

Ключові поняття: філософія, наука, метод, методологія, пізнання, науковий підхід, об’єкт і предмет пізнання, ідеальний об’єкт, науковий експеримент, раціональне знання, дослідницька рефлексія.

[3; 7; 16; 20; 27; 29; 39; 48; 51; 66; 71; 87].

Тема 2. *Методологія як система наукових методів і засобів наукового дослідження, його організаційних процедур і пошукових технік.*

Методологічна організація наукового дослідження. Поняття про предмет методологічного аналізу. Теоретичні і прикладні, основні та додаткові методи наукового дослідження. Звичайне та інструментальне наукове спостереження. Лабораторний і природний експерименти. Методи тестування, опитування, бесіди, аналізу продуктів діяльності, мисленнєвого експериментування, наукового проєктування, прогнозного моделювання, анкетування, кількісного і якісного аналізу даних. Структура кваліфікаційного дослідження та її аналіз: вступ, основна частина та її розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. У вступі як робочому проєкті майбутнього пошуку обґрунтовуються актуальність теми та сутність проблеми, зв’язок роботи з науковими програмами, планами і темами, мета і завдання, об’єкт і предмет, гіпотеза і методи дос-

лідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, особистий внесок автора, апробація результатів та ключові слова.

Ключові поняття: методологічний аналіз, засоби дослідження, наукове спостереження, експеримент як емпіричний метод, опитування, тестування, мисленнєвий експеримент, наукове проєктування, наукове моделювання, кваліфікаційне пошукове дослідження, вступ наукової роботи як спрощений науковий проєкт.

[8; 14; 25; 34; 42; 44; 47; 50; 71; 77; 79; 87; 98].

Змістовий модуль 2

Фундаменталії філософії науки і варіативність дослідницьких методологій

Тема 3. *Методологія науки і методологічна робота у сфері пізнавальної творчості*

Наукознавство і методологія науки як сфери духовного виробництва суспільства. Теоретична, методологічна, проєктна та експериментальна види роботи у сфері наукового пізнання, їх сутнісні ознаки, взаємодоповнення і відмінності. Аналіз професійних функцій теоретика, методолога, проєктувальника та експериментатора. Наукове опанування дійсністю, принципи та закономірності наукової творчості. Ідеал ученого, взірєць лідера (фундатора) наукової школи. Теоретична свідомість та її концептне і сенсосмислове наповнення порівняно з масовою суспільною свідомістю. Експериментальна діяльність і практичний інтелект у науковій творчості. Мислення предмети і мислення методологічне та їх сутнісні ознаки-властивості. Характеристика шести основних ознак методологічної роботи, за Г.П. Щєдровицьким, їх мислєсхеми та пояснювальні функції. Принципи і способи оптимізації наукової творчості з огляду на можливості і труднощі повноструктурної актуалізації на рівні особистості творчого процесу. Формування у юнацтва здібностей до наукової творчості.

Ключові поняття: духовне виробництво, наукознавство, теоретична робота, методологічна робота, науково-проєктна робота, експериментальна робота, наукова (пізнавальна) творчість, ідеал ученого, теоретична свідомість, практичний інтелект, методологічне мислення, мислєсхема, оптимізація творчого процесу.

[1; 6; 13; 21; 23; 33; 34; 41; 53; 55; 60; 61; 72; 81; 86; 95; 99; 102].

Тема 4. Класифікація методологій філософії науки і соціальне експериментування

Типи та історична еволюція наукової раціональності: класична, некласична, постнекласична. Гуманістичний зміст методології пізнання. Методологічна рефлексія як особистісний ресурс компетентної науково-дослідної діяльності. Позитивізм – усталена традиція класичної наукової раціональності, його переваги та обмеження. Критицизм як дослідницько-епістемологічна стратегія пізнання. Конструктивізм – евристична методологія некласичної наукової раціональності. Методологізм як перспектива розвитку сучасної епістемології і збагачення фонду людської культури. Індуктивізм, конвенціоналізм, фальсифікаціоналізм та історизм як основні дослідницькі методології філософії науки ХХ ст. Поняття про соціально-психологічний експеримент. Принципи, умови та засоби соціального експериментування в гуманітарній і політичній сферах суспільства. Наукові революції та їх структура. Морально-етичний кодекс дослідника.

Ключові поняття: наукова раціональність, методологічне відношення, методологічна рефлексія, позитивізм, критицизм, конструктивізм, методологізм, індуктивізм, конвенціоналізм, фальсифікаціоналізм, історизм, соціальний експеримент, наукова революція, кодекс дослідника.

[5; 7; 11; 17; 18; 19; 26; 30; 35; 37; 43; 46; 51; 56; 57; 60; 69; 70; 76; 84; 90; 96; 97].

Змістовий модуль 3

Методологія наукових дослідницьких програм та прикладні можливості її застосування у соціальній сфері суспільства

Тема 5. Методологія науково-дослідницьких програм і суспільна практика

Теорія, методологія, технологія та експериментальна практика як основні епістемні форми чи продуктивні організованості науки, їх структурно-функціональні особливості, логіко-змістове взаємодоповнення і способи конструктивного використання в науково-дослідній роботі. Наукова картина світу та її культурно-історична еволюція. Рівні організації методологічного знання: філософська, загальнонаукова, окремих наук, конкретно-тематична, ситуативна (пошукові та аналітичні методики і техніки) методології. Трирівнева

модель взаємозумовленої генези науки і практики А.В. Фурмана. Підготовка плану і програми дослідження, технологія створення наукового проекту. Науково-дослідницька програма і методологічна план-карта дослідження як найвищий рівень розвитку сучасної науки. Основи методології науково-дослідницьких програм за І. Лакатошем. Поняття про негативну евристику – “тверде ядро” програми. Позитивна евристика як конструкція “захисного пояса” програми і відносна автономія теоретичної науки. Вимога безперервного зростання теоретичного світу науки та соціокультурний контекст розвитку дослідницьких програм.

Ключові поняття: епістемні (знаннєві) форми, наукова картина світу, методологічне знання, план і програма дослідження, науковий проект, науково-дослідницька програма, методологічна план-карта дослідження, теоретичний світ науки.

[22; 28; 31; 32; 52; 58; 59; 60; 62; 67; 68; 75; 78; 80; 103].

Тема 6. Методологія соціогуманітарного дослідження

Природничо-науковий, аналітичний, соціальний і гуманітарний напрями розвитку наукової методології у філософії і соціогуманітаристиці. Суспільство та його організованості (інститути, організації, групи, тріади, діади) як предметне поле соціологічних і соціальних досліджень та їх методологічне і методичне обґрунтування. Людина у системі соціальних (міжособистісних) зв'язків і залежностей як предметне поле гуманітарних і психосоціальних досліджень та їх методологічне і методичне забезпечення. Методологічний аналіз багатопараметричного взаємодоповнення методологією соціальних і гуманітарних пошукувань, а саме їх рефлексивне порівняння за такими змістовими характеристиками, як мета і похідні цілі, погляд на феномени, функції методологування, спосіб добування знань, спосіб пояснення, основні методи дослідження, позиція дослідника, засаднича процедура, що підтверджує істинність здобутих знань. Практичне застосування трипоясової схеми колективної мислєдіяльності Г.П. Щедровицького і шестирівневої моделі професійного методологування А.В. Фурмана для імітаційно-вчинкового вирішення актуальних соціальних і суто політичних проблем і завдань. Принципи кватерності і квінтетності в методології науки.

Ключові поняття: наукова методологія, соціогуманітаристика, предметне поле науки, суспільство, людина; соціологічне, соціальне і гуманітарне дослідження, методологема, рефлексивне порівняння, позиція дослідника, дослідницька процедура, колективна мислєдіяльність, професійне методологування, соціальна політика.

[2; 4; 9; 10; 13; 36; 38; 40; 45; 49; 54; 77; 82; 83; 88; 91; 98; 100; 101].

Тема 7. Методологія наукових досліджень у сфері освіти і соціальної політики

Національна доктрина розвитку освіти в Україні. Соціально-культурна парадигма розвитку освіти та її методологічний аналіз. Порівняння традиційної та інноваційної освітніх систем. Фундаментальний соціально-психологічний експеримент з поетапного впровадження модульно-розвивальної освіти як авторський науковий проєкт А.В. Фурмана та його результати. Універсальна структура програми дослідно-експериментальної роботи інноваційного освітнього закладу. Складові та умови практичної реалізації фундаментального експериментування у системі національної освіти. Методологічна план-карта дослідження інноваційно-психологічного клімату освітнього

закладу О.Є. Фурман. Методологія пізнання освітнього вчинку особистості у часопросторі інноваційно-психологічного клімату. Експертно-діагностичний комплекс експериментального впровадження інноваційної моделі модульно-розвивальної освіти. Соціальна політика як набір ідеологем, принципів та чітко унормованої діяльності держави і суспільства на предмет цілеспрямованого і системного втручання у соціальне життя громадян, груп, установ з метою приведення його до бажаного стану, передусім європейських соціальних стандартів. Науково-методологічне забезпечення планів, програм і проєктів соціально-політичного спрямування. Методологічна експертиза (комплексна рефлексивна оцінка) освітніх систем і державних моделей соціальної політики.

Ключові поняття: освіта як соціальний інститут, інноваційна освіта, фундаментальний соціально-психологічний експеримент, модульно-розвивальна система А.В. Фурмана, методологічна план-карта дослідження, інноваційно-психологічний клімат, освітній учинок, соціальна політика, Європейська соціальна хартія, методологічна експертиза.

[15; 16; 24; 49; 63; 64; 65; 73; 74; 85; 89; 92; 93; 94].

4. Структура залікового кредиту з дисципліни "Методологія наукових досліджень" денна форма навчання

Залікові модулі і теми	Лекції	Практичні заняття	Індивідуальна робота	Само-стійна робота	Конт-рольні заходи
Змістовий модуль 1 МЕТОДОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА РАЦІОНАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРО МЕТОДИ І ЗАСОБИ ПІЗНАННЯ І ПЕРЕТВОРЕННЯ ДІЙСНОСТІ					
Тема 1. Поняття «наука», «методологія» і «метод» та їх зміст, структура, обсяг	4	2	-	13	
Тема 2. Методологія як система методів і засобів наукового дослідження, його організаційних процедур і пошукових технік	4	2	1	14	
Змістовий модуль 2 ФУНДАМЕНТАЛІ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ І ВАРІАТИВНІСТЬ ДОСЛІДНИЦЬКИХ МЕТОДОЛОГІЙ					
Тема 3. Методологія науки і методологічна робота у сфері пізнавальної творчості	4	2	1	14	
Тема 4. Класифікація методологій філософії науки і фундаментальне експериментування у соціогуманітарній сфері	4	2	1	14	М 1 – 2 год.

Змістовий модуль 3 МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОГРАМ ТА ПРИКЛАДНІ МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ СУСПІЛЬСТВА					
Тема 5. Методологія науково-дослідницьких програм і суспільна практика	4	2	-	14	
Тема 6. Методологія соціогуманітарних досліджень	4	2	1	14	М 2 (РКР) – 2 год.
Тема 7. Методологія наукових досліджень у сфері освіти і соціальної політики	6	3	1	13	М 3 (КПЗ) – 2 год.
Разом	30	15	5	96	

5. Тематика практичних занять

Змістовий модуль 1.

Методологія як система раціональних знань про методи і засоби пізнання і перетворення дійсності.

Практичне заняття № 1

Тема. *Поняття “наука”, “методологія” і “метод” та їх зміст, структура, обсяг.*

Питання для обговорення:

1. Етимологія слова “наука”. Наука в буденному розумінні і в теоретичному визначенні.

2. Предмет і завдання методології наукового пізнання.

3. Методологія як система раціональних знань про форми, методи і засоби мислєвності дослідника.

4. Методологічна організація суспільно-гуманітарних наук (соціологія, психологія, політологія, педагогіка).

5. Визначення предмета і методу вищеназваних наук.

6. Етимологія слова “метод”. Атрибутивні ознаки наукового методу.

7. Науковий метод як синтез окремої методології, методики і прийомів дослідження.

8. Класифікаційні схеми методів наукового дослідження та їх інтерпретація.

[3; 7; 16; 20; 27; 29; 39; 48; 51; 66; 71; 87].

Практичне заняття № 2

Тема. *Методологія як система методів і засобів наукового дослідження, його організаційних процедур і пошукових технік.*

Питання для обговорення:

1. Методологічна схема циклічно завершеного дослідження та змістово-процедурний аналіз його шести етапів.

2. Предмет методологічного аналізу та його аргументоване обґрунтування.

3. Класифікація методів наукового дослідження в соціогуманітаристиці.

4. Переваги та недоліки наукового спостереження.

5. Переваги та недоліки соціологічних опитувань.

6. Переваги та недоліки психологічного експерименту.

7. Структура кваліфікаційного наукового дослідження і визначення його обов’язкових складників.

8. Підготовка наукового дослідження і написання вступу як його робочого проекту.

[8; 14; 25; 34; 42; 44; 47; 50; 71; 77; 79; 87; 98].

Змістовий модуль 2.

Фундаменталії філософії науки і варіативність дослідницьких методологій.

Практичне заняття № 3

Тема. *Методологія науки і методологічна робота у сфері пізнавальної творчості.*

Питання для обговорення:

1. Логіко-змістова спорідненість і предметні відмінності наукознавства і філософії науки.

2. Теоретична робота і змістова характеристика її шести сутнісних ознак.

3. Методологічна робота і змістова характеристика її шести сутнісних ознак.

4. Науково-проектна робота і змістова характеристика її шести сутнісних ознак.

5. Експериментальна робота і змістова характеристика її шести сутнісних ознак.

6. Наукова творчість як актуалізація теоретичної свідомості і як одночасне задіяння

практичного інтелекту дослідника.

7. Сутнісні ознаки методологічного мислення і його відмінності від предметного мислення науковця.

8. Принципи, способи та умови оптимізації наукової творчості ученого та колективу науковців.

[1; 6; 13; 21; 23; 33; 34; 41; 53; 55; 60; 61; 72; 81; 86; 95; 99; 102].

Практичне заняття № 4

Тема. Класифікація методологій філософії науки і соціальне експериментування.

Питання для обговорення:

1. Поняття про наукову раціональність, характеристика її історичної еволюції та основних типів.

2. Гуманістичний потенціал методології наукового пізнання та умови його зреалізування.

3. Висвітлення передумов, за яких особисте ставлення чи відношення дослідника стає методологічним.

4. Визначення змісту та обсягу понять “рефлексія”, “теоретична рефлексія”, “методологічна рефлексія”.

5. Характеристика позитивізму і критицизму як багато в чому альтернативних стратегій пізнання.

6. Висвітлення засновків і постулатів конструктивізму як методологеми неklasичної наукової раціональності.

7. Критичний огляд та рефлексивний аналіз здобутків і прорахунків основних дослідницьких методологій ХХ ст.

8. Соціальне експериментування, його форми та функціональні рівні, можливості та етичні обмеження.

[5; 7; 11; 17; 18; 19; 26; 30; 35; 37; 43; 46; 51; 56; 57; 60; 69; 70; 76; 84; 90; 96; 97].

Змістовий модуль 3.

Методологія наукових дослідницьких програм та прикладні можливості її застосування у соціальній сфері суспільства.

Практичне заняття № 5

Тема. Методологія науково-дослідних програм і суспільна практика.

Питання для обговорення:

1. Основні епістемні форми-організованості науки, їх взаємодоповнення, особливості структури і функцій та способи використання дослідником.

2. Наукова карта світу, її еволюція та сучасний стан.

3. П'ять рівнів внутрішньої організації методологічного знання та їх логіко-змістова характеристика.

4. Трирівнева модель взаємозумовленої генези науки і практики А.В. Фурмана та її пояснювальні можливості.

5. Структурно-аналітична характеристика етапів підготовки плану і програми дослідження, наукового проєкту.

6. Принципи і нормативи створення науково-дослідницької програми та методологічної план-карти дослідження.

7. Методологія науково-дослідницьких програм у філософії науки Імре Лакатоша. Аналіз структури та розиткового функціонування цих програм.

8. Відносна автономія теоретичного світу науки і вимога його безперервного зростання і збагачення.

[22; 28; 31; 32; 52; 58; 59; 60; 62; 67; 68; 75; 78; 80; 103].

Практичне заняття № 6

Тема. Методологія соціогуманітарних досліджень.

Питання для обговорення:

1. Основні напрями розвитку наукової методології у філософії та соціогуманітаристиці.

2. Предметне поле соціологічних і соціальних досліджень, їх методологічне та методичне забезпечення.

3. Предметне поле гуманітарних і соціально-психологічних досліджень, їх методологічне та методичне забезпечення.

4. Багатопараметричне взаємодоповнення методологом соціальних і гуманітарних пошукових досліджень та його рефлексивне обґрунтування.

5. Трипоясовва схема колективної мислєдіяльності Г.П. Щєдровицького та можливості її інтелектуального використання.

6. Шестирівнева модель професійного методологування А.В. Фурмана та її евристичний потенціал як комплексного засобу пізнання і соціального конструювання.

7. Імітаційно-вчинковий спосіб постановки та розв'язання складних соціальних, зокрема й суто політичних, проблем.

8. Застосування принципів кватерності і квінтетності у підготовці і проведенні методологічних досліджень соціогуманітарного спрямування.

[2; 4; 9; 10; 13; 36; 38; 40; 45; 49; 54; 77; 82; 83; 88; 91; 98; 100; 101].

Практичне заняття № 7

Тема. *Методологія наукових досліджень у сфері освіти і соціальної політики.*

Питання для обговорення:

1. Цілі, норми і зміст Національної доктрини розвитку освіти в Україні.
2. Методологічний аналіз соціально-культурної парадигми розвитку національної освіти.
3. Інноваційна система модульно-розвивальної освіти як авторський науковий проєкт проф. Фурмана.
4. Фундаментальний соціально-психологічний експеримент з упровадження модульно-розвивальної моделі в середніх і вищих закладах освіти.
5. Цілі і завдання, структура і змістове наповнення програми дослідно-експериментальної роботи освітнього закладу під керівництвом науковців.
6. Інноваційно-психологічний клімат модульно-розвивального освітнього закладу, його струк-

тура, функції, генеза (за теорією О.Є. Фурман).

7. Освітній учинок особистості як центральна ланка і персоніфікований продукт інноваційно-психологічного клімату освітнього закладу модульно-розвивального типу.

8. Психосоціальна експертиза інноваційного потенціалу педагогічного колективу освітнього закладу.

9. Експертно-діагностичний комплекс повноти та ефективності впровадження інноваційної моделі модульно-розвивальної освіти А.В. Фурмана.

10. Цілі, завдання і сфера компетентної діяльності соціальної політики.

11. Європейська соціальна хартія та її системний рефлексивний аналіз.

12. Мета, завдання, структура і зміст методологічної експертизи освітніх систем і наявних моделей соціальної політики.

[15; 16; 24; 49; 63; 64; 65; 73; 74; 85; 89; 92; 93; 94].

6. Комплексне практичне індивідуальне завдання

КПІЗ виконується студентами у формі аналізу та інтерпретації тестових завдань та результатів імітаційно-вчинкових (мислекомунікаційних, миследіяльних) ігор, що безпосередньо стосуються освітнього змісту дисципліни. З цією метою розроблено низку мислесхем, проблемно-ситуаційних завдань, дидактичних тестів, методологічних практикумів, модульно-розвивальний підручник.

Варіанти КПІЗ

1. Класифікаційні схеми методів наукового дослідження та їх інтерпретація.
2. Методи наукового проєктування та моделювання, їх сутність і сфера застосування.
3. Методологічна рефлексія принципів і способів оптимізації наукової творчості науковця соціогуманітарного профілю.
4. Дослідження соціального розвитку населеного пункту (села, селища, міста) за допомогою опитувальників.
5. Вивчення громадської думки стосовно політичних симпатій та антипатій за допомогою анкет.
6. Підготовка плану і наукової програми фундаментального соціально-психологічного експерименту.
7. Створення програми виходу України із соціально-економічної кризи за допомогою імітаційно-вчинкового моделювання колектив-

ної миследіяльності організаторів і здобувачів вищої освіти.

8. Стратегії управління реформуванням системи освіти “згори” і “знизу” та умови їх взаємодоповнення.

9. Умови практичної реалізації фундаментального експерименту в середніх і вищих освітніх закладах та рефлексивний аналіз й експертиза (комплексна оцінка) повноти їх упровадження.

10. Науково-дослідна програма як найвищий рівень розвитку сучасної науки, її структура, новизна, результативність.

11. Принципи та закономірності наукової творчості та її формування у молодих науковців.

12. Структура монографічного дослідження та її аналіз: вступ, основна частина та її розділи, висновки, список використаних джерел і додатки, а також їх структурно-змістове наповнення.

13. Порівняльний аналіз соціологічного та соціального дослідження та можливостей їх конструктивного використання у сфері політики.

14. Експериментальні методи дослідження, їх переваги, недоліки, пояснювальні можливості.

15. Перспективи та обмеження практичного застосування трипоясової схеми колективної миследіяльності Г.П. Щедровицького.

16. Шестирівнева модель професійного методологування А.В. Фурмана як набір засобів соціально-гуманітарного пізнання і конструювання навколишньої дійсності як науковцями, так і практиками.

17. Логіко-змістова характеристика методологічної план-карти дослідження інноваційно-психологічного клімату освітнього закладу (за теорією О.Є. Фурман).

18. Можливості конструктивного використання філософських методів (індукції і дедукції, діалектики і діалогіки тощо) в сучасному науковому дослідженні.

19. Стан, здобутки і прорахунки соціальної політики в діяльності державних інституцій суверенної України.

20. Методологія комплексної гуманітарної експертизи: принципи, засоби, особливості підготовки і здійснення.

7. Самостійна робота студентів

№ п/п	Тема	Денна форма навчання
1	Поняття «наука», «методологія» і «метод» та їх зміст, структура, обсяг	13
2	Методологія як система наукових методів і засобів наукового дослідження, його організаційних процедур і пошукових технік	14
3	Методологія науки і методологічна робота у сфері пізнавальної творчості	14
4	Класифікація методологій філософії науки і соціальне експериментування	14
5	Методологія науково-дослідницьких програм і суспільна практика	14
6	Методологія соціогуманітарних досліджень	14
7	Методологія наукових досліджень у сфері освіти і соціальної політики	13
Разом		96

8. Тренінг з дисципліни (4 год.)

Тематика: **Написання тез. Робота над написанням статей.**

1. Одним із видів наукового підходу до практичних завдань курсу є написання тез. *Тези* – це чітко і коротко сформульовані основні положення наукової роботи, доповіді, повідомлення, статті. Значення таких положень полягає у тому, що весь великий, а іноді і громіздкий, матеріал дається у вигляді коротких, послідовних формулювань і визначень.

Написання тез формує у студентів здатність самостійно мислити, аналізувати, а також сприяє накопиченню в них досвіду вивчення та критичного аналізу наукової літератури. Обсяг тез повинен бути не меншим, ніж три сторінки друкованого тексту. Їх можливе оформлення має два варіанти: як рукописним текстом, так і друкованим, на білих стандартних аркушах паперу.

2. Робота над науковою статтею.

Для майбутнього вченого важливо оволодіти технікою написання статей і підготовки доповідей на конференціях не тільки з точки

зору задоволення вимог стосовно кількості та рівня публікацій, а й з позицій сприйняття їх слухачами та читачами. Це зобов'язує до певної логіки побудови доповіді чи статті, високої вимогливості до їх форми, стилю і мови, до забезпечення максимально високого відсотку авторського тексту.

Опублікувати статтю – означає зробити самостійно здобутий науковий матеріал надбанням фахівців для використання в їхній роботі. Для написання статті передусім треба розробити план, який здебільшого має такі параметри:

1) вступ – постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями (5-10 рядків);

2) останні дослідження і публікації, на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття (звичайно, ця частина статті становить близько $\frac{1}{3}$ сторінки); її можна назвати “вихідні передумови”;

3) формулювання цілей статті (постановка завдання); вказаний розділ вельми важливий,

бо з нього читач визначає корисність для себе пропонованої статті; мета статті впливає з постановки загальної проблеми і з огляду раніше виконаних досліджень, тобто дана стаття має на меті ліквідувати якісь “білі плями” у загальній проблемі (5–10 рядків);

4) виклад власне матеріалу дослідження. Невеликий обсяг статті потребує виділення

головного у її змістовому наповненні;

5) насамкінець наводяться висновки з даного дослідження і стисло подаються перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

3. Представлення результатів власних досягнень у вигляді тез чи готової до опублікування статті.

9. Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

У процесі вивчення дисципліни “Методологія наукових досліджень” використовуються такі засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання:

- стандартизовані і дидактичні тести;
- поточне опитування;
- залікове модульне тестування та опитування;
- наскрізні командні проекти;
- методологічні схеми і моделі;
- аналітичні звіти, реферати, есе;

- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;

- оцінювання результатів КПЗ;
- студентські презентації та виступи на наукових заходах;
- кватерні мислехеми;
- групова рефлексивна мислекомунікація;
- ректорська контрольна робота;
- екзамен;
- інші види індивідуальних та групових завдань.

10. Критерії, форми поточного та підсумкового контролю

Підсумковий бал (за 100-бальною шкалою) з дисципліни “Методологія наукових досліджень” визначається як середньозважена

величина, залежно від питомої ваги кожної складової залікового кредиту:

(%)

Заліковий модуль 1	Заліковий модуль 2 (ректорська контрольна робота)	Заліковий модуль 3 (підсумкова оцінка за КПЗ, враховуючи поточне опитування)	Заліковий модуль 4 (екзамен)
20 %	20 %	20 %	40%
8 тиждень	13 тиждень	15 тиждень	Згідно з розкладом

Шкала оцінювання:

За шкалою університету	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90–100	відмінно	A (відмінно)
85–89	добре	B (дуже добре)
75–84		C (добре)
65–74	задовільно	D (задовільно)
60–64		E (достатньо)
35–59	незадовільно	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
1–34		F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)

11. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

№ п/п	Найменування	Номер теми
1	Опорні конспекти лекцій	1-7
2	Авторський модульно-розвивальний підручник	1-7
3	Робоча навчальна програма	1-7
4	Збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання і підсумкового контролю навчальних досягнень студентів	1-7
5	Завдання різної складності для ректорського контролю знань і компетенцій студентів	1-7

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

- Академік В.А. Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп.ред. Л.О. Шатирко. Київ: Либідь, 2016. 272 с.
- Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 288 с.
- Анисимов О.С. Методология: функция, сущность, становление. Москва: ЛМА, 1996. 380 с.
- Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства: монографія. Київ: Вид. ПП "СКД", 2017. 204 с.
- Бахтін М.М. До філософії вчинку. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 5-34.
- Бердяев Н.А. О назначении человека. Москва: Республика, 1993. 383 с.
- Бердяев М. Проблема етичного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4. С. 17-29.
- Василіук Ф.Е. Методологический анализ в психологии. Москва: МГППУ; Смысл, 2003. 240 с.
- Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
- Вітакультурний млин: методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. 2005-2019. Модуль 1-21.
- Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование. Выготский Л.С. Психология. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2002. С.14-120.
- Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Москва: Прогресс, 1988. 702 с.
- Георгий Петрович Щедровицкий/ под ред. П.Г. Щедровицкого, В.Л. Даниловой. Москва: РОССПЕН, 2010. 600 с.
- Герасимов И.Г. Структура научного исследования (философский анализ познавательной деятельности в науке). Москва: Мысль, 1985. 215 с.
- Гірняк А.Н. Методичні вказівки до вивчення курсу "Пенсійне забезпечення" для ОКР магістр на пряму підготовки 1301 – "Соціальне забезпечення" спеціальності 8.13010201 – "Соціальна робота". Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 180 с.
- Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійний словник. Київ: МАУП, 2005. 560 с.
- Гроф. С. Структура наукових революцій. *Психологія і суспільство*. 2010. № 2. С. 105-112.
- Гусельцева М. Мережевий плюралізм у психології: перспективи поліметодології і трансдисциплінарності. *Психологія і суспільство*. 2020. № 2. С. 36-54.
- Гусельцева М. Методологічна оптика як інструмент пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 39-55.
- Декарт Р. Міркування про метод. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х т. / упоряд., відп. ред. перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т.1. С. 86-94.
- Жариков Е.С. Методологический анализ возможностей оптимизации научного творчества. Киев, 1986. 170 с.
- Зинченко В.П. Теоретический мир психологии. *Вопросы психологии*. 2003. № 5. С. 3-17.
- Зинченко В.П. Сознание и творческий акт. Москва: Языки славянских культур, 2010. 592 с.
- Казміренко В. Соціально-психологічна регуляція діяльності організацій. *Психологія і суспільство*. 2004. № 2. С. 5-29.
- Кант І. Критика чистого розуму; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
- Копилов Г. Про природу "наукових революцій". *Психологія і суспільство*. 2010. № 2. С. 113-127.
- Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 320 с.
- Кримський С. Пізнання як трансценденція софії і спокуса практикою. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 28-32.
- Кузнецов Ю. Феномен художньої деталі: методологічні виміри пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. № 3. С. 4-29.
- Кун Т. Структура научных революций: пер. с. англ. / сост. В.Ю. Кузнецов. Москва: ООО "Изд-во АСТ", 2002. 608 с.
- Лакатош І. Історія науки та її раціональні реконструкції. *Психологія і суспільство*. 2016. № 3. С. 13-23.
- Лакатош І. Методологія наукових дослідницьких програм: сутність і структура. *Психологія і суспільство*. 2007. № 4. С. 11-29.
- Лосєв О. Історія естетичних учень: внутрішня методологія курсу. *Психологія і суспільство*. 2010. № 4. С. 148-162.
- Мазилів В.А. Методология психологической науки: история и современность. Ярославль: РИО ЯГУ, 2017. 419 с.
- Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. 2-е изд., изм. и доп. / сост. и общ. ред. Ю.П. Се-

нокосова. Москва: Изд. группа “Прогресс”, “Культура”, 1992. 416 с.

36. Мамардашвілі М. Проблема свідомості і філософське покликання. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 19-27.

37. Мединська Ю. Вітакультурна парадигма і пост-модернізм. *Психологія і суспільство*. 2006. № 1. С. 47-52.

38. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.

39. Методологія наукових досліджень у схемах, таблицях, прикладах: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. Г.М. Азаренкової. Київ: УБС НБУ, 2014. 223 с.

40. Методологування як практика рефлексивної мислєдїяльностї (круглий стіл). *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 11-33.

41. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: уч. пос. Москва: Прогресс-традиция; МПСН; Флинта, 2005. 464 с.

42. М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 54-82.

43. М'ясоїд П.А. Принципи історизму і мислення у психології. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3-4. С. 38-72.

44. М'ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. Київ: Либідь, 2016. 560 с.

45. Ніколаєнко Н.Г. Методи соціологічного пояснення. Київ: ДАКККіМ, 2006. 200 с.

46. Онопрієнко В.І. Наукове співтовариство: вступ до соціології науки. Київ: Наука, 1998. 98 с.

47. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. / за ред. А.Є. Конверського. Київ: Центр учбової літ-ри, 2010. 352 с.

48. Основи психології: підр./ за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. 6-е вид., стереотип. Київ: Либідь, 2006. 632 с.

49. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. 210 с.

50. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология. 5-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 436 с.

51. Поппер К. Логика и рост научного знания; пер. с англ. Москва: Прогресс, 1983. 392 с.

52. Порус В.Н. Рыцарь Ratio. *Вопросы философии*. 1995. № 4. С. 127-134.

53. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. Москва: Медиум, 1995. 416 с.

54. Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления: монография. Изд. 2-е. Москва: Эдиториал УРСС, 2004. 248 с.

55. Роменец В. Виховання творчих здібностей у студентів. *Психологія і суспільство*. 2018. № 3-4. С. 140-185.

56. Роменец В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: навч. пос. 2-е вид. Київ: Либідь, 2017. 1056 с.

57. Роменец В. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 6-27.

58. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 512 с.

59. Савчин М.В. Методологеми психології: монографія. Київ: Академвидав, 2013. 224 с. (Серія “Монограф”).

60. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с.; Т. 2. 344 с.; Т. 3. 400 с.; Т. 4. 388 с.

61. Самойлов О. Діалогіка формотворення ідеї як засобу мислення. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 5-32.

62. Самойлов О. Зміст і форма постановки теоретичної проблеми. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 31-36.

63. Семигіна Т., Лукашевич М. Соціологія соціальної роботи. *Психологія і суспільство*. 2014. № 1. С. 107-149.

64. Семигіна Т.В. Словник із соціальної політики. Київ: К.-Мог. акад., 2004. 402 с.

65. Скуратівський В.А., Палій О.М., Лібанова Е.М. Соціальна політика. Київ: Вид. УАДУ, 1997. 324 с.

66. Стьопін В. Наука. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 28-30.

67. Степин В.С. Теоретическое знание: структура, история, эволюция. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 744 с.

68. Ткаченко О. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 1. С. 45-133.

69. Тульчинский Г.Л. Философия поступка: самоопределение личности в современном обществе. Санкт-Петербург: Алетейя, 2020. 826 с.

70. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки: пер. с нем. Москва: Наука, 1986. 554 с.

71. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень: курс лекцій. Київ: Академвидав, 2004. 208 с.

72. Фуко М. Археология знания; пер. с фр. Санкт-Петербург: ИЦ “Гуманитарная академия”, “Унив. книга”, 2004. 416 с.

73. Фурман А.А. Методологія психологічного пізнання смисложитєвої сфери особистості. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 5-34.

74. Фурман А.А., Фурман А.В. Вчинкова бутєвість особистості: від концепту до метатеорії (частина перша). *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 5-26.

75. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива. *Психологія і суспільство*. 2013. № 4. С. 18-36.

76. Фурман А.В. Засадничі умови визначення наукових шкіл. *Психологія і суспільство*. 2014. № 1. С. 49-58.

77. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

78. Фурман А.В. Категорійний профіль наукової школи. *Психологія і суспільство*. 2014 № 2. С. 23-39.

79. Фурман А.В. Методолог – професія майбутнього. *Психологія і суспільство*. 2016. №1. С. 16-42.

80. Фурман А.В. Методологічна оптика циклічно-вчинкової організації теорії як системи раціонального знання. *Вітакультурний млин*. 2017. Модуль 19. С. 4-15.

81. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології. *Психологія і суспільство*. 2012. №4. С. 78-125.

82. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдїяльності – схема професійного методологування. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 40-69.

83. Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпрос-

тір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*. 2017. №1. С. 34-49.

84. Фурман А.В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії. *Психологія і суспільство*. 2013. № 3. С. 72-85.

85. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: підручник. Київ: ВЦ “Академія”, 2018. 160 с.

86. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування. *Психологія і суспільство*. 2017. № 4. С. 16-38.

87. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 47-60.

88. Фурман А.В. Типи наукових шкіл та умови їх ефективного функціонування. *Психологія і суспільство*. 2014. № 3. С. 11-29.

89. Фурман А.В. Фундаментальний соціально-психологічний експеримент у школах України: анатомія пошуку. *Освіта і управління*. 1991. Т.1. № 3. С. 35-54.

90. Фурман А.В. Як розпізнати наукову школу. *Науковий світ*. 2003. № 5. С. 14-16.

91. Фурман А.В., Шандрук С.К. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 272 с.

92. Фурман (Гуменюк) О. Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 70-83.

93. Фурман (Гуменюк) О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С. 47-81.

94. Фурман О. Простір і час у психологічному дискурсі. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 79-132.

95. Фурман О. Я-концепція як предмет багатоаспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 38-67.

96. Чуйко В. Чотири методології філософії науки: особливості та сфера застосування. *Філософська думка*. 2000. № 1. С. 3-26.

97. Школы в науке / под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского, Г. Кребера, Г. Штейнера. Москва: Наука, 1977. 523 с.

98. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / ред.-сост. А.А. Пископель, Л.П. Щедровицкий. Москва: Шк. культ. политики, 1995. 760 с.

99. Щедровицкий Г. Методологічна організація системно-структурних досліджень і розробок. *Психологія і суспільство*. 2004. №2. С. 30-49.

100. Щедровицкий Г. Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення, зміст. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 29-39.

101. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. Москва: Шк. культ. политики, 1997. 656 с.

102. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. Москва: Эдиториал УРСС, 1997. 445 с.

103. Юрєвич А.В. Методология и социология психологии. Москва: Изд. “Институт психологии РАН”, 2010. 272 с.

Рецензенти:
д.психол.н., проф. Гусельцева М.С.,
д.психол.н., проф. Савчин М.В.

Надійшла до редакції 15.10.2020.
Підписана до друку 25.10.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман А.В. Авторська програма із дисципліни “Методологія наукових досліджень”. *Психологія і суспільство*. 2020. №4. С. 106–123.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.106>

ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ, надрукованих у журналі “Психологія і суспільство” в 2020 році

ФУНДАТОРИ УКРАЇНОТВОРЕННЯ

Кралоук П.М. Іван Пулюй: фізик, теолог, патріот №2. С. 5–12
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.005>

МЕТОДОЛОГІЯ ЯК СФЕРА МИСЛІДІЯЛЬНОСТІ

Гусельцева М.О. Мережевий плюралізм у психології: №2. С. 52–69
перспектива поліметодології і трансдисциплінарності
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.052>

Самойлов О.Є. Діалогіка формотворення ідеї як засобу мислення №3. С. 5–32
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.005>

Фурман А.А. Методологія психологічного пізнання смислотвірчої №1. С. 5–34
сфери особистості
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.005>

Фурман А.В. Категорійна матриця теоретичної психології №2. С. 13–51
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.013>

ТЕОРЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Москалець В.П. Психологія гри та ігрового змісту інших видів діяльності №2. С. 71–88
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.071>

Савчин М.В. Постмодерністський світогляд і проблемний контекст №4. С. 7–23
психологічного пізнання особистості
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.007>

Фурман А.В. Теоретична модель особистісного прийняття людини людиною №1. С. 56–77
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.056>

Хайрулін О.М. Гра як психологічна програма життєдіяльності суб'єкта №4. С. 24–53
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.024>

Шандрук С.К. Концепція розвитку професійних творчих здібностей №1. С. 35–55
майбутніх психологів
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.035>

Шафранський В.В. Креативність як психологічне явище №2. С. 89–97
і його понятійна реінтерпретація
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.089>

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Гуляс І.А. Концепція аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості №4. С. 70–96
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.070>

Болтівець С.І. Психогігієна як дисциплінарний напрям психологічної науки №3. С. 33–52
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.033>

Яценко Т.С., Галушко Л.Я., Пралогічність мислення психолога в контексті №4. С. 54–69
Євтушенко І.В., Манжара С.О. глибинно-корекційного пізнання
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.054>

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

- Фурман О.Є.,** Сутнісні визначення модульно-розвивальної взаємодії №3. С. 53–81
Гірняк А.Н. викладача і студентів в освітньому процесі
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.053>

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

- Максименко Ю.Б.,** Концептуальна модель інформаційної №3. С. 82–103
Матохнюк Л.О. компетентності особистості
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.082>

ПСИХОЛОГІЯ ЗДОРОВ'Я

- Болтівець С.І.** Психічне здоров'я і психологічна діяльність для його збереження №1. С. 104–113
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.104>
- Глива О.І.,** Ціложиттєва дорога до України доктора Євгена Гливи №1. С. 114–119
Комарницька-Глива Г.К.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.114>

ПАТОПСИХОЛОГІЯ

- Wróbel S.** Melancholy either Children of Polish Saturn №3. С. 104–114
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.104>

ПРИКЛАДНА ПСИХОЛОГІЯ

- Гірняк Г.С.,** Психологічне проектування навчально-книжкових комплексів №1. С. 90–103
Гірняк А.Н. як оргтехнологічних засобів модульно-розвивальної взаємодії
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.090>
- Шаюк О.Я.** Професійна толерантність студентів-гуманитаріїв: №1. С. 78–89
сутність, структура, особливості формування
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.078>

ЕМПІРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

- Chavez-Valdez S.M.** Genere violence prevention and collective efficacy №2. С. 98–107
in young woman from violent contexts
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.02.098>
- Ogwuche C.H., Caleb O.,** Perceived stress and social support as predictors №1. С. 120–128
Relajo-Howell D. of subjective well-being among university studies in Nigeria
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.120>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

- Santos A.,** Lifestyle and cognitive functioning of Filipino older adults №4. С. 97–105
Relajo-Howell D. as basis for cognitive enhancement programme
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.097>

ПРОГРАМОВО-МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

- Фурман А.В.** Авторська програма із дисципліни "Методологія №4. С. 106–123
наукових досліджень"
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.106>
- Фурман А.В.** Авторська програма із дисципліни "Методологія психології" №3. С. 115–137
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.115>

НАШІ АВТОРИ

Мирослав Савчин – доктор психологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, член редакційної колегії і постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, м. Дрогобич.

msavchun@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2481-4661

Олег Хайрулін – кандидат психологічних наук, доцент гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, генерал-майор запасу, м. Київ.

oleg_hairulin@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7042-7948

Тамара Яценко – доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувачка кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, член редакційної колегії і постійний автор журналу “Психологія і суспільство”, м. Черкаси.

yacenkots@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1996-661X

Любов Галушко – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

halushkolyubov@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6323-5307

Ірина Євтушенко – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ.

eiv7308@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5145-7332

Світлана Манжара – аспірантка кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси.

oleshko100@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1003-0900

Інеса Гуляс – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.

i.gulyas@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4960-4011

ResearcherID: D-9155-2016

Агнес Саитос – магістр мистецтв з психології, Університет “Центро Есколар Макаті”, м. Маніла, Філіппіни.

Деніс Релоджо-Говел – MSc, MBPsS, засновник і головний редактор журналу “Psychreg Journal of Psychology”, член Міжнародного товариства психології критичного здоров’я, член Британського психологічного товариства, магістр психології університету Гартфордшира, м. Лондон, Велика Британія.

drelojo.howell@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8898-2077

Анатолій В. Фурман – доктор психологічних наук, професор, академік АН вищої школи України, завідувач кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету, голова ГО “Інтелектуальний штаб громадянського суспільства”, співголова обласного відділення Соціологічної асоціації України, член Національної спілки журналістів України, генерал-полковник українського і зарубіжного козацтва, головний редактор журналу “Психологія і суспільство”, м. Тернопіль.

a.furman@wunu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1550-6955

ResearcherID: G-4932-2017

OUR AUTHORS

Myroslav Savchyn – doctor of psychological sciences, professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Consumer of the Psychology Department of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, member of the editorial board and permanent author of the “Psychology and Society” journal, Drohobych.
msavchun@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2481-4661

Oleh Khairulin – candidate of psychological sciences, docent of the Humanities Institute of National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi, permanent author of the “Psychology and Society” journal, major-general of the reserve, Kyiv.
oleg_hairulin@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7042-7948

Tamara Yatsenko – doctor of psychological sciences, professor, Academician of the National academy of the pedagogical sciences of Ukraine, The head of the chair of psychology, depth correction and rehabilitation at the Bohdan Khmelnytsky national university of Cherkasy, member of the editorial board and permanent author of the “Psychology and Society” journal, Cherkasy.
yacenkots@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1996-661X

Lyubov Galushko – candidate of Psychological Sciences, associate professor, associate professor of the Department of Practical Psychology of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Kropyvnytskyi.
halushkolyubov@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6323-5307

Iryna Ievtushenko – candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine, Kyiv.
eiv7308@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5145-7332

Svitlana Manzhara – post-graduate student, the Department of psychology, depth correction and rehabilitation at the Bohdan Khmelnytsky national university of Cherkasy, Cherkasy.
oleshko100@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1003-0900

Inesa Hulias – candidate of psychological sciences, docent, docent department of Psychology, Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi.
i.gulyas@chnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4960-4011
ResearcherID: D-9155-2016

Agnes Santos – Master of Arts in Psychology, Centro Escolar University, Makati, Philippines.

Dennis Relajo-Howell – MSc, MBPsS, founder of psych-reg, fellow of the International Society for Critical Health Psychology, fellow of the British Psychological Society, master of psychology University of Hertfordshire, London, United Kingdom.
drelojo.howell@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8898-2077

Anatoliy V. Furman – doctor of psychological sciences, professor, academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, head of the Psychology and Social Work Department of West Ukrainian National University, head of PO “Intellectual Headquarters of Civil Society”, co-chair of the Regional Branch of the Sociological Association of Ukraine, member of the National Union of Journalists of Ukraine, Colonel-General of Ukrainian and foreign Cossacks, editor of the Psychology and Society journal, Ternopil.

a.furman@wunu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1550-6955
ResearcherID: G-4932-2017

PSIHOLOGIÀ Ì SUSPÌL'STVO
(PSYCHOLOGY & SOCIETY)

Ukrainian scientific magazine

Founder and publisher: West Ukrainian National University

Co-publishers: Institute of social and political psychology of NAPS of Ukraine,
Faculty of psychology Taras Shevchenko national university of Kyiv**Editorial board:***Chairman of editorial advice:* **Krysovatyi Andriy** (Professor, Doctor of Economics, West Ukrainian National University)*Chief Editor:* **Movchan Volodymyr** (Professor, Doctor of Economics)*Editor:* **Furman Anatolii V.** (Professor, Doctor of Psychology, West Ukrainian National University)*Co-editor:* **Boltivets Sergii** (Professor, Doctor of Psychology, Ukrainian Society of Hypnosis),*Co-editor:* **Furman Oksana** (Professor, Doctor of Psychology, West Ukrainian National University)*Executive editor:* **Moskal Yuriy** (West Ukrainian national university)*English language editor:* **Lypka Mariana** (West Ukrainian National University)**Kalamazh Ruslana** (Professor, Doctor of Psychology, National University Ostroh Academy),**Karpenko Zinoviya** (Professor, Doctor of Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University),**Maksymenko Yurii** (Professor, Doctor of Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University
named after Kostiantyn Dmytrovych Ushynsky),**Moskalets Viktor** (Professor, Doctor of Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University),**Myasoyid Petro** (Ph.D., Associate Professor, Poltava Specialized Boarding School No. 2),**Panok Vitalii** (Professor, Doctor of Psychology, Ukrainian Scientific-Methodological Center
for Practical Psychology and Social Work of NAPN of Ukraine),**Polunin Oleksiy** (Professor, Doctor of Psychology, Kyiv National University of Trade and Economics),**Savchyn Myroslav** (Professor, Doctor of Psychology, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University),**Sannikova Olha** (Professor, Doctor of Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named
after Kostiantyn Dmytrovych Ushynsky),**Tomchuk Mykhaylo** (Professor, Doctor of Psychology, Vinnytsia Academy of Continuous Education),**Furman Anatolii A.** (Associate Professor, Doctor of Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University
named after Kostiantyn Dmytrovych Ushynsky),**Shandruk Serhiy** (Professor, Doctor of Psychology, West Ukrainian National University),**Shevchenko Nataliya** (Professor, Doctor of Psychology, Zaporozhzhia National University),**Shcherban Tetiana** (Professor, Doctor of Psychology, Mukachevo State University),**Yatsenko Tamara** (Professor, Doctor of Psychology, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University),**Báčová Viera** (Professor, Doctor of Psychology, Institute of Experimental Psychology of AS Slovakia),**Guseltseva Marina** (Professor, Doctor of Psychology, Psychological institute RAE, Russian Federation),**Kluwe Rayner H.** (Professor, Doctor of Psychology, Hamburg University, Germany),**Racu Igor** (Professor, Doctor of Psychology, Ion Creanga State Pedagogical University of Chisinau, Moldova),**Tratch Roman** (Professor, Doctor of Psychology, American Psychological Association, USA)*Editorial advice:* **Danyliuk Ivan, Sliusarevskyy Mykola** (vice chairmans), **Bakirov Vil', Kuznetsov Yurii,**
Pasichnyk Ihor, Rybachenko Viktor, Chebykin Oleksiy, Yakovenko Yirii**Address:**

Lvivska Street, 5a, Ternopil, 46009, Ukraine

call: +38-097-442-75-95;

e-mail: a.furman@wunu.edu.ua<http://pis.wunu.edu.ua>

Registration: KV # 15617-4089 PR 2009.25.12

ISSN 2523-4099 (Online), 1810-2131 (Print), DOI: <https://doi.org/10.35774/pis>

Subscription index: 21985